

Különszám a szombathelyi Savaria Szálló történetéről, összeállítás a Helytörténeti Egyesület fotókiállításáról, a szombathelyi zsidóság sorsáról készült lapszám: az Életünk az elmúlt évfolyamaiban többször fordult Szombathely múltja felé. Otthonunk a város, de valódi otthonná csak akkor válhat, ha múltjának minél több darabját megismerjük, megismerhetjük.

A temető minden település múltjának őre. E lapszámunk célja, hogy bemutassa a város temetkezési helyeit, a bennük őrzött múltat. A szövegek Merklin Timea munkái, a fotókat Benkő Sándor készítette: köszönet munkájukért. S köszönet Székely János püspök úrnak, Császár István, egyházmegyei kormányzó úrnak, hogy engedélyükkel lehetőséget adtak szerzőinknek arra, hogy bejuthassanak a szélesebb közönség számára ismeretlen kegyeleti helyekre, valamint mindazoknak, akik az egyes temőkben segítették az alkotókat az eligazodásban.

A szerk.

A Székesegyház kriptái nem sérültek meg a háborúban

A BOMBÁZÁSKOR BEOMLOTT A TEMPLOM,
DE ÉPEN MARADT AZ ÜVEGKOPORSÓ

A szombathelyi belváros barokk szívében álló Sarlós Boldogasszony Székesegyháznak két kriptája van az épület hátsó részében: az egyik a déli, a sekrestye alatt, ez az egyházi személyiségek, a püspökök és kanonokok nyughelye. Legelső halottja 1799-ben a templomot építtető Szily János püspök lett, a legutóbbi Tibola Imre (1930–2016) nagyprépost, aki 1956-ban kiállt a Püspökvár erkélyére az egyházi kívánságokat összefoglaló tíz pontjával. A másik kripta az északi, ahol a város nagyjainak váltott sírhelyei vannak, ennek a Romkert felől van a bejárata. Itt nyugszik mások között dr. István Lajos orvosprofesszor, Nemes Kiskos István polgármester, dr. Géfin Gyula teológus, egyháztörténész, pápai prelátus, püspöki szertartó és levéltáros.

A sírboltokba meredek lépcsősor vezet le, így érzékelhető, milyen mélyen ásott az alap. A történetírás szerint hatalmas kőszükséglete volt, a régi vár és az omladozó bástya köveit is felhasználták hozzá. Szily János, a Szombathelyi Egyházmegye első püspöke bontatta le ezeket a középkori építményeket, hogy itt a város szívében építhesse fel az új, ötezer ember befogadására alkalmas templomot. Mivel még úgy is kevésnek látszott az anyag, elhatározta a 17. századi vártemplom lebontását is. Szombathely város közgyűlési határozattal kérte, hogy ne tegye, de a püspököt nem lehetett eltéríteni a tervétől. Szily püspök a Székesegyház alapkövét maga rakta le 1791-ben, a következő év tavaszán pedig lebontották a vártemplomot, és annak köveit is beépítették. A kripta „csehüveg” építészeti megoldású boltozata rendkívül stabil tartószerkezet, még az 1945-ös bombázáskor sem sérült meg, csak megrepedezett a vakolat.

Először a déli kriptához megyünk, közelében volt a régi vártemplom, a bejárattal szemben a Szily püspök telepítette kertből még itt áll egy matuzsálem. Szily fának nevezik, élő mementója a Mária Terézia idején újjáépült város késő barokk központjában kialakított Püspöki kertnek, ami a Szily János által megálmodott és 1791–1814 között építtetett Székesegyház külső impozáns díszje volt.

Kísérőnk Lendvai Rezső, a székesegyházi főplébánia alelnöke a kripta történetét meséli: 1880-ban javították először, mert vízelvezetési problémák voltak. Az építés után 80 évvel, amikor a Millenniumra készültek, 1896-ban átrendezték a sírboltot, amelyben akkor már több püspök és kanonok nyugodott. 1913-ban a kripta is villanyvilágítást kapott. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején feltörték a sírbolt ajtaját, azon belül pedig két püspöki koporsót. Nem tudni, hogy drága kegytárgyakat reméltek-e (pedig magas rangú papi méltóságokat általában nem arany-, hanem jellek-

pes tárgyakkal temetnek), vagy vandalizmusból tették, az egyházi kultúra pusztítása céljával, a kegyeleti hely megsértése szándékával, a vasrácsokat mindenesetre újra kellett rakni. 1923-ban megerősítették a kripta alapját. 1928-ban minden koporsóra kis réz névtábla került, miután ellenőrizték a bennük lévő földi maradványok személyazonosságát. Az 1945-ös bombázás után a sérült vakolatot javították. 1950-ben az ablakokat kellett javítani és megerősíteni a vasrácsokat.

A déli kripta sokáig nem volt nyilvános, a 70-es évekig nem voltak lefalazva a koporsók, csak le voltak téve egymás mellé a sírboltba, aztán lezárták a sírhelyeket, az előlapokra emlékeztető táblák kerültek névvel, évszámokkal. Még vannak helyek további koporsós temetések számára, de bővítési céllal a „csehsüveg” megoldású menynyezet hajlatainál alakítottak ki urnahelyeket is. 1995-ben jobb kriptaajtók kerültek fel, javították a lépcsőket. A bejárati előtér a Vas Megyei Temetkezési Vállalat segítségével újult meg 2008-ban. A sírhelyek előlapjain a feliratokat Csinger Péter neves kőfaragó mester javította, ajándékként. A klinkertéglából rakott falak szép márványtáblái mögött a Szombathelyi Egyházmegye püspökei és kanonokai nyugszanak.

A kripta mélyén Felsőszopori Szily János (1735–1799) az első megyéspüspök nyugszik, akit 1777-ben szenteltek fel, amikor Mária Terézia VI. Piusz pápával egyetértésben Szombathelyt püspöki székhellyé tette. Az erdélyi nemesi családból származó gróf teológiai és filozófiai doktori címet szerzett, saját vagyonából is sokat áldozott Vas megye egyházi és kulturális életére. Megszervezte az egyházmegyét, létrehozott 19 új plébániát. Hefele Menyhért építésszel felépíttette a Püspöki palotát, a Szemináriumot, valamint az árvaházat. Az épületek freskóihoz neves művészeket hívott, neki köszönhetően dolgozott Szombathelyen Franz Anton Maulbertsch és Dorfmeister István. Megalapította a Királyi Líceumot, a szombathelyi könyvnyomdát, ahol nemzetiségi nyelven írt műveket is nyomtattak (a püspök támogatta a megyében élő németek, horvátok, szlovének fejlődését iskolák alapításával, anyanyelvi oktatással), kapcsolatot tartott a kor irodalmáiraival. A kérésére írta meg Schönvisner István – elsőként – Savaria történetét 1791-ben. Szily püspök 1799-ben hunyt el, kérésére temették szívügyének tekintett fő műve, a Székesegyház kriptájába, pedig akkor még el sem készült a templom, csak 15 évvel később, 1814-ben fejezték be.

Ugyanebben a hátsó sírboltrészben található az 1800-ban megyéspüspökké ki-nevezett gróf Harrasi Herzan Ferenc (1735–1804) nyughelye, aki ifjú korában Szily Jánossal együtt Rómában a Collegium Germanicum-Hungaricum növendéke volt. Később mint császári diplomata, bíboros Rómában a Német-római Birodalom követeként teljesített szolgálatot, majd a Szombathelyi Egyházmegye második püspöke lett, közismert jósága ellenére sem tudta elnyerni a szombathelyiek rokonszenvét, mert a Székesegyház építését nem tudta folytatni. A szűkölködőknek való adakozásai ugyanakkor nem egyszer kimerítették az erszényét, még kölcsönt is vett fel, hogy a rászorulókon segítsen. Több mint ötezer kötetes könyvtárat gyűjtött, amely ma az Egyházmegyei Könyvtár különgyűjteménye. Szent Szaniszló Rómából elhozott ereklyéi adtak számára erőt és vigasztalást a nehéz időkben, mindenhova vitte magá-

val az ereklyetartót, amint lejegyezték róla: „főpásztori munkájának súlyos gondjai ez által könnyűekké és édesekké váltak”.

A közelében temették el az egyházmegye harmadik vezetőjét, az 1806-ban püspökké szentelt Somogy Lipót Mártont (1748–1822), akinek idején a Székesegyházat befejezték, és aki a belső díszítésről gondoskodott: elkészültek a szobrok, az orgona, a gyóntatószékek és a kanonokok díszes templomi padjai. Anton Spreng bécsi akadémiai festővel festette meg a hajó mennyezetét. Somogy püspök személyéhez olyan legendák kapcsolódnak, hogy egy időben mindössze két inge, két nadrágja volt, de azokból is az egyiket rendszerint odaadta a szegényeknek, és ő volt az, akit megcsíptek éjjel a Püspöki palota kertjében, fát szedett az udvari rakásból (a saját püspöki tűzfából) éjnek idején, hogy a rászorulóknak adja.

Itt nyugszanak továbbá Böle András (1763–1843), Balassa Gábor (1783–1851), Szenczy Ferenc (1800–1869), Szabó Imre (1814–1881), Hidasy Kornél (1828–1900), István Vilmos (1849–1910), Fábíán Árpád (1926–1986), Póka György (1916–1987) püspökök is. Kísérőnk felhívja a figyelmet, hogy egy szombathelyi megyéspüspök hiányzik: nem ide temették Grósz Józsefet (1887–1961), aki a háború előtt, 1939–1943 között volt szombathelyi megyéspüspök, de elkerült innen, kalocsai érsek lett, és Kalocsán máig a város megmentőjeként tartják számon a szovjet megszállást követő helyállása miatt.

A déli kriptá első része a kanonokok, a magas egyházi tisztséget viselő papok nyughelye, akik az egyházmegye szervezési és anyagi feladatainak meghatározó személyiségei voltak. Lendvai Rezsőtől megtudjuk: az egyházjog szerint a kinevezett kanonokokból álló székeskáptalan a püspök tanácsadó testületként is működik. Egyes sírfeliratokon „tb” azt jelenti: tiszteletbeli kanonok, ilyen címet, megbízatást például tudományos aktivitásért, közéletben való részvételért, írói tevékenységért lehetett kiérdemelni a megyéspüspöktől. Ők általában plébánosi állomáshelyük temetőjében, vagy Szombathelyen a Jáki úti temető papi sírkertjébe kerülnek végső nyugalomra.

Az itt nyugvó kanonokok sorában kiemelkedő volt Eölbey János (1759–1820) nagyprépost, akit 1799-ben, Szily püspök halála után a király megbízott a templom-építés folytatásával. 1806-ban, Somogy Lipót beiktatása alkalmából ő áldotta meg a Székesegyházat. Préposti székháznak építtette a ma is álló ún. Eölbey-házat a Székesegyházzal szemben, a Berzsényi téren, Hefele Menyhért tervei alapján, Anreith György kivitelezésében 1796 és 1800 között. A barokk és klasszicista vonásokat is tükröző épület előtt Szily János ülőszobra található, Tóth István szobrászművész alkotását 1909-ben állították fel.

A déli kriptában nyugvó egyházi személyiségek közül név szerint megemlékezünk Nagy János (1809–1865) székesegyházi kanonokról, apátról, hittudorról, a magyar tudós társaság tagjáról (1809–1885), Szaniszló József (1790–1862) kanonokról, aki jártas volt a történelem-, politika- és társadalomtudományokban, kiadványokat jelentetett meg.

Tibola Imre (1930–2016) nagyprépost a sírbolt legutóbbi halottja. 1954-ben szentelte pappá Kovács Sándor megyéspüspök. 1956-os szerepvállalásáért később le tartóztatta az ÁVO, megkínózták, bebörtönözték. Erről csaknem fél évszázaddal később mesélt először egy interjúban. 26 éves volt 1956-ban, a Szent Erzsébet Plébánián volt káplán, és a Püspökvárban lakott. A misék után hazafelé igyekezett október 28-án, és útközben összefutott egy volt osztálytársával, aki a szemére vetette: „Az egyház most is el van késve? Elvették a szeminárium épületét, Mindszentyt fogva tartják, mégsincs semmilyen követelése az egyháznak?” A fiatal ember amint felért a szobájába, nekilátott megfogalmazni a kívánságokat tíz pontban. Köztük szerepelt, hogy „Szűnjék meg a vérontás, Mindszenty bíborost azonnal bocsássák szabadon és rehabilitálják, biztosítsák a teljes vallásszabadságot, a szombathelyi papneveldet adják vissza az egyháznak, a Martineum nyomdát adják vissza az egyházmegyének.” Tibola Imre kiállt a Püspökvár erkélyére – lent a tömeg azt kiáltozta: „Éljen Mindszenty!” – , elmondta, hogy a püspök úr nincs itthon, hogy „Mindnyájan együttérzünk veletek, mert az egyháznak is vannak sérelmei”, és felolvasta a tíz pontot. Azt a hírt kapta, hogy lent a téren gyülekező tömeg a szovjet hősi temetőbe igyekszik, és készül ledönteni az emlékművet. Ezért onnan az erkélyről szólította fel az embereket, hogy ne tegyék, hiszen a halottak már nem ellenségek, ne kövessenek el kegyeletsértést. Sikerült megszélesíteni a tömeget, a Szent Márton temetőben tartottak politikai beszédek nélküli, kegyeleti megemlékezést a budapesti, mosonmagyaróvári és győri harcokban elesett hősökért. (Azért ezt választották, mert ott nem voltak orosz katonai sírok.) Tibola Imrét ezután kiltították a Szombathelyi Egyházmegyéből, Budapesten, majd Zala megyében volt plébános. Nyelveket tanult, képezte magát. 1972–74 között a Gazdasági Hivatal vezetésével bízták meg, majd visszahelyezték a Szent Erzsébet plébániára, ahol 1989-ig működött. A rendszerváltáskor, a ferencesek visszatérése után a szombathelyi székesegyházi főplébánia élére került. Az udvarán kialakította a Batthyány–Strattmann Lászlóról elnevezett közösségi házat. 1999-ben lett nagyprépost, 2001-ben címzetes apát, 2007-ben nyugdíjba ment. Oroszlánrészt vállalt abban a folyamatban, amelynek eredményeként II. János Pál pápa 2003-ban boldoggá avatta Batthyány Strattmann Lászlót, a „szegények orvosát”. Tibola Imre fontos feladata volt az is, hogy plébánosként részt vett a Székesegyház felújításában, amely 2014–2016-ban zajlott Szent Márton születésének 1700. jubileuma tiszteletére.

A Romkertben át az északi kriptához megyünk, amely egyházi és világi személyek nyughelye. A bejáratnál három sírkő van a falba építve, Szily püspök hozatta át ide e 17. századi síremlékeket a vártemplomból. Az egyik Brezovith Pál (1616–1644) szombathelyi várnagy emlékköve, aki egészen fiatalon, 28 évesen halt meg, sírkövét pedig ramochaházi Ramochaházy Pál, a győri püspökség jószágkormányzója emeltette hálából. A másik Enyedi János (1621–1681) Vasvármegyei alispán és Batthyány Pál gróf első udvarnoka síremléke, aki elismert személy volt, hosszú időn át vett részt Szombathely és a megye közéletében, az alispáni tisztelet 1665–1673 között töltötte be. Már ezt megelőzően is részt vett a városi tanácsüléseken, melyek közül emlékezetes az 1654-es tárgyalás, ahol a boszorkánysággal vádolt Szabó Mihályné, szül. Kajdi

Ilona ügye volt terítéken, és Enyedi János vádbeszédet mondott. A következő évben az asszonyt megégetésre ítélték, amit végre is hajtottak. A harmadik falba épített sírkölap Enyedi Pálé (1657–1689), aki Batthyány Erzsébet fiának, monyorókeréki Erdődy Sándornak volt az első udvarnok, 32 évesen hunyt el. Egy generációval fiatalabb volt Enyedi Jánosnál, de nem tudni, milyen rokoni viszonyban voltak.

A három 17. századi sírkő nem tényleges sírhelyet takar, mert a nevezettek földi maradványait – az idehozatal után – lent a kriptában, a bejáratnál jobbra, csontkamrában helyezték örök nyugalomra, az Ossa et cineres 1792–1900. feliratú fekete márványtábla mögött.

A lépcső alatt közvetlenül balra dr. István Lajos (1922–2007) professzor és felesége Hertelendy Magdolna (1924–2017) sírhelyét jelöli a fekete márványtábla. István Lajos országos hírű, nemzetközileg is elismert tudós és gyógyító volt, címzetes egyetemi tanár, az orvostudomány kandidátusa, a Markusovszky Kórház éléről vonult nyugdíjba. Járványügyi szempontból is felbecsülhetetlen értékű a munkássága. Több évtizedes kiemelkedő szakmai és közéleti tevékenységéért, a Haemoglobin Savaria felfedezéséért Széchenyi-díjban is részesült. Ő állította fel az első hazai kórházi koraszülött osztályt, létrehozta a haematológiai osztályt a szombathelyi kórházban, amelynek vezetését 40 év után adta tovább. Megszervezte az Országos Véraló-szakbizottságot, amelynek negyed századon át az elnöke volt. Közreműködött az önkéntes véradó- és vérellátó-hálózat kialakításában, ő ismerte fel az első hazai AIDS-beteget. Legendás memóriájára egy barátja így kérdezett rá: „Lali, hogyan tudod fejben tartani mindezt?” És a professzor azt felelte: „Szerencsés vagyok, mert ha nincs szükség az agyamra, azonnal alszom.”

Beljebb van Beer Ferenc (1896–1981) építőmesternek és feleségének, Szép Margitnak a sírhelye, akít a bombázás után a Székesegyház helyrehozatalával bíztak meg Kovács Sándor püspöksége idején. Kísérőnk tudomása szerint nagyapja a kortárs építész Tirbus Ferencnek, akinek az édesapját, vitéz Tirbus Istvánt (1924–2007) is ide temették.

Hátul dr. Géfin Gyula (1889–1973) pápai prelátus fehér márványtáblája emlékeztet a sokszínű tudós kutatóra, akinek több történeti alpművet köszönhet a város. Ő tárta fel tudományosan a Mikes püspök által 1927-ben létrehozott Herzan-könyvtárat. 1930-tól vezette a Szent Márton Kölcsonkönyvtárat. Igazgatójaként 1927–1929 között feldolgozta a püspöki levéltár anyagát is. 1931-ben Magyarország jelentősebb egyházi levéltáraiban (Budapest, Eger, Esztergom, Győr), 1932-ben pedig fél évig a Vatikáni levéltárban kutatott. „A Szombathelyi Egyházmegye története” háromkötetes művét 1935-ben fejezte be. 1918-tól 1950-ig a Szombathelyi Hittudományi Főiskola tanára volt, majd rektora lett. Írt az Egyházmegyei Lapok-ba, barátja volt Pável Ágostonnak, akivel együtt alapították a Vasi Szemlét, amelynek jogutódjában, a Dunántúli Szemlében is jelentek meg írásai. Szerepe volt a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság létrehozásában. Tudományos tevékenységének elismeréseként a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi kara 1935-ben „Doctor Collegiatus” címet adományozott számára. 1938–43 között részt vett a Romkert

feltárásában, Járdányi Paulovics István munkatársaként, sorra publikálták az ott talált római és középkori leleteket, 1941-ben a Berlini Akadémia Régészeti Társulata levelező tagjává választotta. Egyházművészeti Múzeumot hozott létre 1943-ban a Püspökvár Sala Terrena-jában, elindította az Acta Savariensia sorozatot, elkészült A Szombathelyi Székesegyház című munkájával. Egyházi pályafutása: 1944-ben kanonok, 1946-ban pecöli apát, 1947-ben a Szent István Társulat Akadémiájának tagja. 1950-ben pápai prelátus, de a bebörtönzött Mindszenty hercegprímással való kapcsolata és 1956-os nyilvános szerepvállalása miatt felkerült a nyugdíjba küldendő, reakciós papok listájára. 1960-ban állami támadás érte társszerzőkkel írt könyve miatt (Savaria-Szombathely műemléki monográfiája), amit aztán bezúztak. 1964-ben – rehabilitációként – Szombathelyen megkapta a Rómer Flóris emlékérmét, az innsbrucki egyetem aranydiplomása lett, 1968-ban pedig nagypréposti címmel ismerték el tudományos tevékenységét.

Itt nyugszik testvére, dr. Géfin Mária (elhunyt: 1988) is, a Nagy Lajos Gimnázium angol, francia és orosz nyelv tanára – kísérlök meséli, hogy őt is tanította, és örül, hogy a tanítványa lehetett –, aki a szombathelyi Herzan-könyvtár francia nyelvű könyveit és kéziratait dolgozta fel doktori értekezésékként. Mellette második férje, dr. Hargita Géza (elhunyt: 1981) neves bőrgyógyász főorvos, aki a szombathelyi köz-kórházi tapasztalatai alapján nemcsak az Orvosi Hetilapban osztotta meg szerzett ismereteit, de a Vasi Szemlében is publikált.

Nemes Kiskos István (1874–1945) Szombathely polgármestere volt 1914-től 1930-ig, ezenkívül országgyűlési képviselő, kormányfőtanácsos, árvaszéki alelnök. Átalakította a városházát, idejében bővítették a csatornarendszert és a vízművet, jéggyárat létesített. Városi kezelésbe vette az Uránia Mozgófénykép Színházat. Kritikus időszakban volt polgármester, neki köszönhető, hogy a válságos időkben sem vertek gyökeret a városban a szélsőségek. 1930-ban Szombathely díszpolgárává választották, 1945-től haláláig a Nemzeti Bizottság elnöke volt. Apai ágon felmenője a mai Vas Megyei Temetkezési Kft. ügyvezetőjének, Kiskos Ferencnek (amint tőle megtudjuk: a vezetéknevét magánhangzóváltása az ő életében történt).

Megállunk dr. Karvai Prugberger József (1895–1985) neves tüdőgyógyász főorvos sírhelye előtt – a feleségével, Telekesi Török Máriával (1912–2006) nyugszik itt –, akit 1929-ben neveztek ki a szombathelyi kórház Tüdőbetegek Osztálya főorvosának. A feladatot 1952-ig látta el, utána csak a Megyei Gondozóintézet vezetését tartotta meg haláláig. 2004-ben a „Világ Igazai” posztumusz kitüntetést kapott a zsidók mentéséért. Kollégája, az Auschwitzba hurcolt, és dr. Josef Mengele mellett dolgozni kényszerülő Görög Dénes patológus családját igyekezett menteni: feleségét, lányát nem sikerült, de a fiát, Sándort megmentette azzal, hogy Kőszegre küldte az Isteni Ige Társasága Missziós Házba, ahol gondozásba vették. Görög Sándor akadémikus lett, a kémiatudományok címzetes professzora. Prugberger Józsefnek négy ma is élő fia van: Emil tüdőgyógyász, László háziorvos, József ügyvéd, János szülész nőgyógyász, Kőszegen háziorvos.

E sírbolt ad végső nyughelyet dr. Radvány Mihály (1912–1975) teológia tanárnak, aki majdnem vértanúhalált halt a polgári lakosság mentése közben. Bécsben végzett, ott szentelték pappá, a Bécsi Hittudományi Intézetben doktorált. Elvégezte a zeneakadémiát is, székesegyházi karnagy lett és egyházmegyei zeneigazgató, püspöki tanácsos, 1940-től hitoktató a szombathelyi papneveldeben. 1945-ben Nagypénteken egy orosz katona meglőtte a Szeminárium udvarán, a lövés a tüdejét érte, de túlélte. Akiknek az épület az oroszok bejövetele utáni, félelemmel teli időkben otthont adott, mindennap imádkoztak érte, amíg meg nem gyógyult. Sírhelyével szemben a húga, Radvány Józsa (1916–1996) nyugszik, aki vele volt a kritikus napon, ötven évvel később is meg tudta mutatni a megyei napilap riportérének, bátyja hol is esett össze pontosan, mikor meglőtték. A papnevelde rektora ekkor dr. Géfin Gyula volt, fehér zászlót tűzött az épületre, ki volt rá írva, hogy nevelőotthon, ezért sokan ide menekültek (például a neves polihisztor Pável Ágoston lánya, Judit vagy Hargita doktorék) itt nagyobb biztonságban érezték magukat, mint a lakóházaik pincéiben. A Szemináriumban hetekre menedéket kapott emberek megmentőjüknek tartják Radványt Mihályt. Először a Jáki úti temetőben temették el, majd három év múlva exhumálták, és a székesegyházi északi kriptában Géfin Gyula mellett helyezték örök nyugalomra.

A Székesegyház belsejében lévő sírhelyekhez igyekezünk, útközben a templom déli falánál megtekintjük Anreith György (1751–1823) építőmester emlékoszlopát, aki Hefele Menyhért segítője volt a Székesegyház építésénél. Hefele a passauai püspöki és a pozsonyi prímási palota híres építésze volt. A szombathelyi Székesegyház tervezésénél rendkívül aprólékosan gondolta végig a templomépítés részleteit, a kiviteli munkákat is ő vezette. „Irányított, siettetett, lelkesített – ahogy Géfin Gyula írta –, nagyszerű szelleme lelket adott a munkának!” Már három éve zajlott a nagy építkezés, elkezdődött a tornyok és a hajó építése, amikor Hefele 1794 tavaszán elhunyt, és a munkálatok folytatásának vezetésével tanítványát, Anreith Györgyöt bízták meg. Síremlékét a temetőből hozatta ide Szily János püspök 1927-ben, oldalába a Székesegyháznak, amely élete kardinális műve volt. Kevésbé feltűnő, de szimbolikus hely annak számára, aki arról volt híres, hogy a munka minden lépését személyesen felügyelte, egy szál lélekvesztő pallón is akrobatikus ügyességgel közlekedett.

A Székesegyházon belül a Jézus Szíve (jobb oldali harmadik) kápolnában van Kovács Sándor (1893–1972), a szombathelyi 12. megyéspüspök kriptája. Konkoly István, aki nyolc évig volt a személyi titkára (későbbi megyéspüspök) azt írta róla, hogy a maga módján őszintén és lelkiismeretesen igyekezett megfelelni az adott történelmi kor kihívásainak, püspöksége az 1944-től 1972-ig tartó időszakra esett. Őt magát ugyan nem érte központilag szervezett gyűlölködő hadjárat, nem hurcolták meg, nem ítélték börtönre koholt vádak alapján, de folyamatosan terheltek mondvacsinált problémákkal, megpróbálták kényszeríteni arra, hogy befolyásolja papjait és kispapjait napi politikai célokra. Kilátásba helyezték, hogy ellenkező esetben a papoktól megvonják a működési és hitoktatási engedélyt, és fizetést sem kapnak. Megbízható

munkatársait elhelyezték mellőle, helyüket idegenből ideirányított, rendszerhű emberek foglalták el. Mindez állandó lelki feszültséget jelentett. Ilyen helyzetben dolgozott közel harminc évet, de papjait mindig arra biztatta, hogy lelkiismeretük szerint cselekedjenek.

A Szent István (jobb oldali második) kápolnában nyugszik a padozatba épített két kriptában az Erdélyből, Székelyföldről származó, zabolai gróf Mikes János (1876–1945) püspök, a nagy kultúrmeccénás, és az édesanyja, Sophie Moser (1839–1920), jobbról-balról vannak az emléktábláik. Mikes Jánost 1911-ben Ferenc József nevezte ki a Szombathelyi Egyházmegye élére, ő alapította az Egyházmegyei Takarékpénztárt és napilappá fejlesztette a Szombathelyi Újságot. Védnöke volt az 1912-ben létrejött Vasvármegyei Kertészeti Egyesületnek, amelynek díszelnökévé is választották, a megalakulás alkalmából ünnepi misét celebrált. Széles körű támogatásával, buzdításával és anyagi segítségével lehetővé tette, hogy Géfin Gyula – az egyházmegye irattait, dokumentumait felhasználva – megírja és kiadja monumentális munkáját, amin évekig dolgozott, a Szombathelyi Egyházmegye történetét, bemutatva a püspökök tevékenységét, a papság élethivatását is. Mikes püspök 1935-ben nyugdíjba vonult, 1939-ben XII. Pius pápa selimbriai címzetes érsekké nevezte ki. Az első világháború kitörése után répcseszentgyörgyi barokk kastélyukban, amit addig püspöki nyaralónak használtak, hadikórházat rendeztek be, édesanyja ott önkéntes ápolóként dolgozott, és a fiánál lakott a Püspökvárban.

A Lisieux-i Szent Teréz kápolnában (jobb oldali első) egy üvegkoporsót látunk, benne Szent Placidus római vértanú csontváza – korábban Rómában a Pontianus katakombában volt eltemetve –, amelyet VI. Pius pápa 1793-ban adományozott Herzan bíborosnak, aki a Püspöki palotában helyezte el. Az ereklyét Somogy püspök – miután a győri orsolyita apácákkal díszes ruhát varratott számára és abba felöltöztette – hozatta át a Székesegyházba 1814-ben. Az ünnepélyes áthelyezéssel lényegében lezárultak a templom belső díszítési munkái, a templomot abban az évben szentelték fel. Kísérőnk azt meséli, érdekes, hogy az 1945-ös bombázáskor a Székesegyház beomlott, minden lehullott, de az üvegkoporsó épen maradt.

Talán épp Placidus időn és téren kívüli, századokon átérő hatalmas hite tartotta egyben, védte meg attól, hogy összetörjön? Placidus vértanúságának története ugyanis úgy szól, hogy Jézusba vetett bizodalma sohasem rendült meg, bár vagyont, családját, mindenét elvesztette, miután megkeresztelkedett már nem volt hajlandó pogány módon áldozni. Ezért a római császár halálra ítélte, és ő vállalta ezt a halált: Kr. u. 118-ban a kor szokásainak megfelelően megsütötték egy bika formájú bronz szoborban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Géfin Gyula: A Szombathelyi Egyházmegye története (1777–1935) – Szombathely 1935 (A szerkesztő kiadása.)

- Géfin Gyula: A Szombathelyi Székesegyház – Szombathely, 1943.
- Takács Ferenc: Porladó kövek árnyékában – Vas megye jelentős személyiségei, Szombathely, 2006.
- Dr. Tóth József – Somkuthy Ferenc: Szombathely város kertkultúrája a XIX–XX. században, Szombathely, 2009.
- Némethy Mária: Tibola Imre emlékezik 1956. október 28-ra. A forradalom napja Szombathelyen. In: Vas Népe, 1992. 37. évf. október 28. 254. sz. p. 3.
<https://www.martinus.hu/hirek/6809/emlekezes-tibola-imre-nagypreostra>
– Megtekintés 2017. 07.19-én
- <https://www.martinus.hu/hirek/4716/beszalgetes-a-gyemantmises-tibola-imre-atyaval>
– Megtekintés 2017. 07.19-én
- Pósfai János: A túlélők hálája és emlékezése. Lövések a papneveldeben. In: Vas Népe, 1995. 40. évf. május 9. 107. sz. p. 5.
- Konkoly István: Emlékezés Konkoly István megyéspüspökre. In: Vasi Szemle 2013/2. sz.
<http://www.cellbibl.hu/index.php/10-lexikon/36-gefin-gyula> – Megtekintés: 2017. 07. 16-án
- Zsámbéky Monika: 17. századi sírkövek Szombathelyen. In: Vasi Szemle 1990/3. sz. p. 429-442.
<http://www.alon.hu/istvan-lajos-szombathely-helytortenet-egeszseg-tudomany/cz-itt-szombathelyi-dr-istvan-lajos-korut> – Megtekintés 2017. 07.15-én
- https://www.antsz.hu/felso_menu/rolunk/sajto/archivum/istvan.html – Megtekintés 2017. 07.15-én
- Szalay László: Az ember, aki megelőzte a korát. In: Dr. Ács Zoltán: Utóirat, Szombathely, 2008.
<http://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora> – Megtekintés 2017. 07. 15-én
- <http://www.alon.hu/node/3136> – Megtekintés: 2017. 07.15-én
- Kiskós Ferenc, a Vas Megyei Temetkezési Kft. ügyvezetőjének szóbeli közlése 2017. július 15-én – kérdésre válaszolva
- Jacobus de Voragine: Legenda aurea. Szentek csodái és szenvedései, Helikon Kiadó, 1990. p. 265.

Ahol Szent Ferenc fiai nyugszanak

A FERENCES KRIPTA LEGALÁBB 600 ÉVES

Még annál is régebbi temetkezési hely lehet a Szent Erzsébet (ferences) templom kriptája, mint az építési adatok mutatják. A legrégebbi sírfeliratok 17. századiak, de a templomról már a 14. századi történetírás megemlékezik, mint a pestisjárvány idején (1348) működött kórháztemplomról. 1360-ban pedig letelepítették ide a ferenceseket, és II. Kálmán győri püspök (1337–1375) ezt a templomot adta nekik a rendházzal együtt, azóta a szerzetesek bizonyosan temetkeznek ide. E közel 700 éves múltnak is vannak azonban további, az idők mélyére nyúló gyökerei. A ferences történetírás szerint a püspök megbízottjaként Szienai János alakította a szegények befogadásával, gondozásával és betegek ápolásával is foglalkozó ispotályt kolostorrá és kapcsolta hozzá a templomot, amely akkor még csak egy kis kápolna volt, ez a mai szentély. Alatta már addig is helyeztek el megholtakat, annak a kora kereszténységben kialakult szokásnak megfelelően, hogy szent helyekre temetkeztek az egyháziak, a templomok kegyurai és jótévi.

A kriptá régmúltjának fontos forrása a Sabaria Franciscana, amelynek szerzője, Takács Ince atya lábjegyzetben leírja személyes helyszíni tapasztalatait, amelyeket 1945 novemberében a ferences templom főoltárának átépítésénél szerzett. Ezek szerint a régi főoltár egy koporsó alakú téglapítmény volt, hosszanti falra épült, amely római kori falnak tűnt. Az oltár alatt kétoldalt pedig két hatalmas tiszta fehér márványkő feküdt kelet-nyugati irányban, amelyek alapköveknek látszottak. A történetíró szerzetes levonta azt a következtetést, hogy pogány szentély vagy temetkezési mauzóleum alapjai lehettek. Az ősi köveket felhasználták a falak építésénél. (A mai kutatók némelyikében az is felmerül, hogy itt lehetett Quirinus püspök 4. századi nyughelye.) Ince atya 60-as években készült forrásmunkája szerint Szienai János a meglévő kápolnához gótikus templomhajót építtetett, az alatt pedig egy másik, boltozatos, bejárható kriptát alakítottak ki, amely a renden kívüli elhunytakat is befogadta.

A legújabb kutatások nem zárják ki a 14. századi ispotály létezését, amely a kórház és a szegényház szerepét is betöltötte, és hogy a ferences rendház erre alapult, de állítják, hogy a 15–16. században biztosan létezett egy független ispotály, amelynek külön kápolnája volt. A történészek feltételezik, hogy az egyhajós csarnoktemplom a 14. század utolsó harmadában épült gót stílusban – lebontva a régi kápolnát, együtt a szentély és a hajó. Az egyik forrás szerint a templomot Szent András tiszteletére építették, egy másik forrás szerint (amely egy 16. században használt pecsétre hivatkozik), a védőszentje Pádúai Szent Antal volt. A templomba való temetkezésről a legrégebbi biztos nyom egy 1428-as oklevél, amely Damonyai Pál fiát, Adalbertet

szerzetestársá fogadja, és engedélyezi családja számára is, hogy a templomba temetkezzenek.

A ferences templom két kriptájának lejárata jelenleg a templom közepén található. Szeretnék egybenytetni a kettőt még 2017-ben, és áthelyezni a bejáratozatot, hogy a kripták kívülről legyenek látogathatók, az elképzelés talán 2018 tavaszára megvalósulhat. Horváth Achilles plébános atya a kísérőnk, aki 26 éve tett örök fogadalmat a ferences rendben, harmadik éve vezeti a szombathelyi Árpád-házi Szent Erzsébet-templom plébániáját.

A szentély alatti kripták elsősorban a ferences rendi szerzetesek nyughelye, nem látogatható, feltárás alatt van. 1879 óta nem temettek oda. Az atyától megtudjuk, régészeti, antropológiai, mérnöki munkákat végeznek, hogy a kripták egybenytetése, bejáratozatuk áthelyezése elvégezhető legyen. A terv szerint a korábbi koporsós temetkezések helyett ebben a sírboltban is urnakriptás temetések lesznek.

A feltárás során húsz koporsót bontottak ki, közülük hat olyan volt, amelyben polgári személyek földi maradványait találták meg, a többiben ferences testvérek nyugodtak, amit a ruházatuk maradványai, a mellettük talált kereszt, érem alapján lehetett megállapítani. Csak néhányuknak volt azonosítható a személye: Szekér Teobald (1742–1826) házfőnök volt 1803-tól 1806-ig és 1810-től 1815-ig, Perlaky Leó (1754–1834) gimnáziumi tanár és házfőnök 1815-től 1818-ig. Bejczy Paszkál szakács volt, elhunyt 1825-ben, Nagy Atanáz hitszónok és jubiláló pap 1821-ben halt meg. A többi sírhelynél összeomlott a fülke, összerogytak a festetlen fakoporsók, nem lehetett megállapítani semmilyen érdembeli adatot.

A főhajó alatti kripták működik, látogatható. A templom padozatában nyíló szárnyas ajtón át meredek lépcsősoron megyünk le egy szintet a föld alá. Körülnézünk a mai formájában barokk temetkezési helyen, amely ferencesek és civilek nyughelye évszázadok óta. A sírtáblákon látható történelmi jelentőségű nevek 17. századiak, a polgári lakosság urnakriptáinak dátumait nézve az 1900-as évek elejéről való a legkorábbi.

A lejárattal mellett jobbra egy latin nyelvű emléktábla olvasható Dignissima Memoria Cinerum felirattal: Szvetics Jakab császári és királyi tanácsos, a Szent István-rend lovagja sírtáblája, aki életének 78. évében 1781. július 11-én hunyt el.

Balra Gothard István (1869–1948) orvos és festőművész sírhelye található, ő a neves herényi Gothard-fivérek egyike. Bécsben bel- és idegyógyászzal foglalkozott, dolgozott Berlinben és Párizsban is. Neki volt először röntgenkészüléke Magyarországon. Öccse volt Gothard Jenőnek, a tudományos kísérleteivel nagy hírnevet szerzett mérnök-csillagásznak, akivel együtt a röntgensugarak orvosi alkalmazhatóságának felfedezése után néhány héttel már röntgen-felvételeket készítettek. Jenő csillagvizsgálót épített a kastélyukban, ahol elsőként fényképezett hullócsillagokat, üstökösöket, és meteorológiai megfigyeléseket végzett, az adatgyűjtésben István testvére is segített. (A csillagász Jenő és a középű Gothard-főnök, a mezőgazdasággal foglalkozó Sándor a herényi temetőben nyugszanak a szüleikkel.) A herényi születésű híres Gothard-fivérek fejlesztéseikkel, újításaikkal messze túlnőtték a falu határait. Közülük Istvánnak voltak

† GEN. D. M. STEHA. S. PANICH †

† DILECTA MOESTUS POSUIT OBEUNITI 8 NOUE MB. 16 37 †

† CAESARVM REGALLVM DIRECTOR. GEN. ROSA. DOMINA †

SCIO QUOD REDEMP
TORMEUS VIVIT ET
INNOUISIMODIE DE
TERRA SURRECTUR
SUME T INCARNE
MEA. UIDEBO. DEU
SALVATOREM. MEU
1637

† SVSANA. SIBR. CONCI. †

művészi törekvései: festészeti témává tette Herényt, impresszionista stílusban dolgozott. Ő festette az édesapjuk által a múlt század fordulóján újjáépíttetett templom Szent György legendáját idéző képeit.

Ugyanezen a kolostor felőli falon (bal oldalon) egy aranybetűkkel írt fehér márványtábla állít emléket a mögötte nyugvóknak, a felirata: „A béke álmát alusszák templomunk kriptájában több százan, hívek, ferences atyák és testvérek”.

A névsorban első a Vas megyei származású (zsennyei) Sennyei István győri püspök, II. Ferdinánd uralkodó királyi kancellárja (elhunyt 1635-ben), aki visszatelepítette a ferenceseket Szombathelyre. A szerzeteseknek a 16. század elején, a törökidulás idején, a mohácsi vész után egy időre (1526–1537) kellett elhagyniuk a várost. 1541-ben a reformáció áldozata lett a templom és a kolostor is. 80 év múltán, 1630-ban Sennyei István segítségével tértek vissza a ferencesek Szombathelyre. Püspöki rendelkezése nyomán kezdték meg a felújítást 1633-ban, Pázmány Péter esztergomi érsek jelentős anyagi támogatásával, és a következő évben a templomot már fel is szentelték. Történeti forrás a szenteléskor mondott püspöki beszéde, amely fennmaradt (az okirat a gyóntató szobában található). Sennyei romjaiból építette újjá a templomot, „csatolván hozzá a kolostort, mivel a hagyomány szerint a kettő összetartozott”. Azóta Szent Erzsébet a templom védőszentje, aki II. András király lánya volt, a türingiai tartománygrófhhoz ment feleségül, ahogy rangja megkövetelte, de amikor fiatalon özvegy maradt, saját elhatározásából a szegények szolgálója, betegek pártfogója lett.

A sírbolt márványlapján másodikként Hefele Menyhért építész (1716–1794) nevét örökítik meg az aranybetűk, akinek a templom külső falán is van emléktáblája. A történetírás szerint ide temették a ferencesekhez (habár a most feltárás alatt álló kriptában nem találták meg, lehet a sírhelye máshol a templomban). A Tiroli születésű osztrák építész, a klasszicizáló késő barokk stílus Európa hírű mestere volt, dolgozott Bécsben, Pozsonyban, Passauban. Magyarországon Esterházy Miklós herceg fertődi kastélyának homlokzati kialakítását végezte. Oktatott is a fertődi kiképző intézményben, amit Esterházy Miklós, mint a Magyar Királyi Nemesi Testőrség parancsnoka hozott létre 120 fővel Mária Terézia rendelete alapján. A vármegyéből érkező nemes ifjak nemcsak katonai ismereteket, hanem nyelveket és az európai műveltséghez szükséges tantárgyakat is tanultak. Hefele tanította az építészetet, Joseph Haydn a zenét, Bessenyei György az irodalmat.

A pozsonyi primási palota építésén dolgozott, Batthyány József hercegprímás megbízott építőmestereként, amikor Szily János, a szombathelyi megyéspüspök meglátogatta, és meghívta Szombathelyre, az itteni püspöki székhely kiépítésére. Hefele tervezte – Szily püspökkel együtt gondolkodva – a szeminárium épületét (1777), a Püspöki palotát (1778–1783), később a nagypréposti Eölbey-házat (amit a tervei alapján 1796–1800 között épített fel Anreith György). Hefele a szombathelyi székesegyház tervezésének és kivitelezésének feladatát 1789-ben kapta, elkezdte a kivitelezést, de nem tudta végigvinni, 1794-ben elhunyt, így ennek befejezését is tanítványára, Anreith Györgyre bízták. Azonban így is Hefele érdeme Magyarország legszebb barokk terének megtervezése.

A kripta e sírhelyének fehér márványtábláján az utolsó név P. Takács Ince (1894–1974) ferences szerzetese, aki a közösségben tanári és magiszteri beosztást kapott. Miután Rómában három éven át folytatott egyháztörténelmi és ferences rendtörténelmi kutatásokat, és a vatikáni titkos levéltárban is hozzáfért anyagokhoz. Hazatért, tanított, előadásokat tartott a rendtartomány filozófiáján és teológiáján 52 féleven át. Visszanézve úgy látta, ez is mind arra készítette fel, hogy megírja a szombathelyi franciskánusok történetét. A háborús időkben is anyagot gyűjtött, fáradhatatlanul kutatott könyvtárakban és levéltárakban, a „Nulla dies sine linea” (Egy nap se teljék el írás nélkül) jegyében élt. 1950-ben, mikor a szerzetesi közösségeket feloszlatták, ő is elkerült a városból, de visszatért, összesen 23 évet tartózkodott Szombathelyen. Élete fő művét, a Savaria Franciscana-t a rend szombathelyi jelenlétének 600. jubileumára készítette, az 1360 óta folyó ferences élet tiszteletére 1960-ra kívánt elkészülni vele, végül a vaskos kézirat szerkesztését 1965-ben fejezte be. A várostörténeti fejezeteket posztumusz adták ki 1998-ban. Ebben olvashatunk a ferences kriptáról is, amelynek történetéhez sokféle forrásból gyűjtött adatokat. Legkorábbiaként egy 1660-as végrendekezést említ, amely arról szól, hogy Gorup János és családja ide temetkezik, és itt „Bizonics Elemosinatio” fejében neki magának „es maradékinak örökös Temető hellek Leszen”. A számadási könyvekből is nyert a kriptára vonatkozó adatokat, ezek között a legrégebbi sírboltra utalás 1680-ból való. A kiadások rovatból kiderült, hogy mikor mennyit kaptak a kőművesek egy-egy temetésért, és mivel nemcsak mindig falbontásról és építésről szólnak a feljegyzések, hanem lépcsőjavításról is, ebből kiderül, hogy a szentély alatti kripta lépcsőzetét is megbontották alkalmanként, vagyis oda is rendszeresen temettek. Ince atya külön fejezetet írt „A szombathelyi ferences kolostor rendi halottai – A kolostortemplomban eltemetett egyháziak és világiak névsora” címmel, részben a kolostor kéziratos könyvei között talált ún. rendi Nekrologikumok alapján, amelyek egész évre szólóan, napra bontva felsorolták a halottakat. Az egyik 18. századi, a másik 19. századi. A régebbi, 1754-es keltezésű, felsorolja az addig elhunyt ferences szerzeteseket 1614-től. A másikat 1884-ben kezdték írni, és 1950-ig volt érvényben. Mindezt kiegészítette egy olyan halotti jegyzékkel, amely az 1788-tól 1896-ig a Szent Márton temetőben eltemetett rendiek neveit tartalmazta, illetve a mindenkori házfőnök által vezetett névsorral, amely pedig az 1825–1950 között elhunyt rendtartományi halottakat tartotta nyilván. A számadási könyvek bevételi rovatából is ki tudta egészíteni ezeket a listákat, mivel 1739-től 1879-ig katalógust vezettek a kriptába temetettekről, és hogy ezért ki mennyit fizetett. (Az Ince atya által összeállított hosszú-hosszú névsorban megtalálhatók a jelenleg feltárás alatt lévő kriptában beazonosítható személyek nevei is.)

Ince atya a templom alatti kettős kripta korabeli állapotairól a rendház domus historiájában megörökített „háromszori szemtanúi leszállás” (1923, 1934, 1937) emlékeit idézve ír. Az első vonatkozó bejegyzés így fogalmaz: „P. Quardián... megnyitotta zárdatemplomunk régtől elzárt és ismeretlen kriptáját...” A leírások is mutatják, hogy a kripta időről időre megtelt, a koporsók szétestek, a csontok, ruhafoszlányok, gombok kihullottak, szükséges volt újra és újra rendet tenni, a maradványokat újra-

temetni. A krónikás megjegyzi, hogy a rendezés legalább minden ötven évben szükséges, és valószínűleg eddig is így történhetett, különben – ismerve a 17. század óta idetemetettek hosszú névsorát – nem fért volna el a sok halott. Mindig nagy volt az idetemetkezési igény, és a kriptá befogadóképessége méreténél fogva nem túl nagy.

Balra hátul a most 92 éves Sill Aba atya (1925-) előkészített sírtábláját látjuk, aki 28 éve folyamatosan a ferences rendházban lakik, amióta 1989-ben a rend újrászerveződött. További négy év adódik ehhez, mivel 1946–50 között is a kolostor lakója volt a rendi teológiai főiskola növendékeként. Amikor a rendházakat elvették, a szerzetesi ruhát fekete reverendára cserélte, miután Kovács Sándor püspök átvette az egyházmegyéhez, és teológusként Budapestre küldte a központi szemináriumba, hogy ott tanuljon tovább. 1953-ban Körmentre helyezték, majd Zala megyébe. 1956-ban visszahozták Szombathelyre, kinevezték szentszéki jegyzőnek, majd bírósági jegyző, kötelékvédő lett, később püspöki bírósági helynök. A forradalmi eseményekbe nem kapcsolódott be, de elszenvedte a következményeit. Az ávosok folyamatosan be akarták szervezni, hogy szolgáltatson információkat a Püspöki palota és a püspök életéről. Pofozták is, volt, aki verés közben az arcán nyomta el a cigarettáját. Azzal védekezett, hogy ő „nem is igazi egyházmegyes pap, mert egyszerű ferencesként nevelkedett”. A 60-as években az Egyházmegyei Bíróság jegyzői tisztségének betöltése mellett lelkipásztori kisegítést vállalt előbb a Székesegyházban, majd a Szent Norbert lelkészségen, amelynek később a vezetője lett. Közben segítette az Egyházmegyei Könyvtár és Levéltárban Géfin Gyula, az 1953-ban bezárt szeminárium rektora kutató és feldolgozó munkáját, 1985-ben ennek az intézménynek az élére került. 1989-ben letette a papi ruhát, ismét ferences habitust öltött, feladta a székesegyházi plébánián vállalt szolgálatot, és a megyéspüspök rendelkezése, illetve a rend főelőjárójának kinevezése alapján a ferences rendház főnöke és a templom plébánosa, majd hamarosan tartományfőnök is lett. Közéleti szerepléséért többször kitüntették: 1998-ban Pável Ágoston emléklappal ismerték el, 2003-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetemtől aranydiplomát kapott, 2011-ben megválasztották „az év vasi emberé”-nek, Vas Megyéért Díjjal jutalmazták. Alapító tagja a Pro Savaria Egyesületnek. Gazdag életútjának jelenlegi szakaszában (2006-tól) lelkipásztorként tevékenykedik. 2010-ben mutatta be gyémántmiséjét, pappá szentelésének 60. évfordulóján.

A kriptalejárattal szemközti falon Bendes Valerian OFM (Ordo Fratrum Minorum) (1873–1940) sírtáblája látható, aki X. Pius pápa gyóntatója volt, valamint a szombathelyi ferences teológia (papképzés) megalapítója és épületének építtetője, és az annunciáta nővérek biztosa. Ince atya az ő emlékének ajánlotta nagy művét, a Sabaria Franciscana-t.

Itt nyugszanak Tibola Imre nagyprépost (1930–2016) szülei: a Körmenten élt Tibola Károly (1886–1952) bérkocsi-tulajdonos és neje Decher Rozália (1892–1954), aki házasságkötése előtt Batthyány-Strattmann László családjának hercegi virágkertészetében dolgozott, ő díszítette a várkapolna oltárát. Tibola Imre hetedik gyermekként jött világra. Mélyen vallásos környezetben nevelték, a templom közelében laktak, vasárnaponként ő is ministrálhatott a hercegorvos körmendi kastélyá-

ban található kápolnában. Már gyermekként tudta, hogy pap szeretne lenni. Megtiszteltetésnek érezte, hogy személyesen ismerhette Batthyány-Strattmann Lászlót, akinek később, felnőttként a boldoggá avatását megelőző eljárásban jelentős szerepet vállalt.

1950-ben a ferenceseket elűzték, a rendházat államosították. Tibola Imre itt, a Szent-Erzsébet templomban kezdte papi pályáját, 1954-ben káplánként. Az egyház-üldözés éveiben vitték véghez a Mária szentév tiszteletére az új szárnyas főoltár építését, amelyet 1955-ben Szent Ferenc napján áldott meg Kovács Sándor megyéspüspök. Az 1956-os események után Tibola Imrét bebörtönözték. Mikor szabadult, el kellett hagynia a Szombathelyi Egyházmegyét. 1972-ben került vissza, és 1974-től 1989-ig, a ferencesek visszajöveteléig ismét a Szent Erzsébet plébánián működött. Ez idő alatt történt (1977-78-ban) a templom külső restaurálása, és új rézlemez borítást kapott a torony. 1979-ben Tibola Imre ezüstmiséje emlékére készült a szépen faragott „szembemiséző” oltár. Az ő nevéhez fűződik két fontos üvegablak, amit még jó pár évvel a rendszerváltozás előtt festetett 1981-ben, megemlékezvén Brenner János vértanú pap születésének és a hercegorvos Batthyány-Strattmann László halálának 50. évfordulójáról. 1989-től a székesegyházi főplébánia élére került, 1999-ben nagyprépost, 2001-ben címzetes apát lett, ezért temették a székesegyházi sírboltba. De a családja itt nyugszik a ferenceseknél, ahol összesen 17 évet szolgált. A ferences kriptában a Tibola család sírtábláján áll egy keresztnév is: Mária (1916–1987), az évszámból kikövetkeztethetően elképzelhető, hogy a közismert pap nővére volt, négy felnőttkort megért testvére közül az egyik.

Felmegyünk a létrán, a nyirkos hideg mélyből visszalépünk a földszintre, ismét a ferences templom közepén állunk, becsukódik mögöttünk a padozatba épített szárnyas ajtó. Kifelé menet, a templom melletti folyosón feltűnik egy 17. századi sírkölap, mint falidísz. A latin felirat arra emlékeztet, hogy az 1637. november 8-án elhunyt Sibrik Zsuzsannának készítette férje, nemzeti Supanich István királyi ügyész. A családi címer közepén ágaskodó oroszlánok, a tetején oroszlán karddal. A pompás faragvány méltó az asszonyhoz, aki a szarvaskendi származású, ősrégi Vas vármegyei adományos nemzetség, a Sibrik család sarja volt, amelynek nemzedékrendje a 15. század elejéig visszavezethető, az egyik felmenő Mátyás alatt (1471-ben) hadvezér volt. A család egyik ágának Kőszeg-hegyalján volt birtoka, ennek emléke a ma is álló bozsoki Sibrik-kastély, amely a 16–17. századból való, parkja természetvédelmi terület.

A ferences kriptá története a rendtörténet, még tágabban a várostörténet része. A szerzetesek letelepedése a városban magával hozta a társadalmi igazságtalanságok gyógyításának eszméjét, az elesettek iránti cselekvő szeretetet, hiszen a gazdagsággal közösséget nem vállaló Assisi Szent Ferenc fiai a szegények és betegek szolgálatának szentelték az életüket. Az alázatos életet szimbolizáló szürke darócruhájuk alapján réges-régen szürke barátoknak hívták őket, mígnem XIII. Leó pápa előírta számukra a gesztenyebarna szín viselését. Szombathelyen új nevet kaptak: a „kapun kívülieknek” nevezték őket, mivel kolostoruk a városfalon, a kapun kívül helyezkedett el. (Ez nem zárja ki, hogy Quirinus püspök sírhelye lehetett itt is, hiszen a keresztényül-

dözések idején temethették a falon, a kapun kívülre). A kolduló rendnek sok egyházi és világi támogatója volt – csak a 18. században tiltotta el őket Mária Terézia a kéregetéstől –, és ők mind szívesen temetkeztek a templomba, amely számára adakoztak. Így a kicsinek látszó, de fél évszázadonként szükségszerűen újrendezett ferences kriptá a franciskánusok mellett a 14. század óta bizonyosan sok száz renden kívülnek is nyughelyet adott.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Takács J. Ince: Sabaria Franciscana. A szombathelyi ferencesek története. ACTA SAVARIENSIA 14. Szombathely, 1998.
<http://szombathely.ferencesek.hu/rolunk> – Megtekintés: 2017. 07. 24-én
- Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely, 1998.
- Vas megye építészete – B. K. L. Kiadó, Szombathely, 1998.
- Csőnge Márta: Hefele építészete a Nyugat-Dunántúlon – Szakdolgozat, Berzsenyi Dániel Főiskola Társadalomtudományok és Európa-tanulmányok Intézet Művelődéstudományi és Kommunikáció Tanszék, Szombathely, 2002.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal – Pest, 1863.
- Szerdahelyi Csongor: A Jó Pásztor nyomában – Beszélgetés Sill Aba szombathelyi ferencessel – Martinus Kiadó, Szombathely, 2012
<https://www.martinus.hu/hirek/4716/beszelgetes-a-gyemantmises-tibola-imre-atyaval>
Megtekintés 2017. 07. 18-án
<https://www.martinus.hu/hirek/6809/emlekezes-tibola-imre-nagyprepostra>
Megtekintés 2017. 07. 18-án

Fiat voluntas tua

A FÖLDRENGÉS SEM PUSZTÍTOTTA EL A SZENT MÁRTON TEMETŐT

Ősi, kétezer éves sírkert a Szent Márton temető, földje sok-sok követ, csontot, tárgyat őriz a messzi évszázadok egymásra rakódó rétegeiben. Magyarország egyik legrégebbi temetkezési helye, a források szerint Kr. u. 50-től temettek itt. Sár rá, porrá, hamuvá vált elődeink nyomait régészek kutatták, az utóbbi kétszáz év emlékei pedig még állnak a lezárt temetőben, sok sírhoz már réges-régen nem megy ki senki. A frissen nyírt fű a korhadó, kidőlt keresztek, megrepedezett, omló-romló kövek, kripták, mauzóleumok ellenére is az ápoltság és rendezettség benyomását kelti, a területet szépen rendben tartja a Vas Megyei Temetkezési Kft., a múltó idő marta faragványok közül ki-kitűnik egy-egy felújított síremlék. Több sírt a Szombathelyi Szépítő Egyesület gondoz. Ez a szombathelyi Pere-Lachaise, a mi Házsongárdunk, olyan történelmi és kulturális emlékhely, amelynek legfelső földrétegeiben nyugszanak a 19–20. század fordulóján fellendült Szombathely polgárai, azok a mesterek, köztisztviselők, elől-és élenjárók, politikusok is, akik tevékenységükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a város viselhesse a legendás „Nyugat Királynője” nevet. Az ókortól folyamatosan „élő” sírkert 1962 végéig a város egyetlen hivatalos temetője volt, akkor lezárták – mert a következő évtől megnyitották az addigra már előkészített Jáki úti temetőt –, de 1977-ig még lehetett urnában elhelyezni hamvakat a Szent Márton temetőben meglévő családi sírhelyeken.

A temető több részből áll: az Ótemető, Régi temető, Középső temető, Új temető elnevezés különböző korszakokra utal, a folyamatos bővülést jelzi. Az Ótemető volt az első kegyeleti hely, a mai Szent Márton-templom keleti és északi oldalán terült el, itt vannak az A parcellák, és az utak mentén az első sorokban a díszsírhelyek, amelyeket a mindenkori városvezetéstől „örök időkre” kaptak az arra érdemes személyek. Ezt bővítették a Régi temetővel, a Cziczter családtól kapott kerttel, ezen a földdarabon alakították a B parcellák egy részét. A terület korábbi tulajdonosainak nevét őrzi a városi szájhagyomány, amely „Cziczter-kertnek” hívta nemcsak ezt a temetőrészt, hanem az egész temetőt. Ha pedig meghalt valaki, és a háznál búcsúztatással kezdődő temetési szertartás szerint indultak vele a megásott sírig, így beszéltek az utolsó útjáról: „kiviszik a Cziczter-kertbe”. A Középső temető további B parcelláknak adott helyet, az Új temető részen vannak a C parcellák. Összesen 6,2 hektáron terül el a nekropolisz, amelyben az élő városhoz hasonlóan csoportosulnak a különféle rendűrangú emberek: a drágább, előkelőbb helyeken a társadalom felsőbb köreiből való emberek nyugszanak, a távolabbi, olcsóbb sírhelyeket vették meg az alsóbb rétegekből származók.

A Szent Márton temető története a kutatások alapján belátható múltba, az I. századba nyúlik vissza, amikor Magyarország nyugati fele római igazgatás alá került, mint a birodalom Pannónia provinciája, és Savaria városát Claudius császár (Kr. u. 41-51) megalapította. Az emberek a római törvényeknek megfelelően a fallal körülvett városon kívül temetkeztek, a Borostyánkő és a kivezető utak mentén. A Szent Márton temető ókori elődje Savaria keleti temetője volt. A város két keleti kapuja közül az északi irányban fekvő volt a scrabantiai (soproni) kapu, aminek közelében kultusz vagy sírépületet hoztak létre a Perint patakban 303-ban vértanúhalált halt Quirinus püspök földi maradványai számára, aki a keresztényüldözés áldozata lett.

Így Quirinus tekinthető a kegyeleti hely első neves halottjának, nevét a történelem a 4. századból örökíti, alakja pedig az ókeresztény időket idézi, Diocletianus császáret, aki a birodalom valamennyi lakója számára elrendelte, hogy pogány módon áldozzon a mindenkorai császár üdvösségéért, a keresztények pedig ezt nem akarták, ezért rendeleteket adtak ki ellenük. Quirinus a horvátországi Siscia (Sisak) püspöke volt, városa helytartója kihallgatta, és Savariába küldte bíróság elé. A Kálvária-dombon álló félkörös színház épületében ítékeztek felette nagy közönség előtt, kirakat-per során, a tárgyalás jegyzőkönyve fennmaradt. A dombtól a Perint-hídig tartó terület a császári tiszteletadás helye volt, ott vezették végig az „engedetlen” Quirinust, és a hídról a vízbe dobták. A legenda szerint hiába kötöttek a nyakába malomkövet, csodálatos módon még sokáig nem merült el, a vízen lebegve még hosszan beszélgetett a hívekkel, mielőtt lesüllyedt és megfulladt. Bízatta, bátorította a vízen lebegő Quirinus a parton álló embereket, hogy meg ne tántorodjanak, meg ne rettenjenek, hitüket tartásák meg, hiszen halála ténylegesen nem bűn megtorlása. Holttestét ide hozták a város szélére, hogy eltemessék, majd a 4. század végén elterjedt szokásnak megfelelően – amely szerint a vértanúk maradványait templomokban helyezték el –, átvitték a soproni kapu melletti ókeresztény bazilikába, amelynek oltára alatt lehetett a sírja. Kicsivel több mint száz évet nyugodott itt, aztán a Kr. u. 420-as évek előtt, valamelyik barbár támadáskor a földi maradványait elvitték, és Rómában temették el. Szombathely nem felejtette el Quirinust, az 1938-ban felszentelt szombathelyi szalézi templomnak ő lett a védőszentje, főoltárára gróf Mikes János püspök megszerezte a hiteles ereklyéit is.

A 310-es évektől a keresztények megszabadultak az üldözésektől, szabadon gyakorolhatták a vallásukat. Szent Quirinus mártíriuma nem volt hiábavaló, a kereszténység tovább terjedt, igazolja ezt a sok IV. századi Krisztus monogramos sírkő is, amelyet sokáig használtak díszítésként a nem keresztények is, de a 4. század utolsó harmadára egyértelműen keresztény jelképpé vált. Ugyanebben az időben – az elföldelések terjedésével – jelentek meg a sírépületek a temetőkben. Általában kétszintesek voltak, a dongaboltozatos föld alatti sírkamrák feletti építmény felett, annak falától függetlenül állt a felszíni mauzóleum, a kápolna, az imádság, az emlékezés helye. A korábbi hamvasztásos temetések nyomán sírkerteket hoztak létre, amit a kert méretét is mutató sírfeliratok és a kerítőfalak maradványai bizonyítanak. A kereszténység terjedésével, az elföldelések terjedésével együtt megjelentek a temetők-

ben azok az épületek is, amelyekben nincsen sír, ezek voltak a ravatalozók, az elhunyt-ról való közös megemlékezés helyei.

Nem sokkal a Quirinus savariai halála után született Szent Márton 316-ban, ugyanezen a darabka földön. Máiig élő kultusza van annak, hogy itt született és itt volt gyermek az „Istennek katonáskodó”, későbbi tours-i püspök. Talán a két szent szellemi jelenlétének köszönhető az a csoda, hogy amikor 456-ban Savaria földrengés következtében elpusztult a temetőivel együtt, a keleti temető megmaradt, és működött tovább hosszú századokon át, a közelmúltig. A régészek tudják: a keresztények mindig hittestvéreik, különösen a kiemelten tisztelt mártírok/mártírbazilikák közelében, ereklyéikhez minél közelebb, szent helyeken kívántak örök nyugalomra térni. Ez a szokás segítette a tisztán keresztény temetők létrejöttét és fennmaradását (korábban a keresztények és nem keresztények vegyesen temetkeztek), kialakult a temető és a templom együtt létező kapcsolata.

A késő ókor és kora középkor századaiban az Evangéliumok hatására megváltozott az emberek halálhoz való viszonyulása, változtak a temetkezési szokások. Pál apostol a holtakat úgy nevezte: „akik elaludtak”. Ezért a keresztények a sírokat – a mártírok sírjait is – és a keresztény közösségek által használt temetőket „az alvás helye” szóval jelölték. A koimétérion a latinba coemetrion alakban került át, és ez lett a keresztény temetők megnevezése. A hívők ezzel táplálták a reményt, hogy amíg a test elszenderedett a földi létből, a sírban alussza örök álmát, a lélek feltámadásra vár.

A Római Birodalom bukása után a barbár népek vonultak át Pannónián, de nem pusztították el teljesen a római kultúra és élet maradványait, a helyi lakosság gyakran velük együtt telepedett le fallal körülvett városokban, erődökben. A kutatók Savariában és környékén is folyamatos letelepedést tételeznek fel, amely a város ókori nevének fennmaradásával, és a leletek alapján a Szent Márton temető folyamatos használatával is bizonyítható. Egy 5. századi sírfelirat Nammius Quintus temetőörnek állít emléket. Szintén ebből az időből maradt fenn Leonianus sírköve, aki sírfelirata alapján Savariában született, a burgundok nyugatra hurcolták, Itálián át Galliába került, ahol apát lett. A 6. században született Pannóniában az egyházi író, kolostoralapító Bragai Szent Márton, aki járt a Szentföldön, és 580-tól Bracara püspökeként szolgált.

A mi savariai Szent Mártonunk szülőhelyeként a mai Szent Márton-templom bal kápolnáját jelölik meg egyes kutatók, miszerint itt állt volna a szülőház. Egy elképzelés szerint egyik szobáját alakították előbb kápolnává, majd később, amikor erősen leromlott, templom épült rá. Egy másik álláspont szerint a szülőház „megtalálására” egyszerűen szükség volt, mert Nagy Károly frank király felkereste családjáé és birodalma védőszentje, Szent Márton szülővárosát, Savariát, amikor 791-ben vezetett hadjáratot a keleti barbárok, az avarok ellen. A zarándoklata úgy lehetett sikeres, ha itt valamilyen bizonyítékot lel. Ereklyék itt nem voltak, hiszen Márton Franciaországban halt meg, ezért tudós főpapjaival a szülőház „azonosításába” fogott, és felfedezni vélte az ókeresztény temető területén akkor még álló, Quirinus eredeti

nyughelyét magába foglaló sírépületben, bizonyítékul véve a körülötte talált Krisztus-monogramos sírtáblákat. A történészek álláspontja szerint az első bizonyosan Mártonnak szentelt templom 826 után történhetett, de erről nem sokat tudnak, mert a temetőjének csak néhány sírja került el a pusztulást.

Lakott volt tehát a terület a Római Birodalom bukása után is, a földrengés és a népvándorlás háborúi ellenére, az egykori Savaria falain kívül eső keleti oldalon megmaradt a temető, és a templom, fennmaradt az élet, a folytonosságot és Szent Márton tiszteletének folyamatos jelenlétét születése helyén középkori oklevelekkel igazolják. A templom mellett falu épült, amelynek létezésére a magyar államalapítás utáni időkben egy 11. századi oklevél már utal, arra pedig, hogy az idők során a Szentmárton község nevet vette fel, 16. századi forrás szolgál bizonyossággal.

A Szent Márton kultusz központja a Szentmárton falubeli templom volt, amely a szombathelyi vártemplom mellett plébániai feladatokat is ellátott. Az oklevelekből kitűnik: a hívek rendszeresen adományoztak a Szent Márton egyháznak. A középkorban Szentmárton különleges helyzetbe került, területén feküdt az egykori Savaria illetve Szombathely temetője, és itt állt plébániatemploma. A kora újkorban (1638) a győri püspök – a szombathelyiek tiltakozása ellenére – ide telepítette a domonkos szerzeteseket, megkapták az épületeket is, így a templom elvesztette városi plébánia jellegét, és egyházigazgatási szempontból a temetőt is a vártemplomhoz kapcsolták, de a domonkosok is tovább vitték és megerősítették a Szent Márton kultuszt.

A szerzetes kolostor is Szentmárton falu közkútjából kapta a vizet, amelynek története a középkorból ered, kapcsolódva a szülőház legendájához: úgy tartották, hogy Mártont e szülőház udvarán álló kút vizével keresztelték meg. A kutatók feltételezik, hogy a Szent Márton-templom előtt álló kút eredetije valóban római kori lehetett, többször átépíthették, a középkorban és az újkorban közkútként szolgált. Ma Rumi Rajki István szobra örökíti meg a jelenetet, amely szerint vizével a hazatérő Márton megkereszteli édesanyját. A templom bal kápolnája előtt bronzból mintázták meg „Szent Márton lábnyomát”, amely a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal jelképe.

1668-ban Batthyány Erzsébet vállalta egy új templom építtetését. A munkálatoakat egy olasz építőmester vezette, 1672-re készült el a kora barokk stílusú templom, amit azért nem építhettek egybe a korábban elkészült kolostorral, mert közöttük húzódott a temető, és már nem ide, a domonkosokhoz tartozott, hanem a belvárosi, várban álló Szűz Mária-templomba költözött városi plébániához. A temető északi oldalán Batthyány Erzsébet építtetett egy ispotályt. Végakarata szerint a templomban temették el a Rózsafüzér-oltár alatti kriptában, amit számára alakítottak ki.

Ahogy a város gyarapodott, a következő századokban összenőtt, összeshövdött Szentmárton faluval, amely a Gyöngyös-hídtól a mai vasúti felüljáróig terjedt, és mindössze egy utcából állt. Egy 18. századi térkép 31 portát és telket mutat róla, valamint a domonkos rendház épületét. A Szombathelyhez egyre inkább „külvárosként” illeszkedő önálló kis települést – és a régmúltból vele öröklődő temetőt – 1885-ben csatolták a városhoz. A valaha volt helységnevre ma a Szent Márton utcanév emlékeztet.

Így szalad át a századokon a Szent Márton temető története. A pusztító föld-rengés után az élet folytatódott az ókori római Savaria falain kívül eső keleti temető és templom körül, a középkortól Szentmárton község települt rá, a falu életéhez pedig hozzátartozott a temetkezés is. A kutatók a keresztény-római temető nyomait Szentmárton bal oldali házsora alatt találták meg. A község temetőjét északról a mai Zanati út, nyugatról a templom előtti tér, délről a templom és a korabeli kivezető út, később a kertészet, míg keletről a telekhatár (ma a vasút) vette körül. A temető déli irányban terjeszkedett, és miközben bővült, köréje épült a város, így lehet, hogy ma már a város közepén van, sok ezer halott, saját történetünket alakító ember porrainak, csontjainak közvetlen szomszédságában élünk. Számlálhatatlan egyéni múlt, szegények és gazdagok, ifjak és hosszú életűek, ismertek és ismeretlenek, az idő meg-
eszi a sírfeliratokat, a régi nagyok emlékét feljegyzések, könyvek, iratok őrzik... A temetőben nyugvó emberek emléke lassan kiesik az élő generációk memóriájából, hogy szájról szájra adhatnánk történeteiket, és csak a kulturális emlékezet őrzi a különböző időszakok kiemelkedő alakjait, kik formálták Szombathely jövőjét, történelmét, kultúráját.

*

A kétezer éves sírkertben tett sétán Torjay Valter festőművész, művészettörténész a kísérőnk, számos Szent Márton temetővel foglalkozó cikk, tanulmány, kiadvány szerzője, aki a különleges historikus emlékeket rejtő kegyeleti hely megmentésére egyesületet hozott létre. Korábban gyakran járt ide festeni, olyan sírköveket is megörökített, amelyek mára az enyészeté lettek. Máig szívügye, hogy Európa egyik legrégebbi és legtovább használt sírkertje megmaradjon.

Belépünk a kapun, az egyik síron macska nyújtózik a napfényben, talán a hasznos munkát mára elvégezte, a rendszeres egerészéssel menti társaival a sírkertet a rágcsálóktól. Lépdelünk előre a fák között, balra előre, egyes síremlékek kőtábláit már neki kellett támasztani a temető téglafalának, mert maguktól már nem tudnak megállni. Először a nagy építő Kopfensteiner-család síremlékét (VF-135) nézzük meg, szépen faragott Jézus-fej díszíti. Kopfensteiner Manó Vasvármegyében született 1890-ben, Szombathelyen és Felsőlövön járt középiskolába, majd elvégezte a budapesti műegyetemet, 1914-ben szerzett mérnöki diplomát. Az első világháborúban az orosz fronton teljesített katonai szolgálatot mérnök-hadnagyként, hősiességéért kitüntették. 1920-ban átvette édesanyja építési irodájának vezetését, és számos nagyobb vállalkozásban bizonyította tehetségét. Egyebek közt ő építette a Magyar Királyi Posta és Távirda székházát, a szombathelyi Városházát, a magyaróvári gazdasági akadémia internátusát, a szombathelyi szalézi Szent Quirin templomhoz tartozó tanoncotthont és kollégiumot. Kiemelkedő alakja volt a szombathelyi sportéletnek: tevékenykedett az Atlétikai Klub vezetőjeként, a Sabária Labdarúgó Szövetkezetnek ügyvezető elnöke volt, a Szombathelyi Iparos Körnek elnöke. Tagja volt a városi képviselő-testületnek, Vasvármegye törvényhatósági bizottságának, és számos társadalmi egyesületnek. Kopfensteiner Dénes 1909-ben országos pályázaton első díjat nyert

(800 koronát) „Ifjúság” jellegű tervével, amelyet egy komáromi polgári fiúiskola megépítéséhez készített.

Somogyi Ignác (1813–1882) egykori főlevéltáros, 48-as honvéd hadnagy sírját (A-1-57) a művészeti szakközépiskola tanulói koszorúzzák két évtizede március 15-én, tanáruk, Torjay Valter kezdeményezésére. A városvédő művészettörténész jól ismeri a Szent Márton temetőt, tudatosan kereste az 1848–49-es hősök emlékeit. Tudta, hogy Vas megyéből sokan szolgáltak a 48-as honvédseregben, ezért Bóna Gábor történész könyvét lapozgatta: a 48-as honvédtisztek jegyzéke tartalmazta a vasi neveket is. A temetőben járva egy családi sírkőre pillantva ismerősnek tűnt a név számára: Somogyi Ignác. Visszakereste a tiszti névsorban, és megtalálta a 44-es zászlóalj honvédtisztjei között. Pápocon született, hadnagyként szolgált. Később Vas megye főlevéltárosa lett, felesége Csesznák Emma volt, a sírfelirat szerint mellettük nyugszik ötéves kislányuk is. A sírt a művészeti szakközépiskolás diákok gondozzák, rendszeresen kiszabadítják a borostyán öleléséből, virágot hoznak rá. A szabadságharc évfordulóját ennél a sírnál ünneplik, egy bátor katona által közelebb kerülve a csatákban szükséges elszántsághoz, a közösségért, a népért, nemzetért való szolgálat, a haza gondolatához.

Jobbra könnyen megtaláljuk dr. Ujvári Ede (1876–1950) polgármester, a Nagy Szent Gergely rend lovagja, magyar királyi főtanácsos és felesége Szép Ilona (1879–1963) fekete márványkő síremlékét (A-2-161), amit Szombathely város önkormányzata állíttatott 2006-ban. Ujvári Ede Somogy megyében született, Pécsen járt gimnáziumba, Budapesten végezte a jogot, 1899-ben avatták doktorrá. Még abban az évben Szombathelyre került vármegyei közigazgatási gyakornokként. Tele volt ambícióval, munkakedvvel, lelkesen végezte a munkáját, hamarosan aljegyzővé választották. 1902-ben a város főjegyzője lett, majd hat év múlva tanácsnoka, 1914-ben polgármester-helyettes. Szombathely jobb jövőjéért, kultúrájáért dolgozott, kiváló szervező volt, számos pozíciót betöltött: a Kultúregyesület alelnöke, a Gyorsíró egyesület elnöke, a Szombathelyi Leánykör igazgatója, a városi színügyi bizottság előadója volt, és vezetőségi tagja szinte minden helyi kulturális vagy emberbaráti egyesületnek, alkalmi munkatársa a fővárosi és a helyi sajtónak. 1931-től tevékenykedett polgármesterként.

A Kapossy-család sírját (A-4-10) a Rumi Rajki Műpártoló Kör újíttatta fel. Közismert és köztiszteletben álló familia volt Szombathelyen. Az apa, Kapossy István, a felsőkereskedelmi iskola tanára volt, a fia, dr. Kapossy János (1894–1952) a 20. század első felének ismert művészettörténésze, a magyar barokk nemzetközi hírű kutatója. Doktori disszertációját a szombathelyi Székesegyházról és mennyezetképeiről írta. Elsőként közölt eredeti iratokat Maulbertsch, Hefe, Dorfmeister és Szily püspök levelezéséből. Ő foglalta össze először azt a hatalmas vállalkozást, amely létrehozta Szombathely barokk központját. 1922-től hivatásszerűen foglalkozott a magyar művészettörténet kutatásával, levéltári forrásainak feltárásával. Tudományos munkájáért egyetemi magántanári címet kapott. A 30-as évektől tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia régészeti és művészettörténeti bizottságainak. 1945 után is az Or-

szágos Levéltárban dolgozott, 1948-ban ő kapta a feladatot, hogy kiállítás rendezzen a szabadságharc 100. évfordulója tiszteletére a Nemzeti Múzeumban. Kinevezték az Országos Levéltár igazgatójának, majd 1950-ben nyugdíjazták. Zárkózott, szerény, melegszívű embernek ismerték. Egyetlen szenvedélye a szakmája, a tudomány szolgálata volt. Szombathellyel a kapcsolata akkor sem szakadt meg, amikor Budapesten élt, a szabadsága egy részét a szülővárosában töltötte. Két nagy tanulmányt írt az 1940-es években a városról: 1900 év művészete Savaria fórumán, Maulbertsch a Püspöki palotában. Az utcán érte a szívroham. Kívánságának megfelelően húga a szombathelyi Szent Márton temetőben temettette el a szülei mellett.

A rendház hátsó falánál megtekintjük dr. Károlyi Antal (1843–1911) főszolgabíró, alispán, királyi tanácsos szépen felújított kriptáját (A-4-569). A Vasvármegye vezércikkét közölt pályára lépésének 25. évfordulóján szerteágazó tevékenységéről, és annak ellenére, hogy a szerző nem látta szükségesnek „összeterlasztani azt a sok szépet és jót”, amit a vármegye első tisztviselője hosszú nyilvános munkássága alatt művelt, fél oldalt betöltő, terjedelmes méltatás lett belőle. Vasvármegye aljegyzőjeként indult, 1884-ben főjegyző lett, 1891-től alispán. A nevéhez fűződik a Széll Kálmán utca megnyitása, az árvaház és a színház létrehozása, a Berzsényi-szobor felállíttatása. Támogatta a Szombathely–Rum vasútvonal, a vasvármegyei cukorgyár és az elektromos művek létesítését.

Az Egerváry család sírköve (JE-59) Vas megye egyik legősibb nemesi családjának állít emléket, amely a 14. században már virágzott. A Szent Márton temetőben nyugvó Egervári Egerváry Miklós (1827–1917) ügyvéd egyik felmenőjét Mátyás király jutalmazta hű tetteiért, 17. századi felmenői Vas megyei szolgabírók voltak. Ő maga jogi végzettséget szerzett, a pornói járás szolgabírája volt, valamint az Erdődy grófok jószágigazgatója, jogtanácsosa, megyebizottsági tag, városi képviselő, közérdekű egyesületek tagja, 12 éven át a szombathelyi ügyvédi kamara helyettes titkára. Foglalkozott a polgárosodás kérdéseivel, a közigazgatási tisztségviselők, közalkalmazottak fizetésének javításával, a népnevelés és közoktatás ügyével, Deák Ferenc emlékének ápolásával. Jelentős szerepe volt Felső-szopori Szily János, Vas megye első katolikus püspöke emléksobrának felállításában. Mellette nyugszik felesége, Sorki Kisfaludi Nagy Francziska, és 1895-ben, fiatalon elhunyt fia, Ödön, akinek emlékére 1000 forintos alapítványt hozott létre Dömötöri közép- és kisbirtokú keresztény mezőgazda családok gyermekei részére. Még két lánya volt: Gizella és Irma.

Hudetz József (1857–1932) a híres kőfaragó dinasztia középső generációja, a családi kriptában (A-4-657) nyugszik fia: ifj. Hudetz József (1881–1919) és lánya: Hudetz Elvira (1884–1885). Harmadik gyermekét, Hudetz Jánost (1889–1949) a szalézi altemplom kriptájába temették. Mindkét fiú folytatta apja, nagyapja mesteriségét. Ugyanis már a nagyapa is neves sírkőfaragó volt, csak még németesen használta a nevét: Johann Hudetz (1828–1861), díszes neogót síremlékét a bejárat után balra (A-1-18) láttuk a sétaút mentén, a mészkövet fodrosra marta az időjárás az elmúlt másfélszáz évben, de most is koszorú van rajta. Az öreg kőfaragó mester 1856-ban telepedett le Szombathelyen, műhelye a Szent Márton út 23. szám alatt volt a Vö-

rösmarty utca sarkán. Ő faragta a temető bejáratánál álló Madonna szobrot, amely egyben tehetségének hírnöke, népszerű mester volt, az egészen megyében található általa és a leszármazottai által készített művek.

Egy drámai erejű, hatalmas síremlékhez érünk (A-3-102), amelyen monumentális a kő, olyan kicsik voltak az alatta nyugvó Vízmathy gyerekek. A születési évszámból ítélve ikrek lehettek, Piroska (1898) még csecsemőként meghalt, Zoltán (1898–1907) pedig mindössze kilenc évet élt, agyhártyagyulladásban halt meg. Az angyalként védő anyát és fiát szoborszerűen megmintázó síremlék a temető egyik legkiemelkedőbb alkotása, valószínűleg ez is Merkly Ferenc sírkőfaragó szobrász műve, ahogy a temetőben több különlegesen szép síremlék. (A vázaformájú domborműveket lelopták a homlokzatáról, ahogy sok más díszítő elemet is már régen elvittek, kifosztva a sírkertet mozdítható értékeiből.) Aki a családja emlékére oly sokat áldozott, az édesapa, Vízmathy Géza (1865–1933) 1886-tól negyven éven át volt a város tisztségviselője. A neves szombathelyi nyomdászcsaládból származó Bertalanffy Bertát vette feleségül, a Szily János utcában laktak. Vízmathy Géza árvaszéki jegyzőként kezdett, majd számtiszt lett, aztán pénztárnok, Torjay Valter megfogalmazásában „Éhen Gyula jobbkeze”, kiváló pénzügyi szakember, és mindemellett amatőr fotóművész, albuma a Vas Megyei Levéltárban található. Fotóiból képeslapokat is nyomtattak, mert az 1900-as évek Szombathelyének épületeit, utcáit, tereit mutatják be, ő fényképezte a várost először madártávlatból, vagyis templomok tornyaiból. Fotográfiai visszaköszönnek a Szombathelyről készült monográfiákban. Élete végén elköltözött a városból Budapestre, ezért őt ott temették el a Farkasréti temetőben.

A repedezett családi síremléktől egy szépen felújított és karbantartott sírkőhöz (A-4-319) lépünk átellenben, az út túlsó, jobb oldalán: Brutscher József (1859–1923) kormánytanácsos, tűzrendészeti felügyelő, tűzoltóparancsnoké, aki a város fontos közszolgálati tevékenységeinek nagy szervezője volt, ő alapította a Szombathelyi Mentő Egyletet. Eredetileg kárpitosnak tanult, de érdekelt és tanulmányozta a tűzoltóság szervezeteit, miként védekeznek a tűz ellen Európában. 1878-ban tagja lett a városban akkor már hat éve működő Tűzoltó Egyesületnek, ahol szakasparancsnok, majd 1903–1923 között főparancsnok lett. Szervezett mentési és elsősegélynyújtó tanfolyamokat, szorgalmazta, hogy a város vásároljon mentőkocsit, később az 1908-as tífuszjárvány idején külön kocsit is gyártattak. Az első világháború idején éjjel-nappali szolgálatot szervezett a vasútállomáson. Otthon ravatalozták fel – Petőfi utcai lakóházán emléktábla őrzi a nevét –, tűzoltókocsin vitték ki a Szent Márton temetőbe. Családtagjai mellett nyugszik, a feliratból kiderül, neje Forstner Hedvig (1873–1939) volt.

Bozzay Ödön szobrász (1911–1957) és édesanyja, Bozzai Bozzay Kálmánné (1865–1932) sírköve (A-4-447) rózsaszín mészkő, e „Jó pásztor” című műve Jézust ábrázolja a nyájával. A kőfaragó saját alkotása, egyben tehetségének cégére a sírkő, melyet akkor készített, amikor az édesanyja elhunyt, később őt is ide temették. Jellegzetes motívuma a kő kétoldali fogazatos faragása, amit más temetőbeli emlékköveken is viszontlátunk, vélhetően így azonosíthatók a művei. A szobrászművész

restaurátori munkássága is jelentős. Művei egyházi és közintézményekben találhatóak. Az ő alkotása például az innen nem messze nyugvó Buttá József (1826–1907) műkertész és családtagjainak kora modern korú síremléke az egész alakos angyal szoborral, akinek szárnyívei egyben isten óvón ölelő két tenyerét is jelképezik.

A sétaút a késő barokk stílusú Mindenki keresztjéhez vezet, amelyet a 19. század elejéről való, Torjay Valter egylete, a Szent Márton Temetőért Egyesület mentette meg, amint meséli, Módy Péter szobrászművész restaurálta önkormányzati támogatással. A szép kereszt körül olyan sírkövek vannak, amelyek nem a helyükön vannak, a temető más részeiről hozták ide őket. Amott kidőltek, funkciójukat veszítették, emitt a kis kör alakú teret díszítő elemekként szolgálnak. Köztük van egy csodaszép, kőből faragott nőalak, a stílusjegyei alapján az 1830–1850-es évekből való, nem tudni, kinek a sírköve volt, melyik parcellából hozták ide és mikor, névtelenségében egyszer csak odahullt a föléje magasodó fa gyökereihez. A művészettörténész elbeszélése szerint ezt is az egyesület mentette meg bő évtizeddel ezelőtt, mikor észrevettkék, hogy 15–20 darabra törve feküdt a földön, Módy Péter rakosgatta össze, hogy a szobor visszanyerhesse méltóságát. Van a kereszt körül egy olyan kőfaragvány is, amely a készítője nevét őrzi még: Raffensperger Ignác (1838–1900) soproni származású, jónévű szombathelyi szobrász készítette, aki a Fő téri Szentháromság-szobor megalkotója volt a 19. században, a híres sírkőkészítő dinasztia alapítójának, az 1861-ben elhunyt Hudetz Jánosnak feleségével, özvegy Hudetz Jánosnéval közös vállalkozásban.

Egy szomorú fűzfát ábrázol a 17 évesen elhunyt Gardos László (1919–1936) cserkész síremléke, akit a Rába vizéből hiába próbált kimenteni a 49. számú Berzsenyi Dániel Cserkészcsapat parancsnoka, Radics Dénes, de mindketten odavesztek. A tragikusan meghalt fiatalember az édesapja, Gardos Sándor mellett nyugszik. A sírkövet 2014-ben újíttotta fel a temetkezési vállalat Fülöp András kezdeményezésére, aki akkor a Szent Márton Cserkészcsapat vezetője volt.

Bodányi Ödön (1856–1921) városi főmérnök síremlékéhez (TA–15) érünk, amely egy oszloptöredék „kődrapériával” átkötve. Éhen Gyula polgármester ajánlott állást neki, így került ide az aradi születésű szakember 1899-ben. Nagy szerepet kapott a Szombathely gyors fellendülését szolgáló városrendezési munkákban. Irányította a víz- és csatornahálózat létrehozását, a közutak, a Fő tér aszfaltozását, kövezését, a Gyöngyös patak vasbeton hídjának építését. A kulturális élethez is hozzájárult: ő szervezte meg a Domonkosok Pacsirta Énekkarát. Emléktáblája van a Szily János utcában.

A Hübner-család mauzóleuma (A-7–1) a temetőben a legnagyobb, kétszintes építmény, az alsó része kriptá, a felső kápolna. Az építőanyaga a saját téglagyárukból való volt. A családtagok hamvait 1981-ben áthelyezték innen a Szalézi templom urnakriptájába. Szombathelyi történetük idősebb Hübner János (1795–1884) idetelepülésével kezdődött. Az erdélyi szász asztalos Temesvárról jött, 1920-ban feleségül vette Koller Júliát. Polgárházuk a Petőfi utcában, a könyvtár helyén volt. Fia, Hübner János (1825–1905) szintén asztalosnak tanult, de építkezési vállalkozó lett. Rész

vett az 1848-as szabadságharcban, majd bujdosni kényszerült. A közkegyelem után bekapcsolódott Szombathely közéletébe, segítette az ipari tanonciskola és az evangélikus templom felépítését. Testvére, Hübner József (1822–1845) 23 éves volt mindössze, amikor elhunyt.

Sétánk során névtelen sírokat is látunk. Sosem tudjuk meg, kiket takar a „Szüleink” felirat, a „Fiat voluntas tua” vésete, a nevüket nem őrzik a sírkövek sem. Vajon akkor halunk meg igazán, ha az utódok emlékezetéből is elveszünk? Gyík szalad a borostyán alá, amelynek indái egy valaha feliratozott, de mára megkopott, olvashatatlan sírkövet ölelnek.

Megyünk tovább a régi kiválóságokat keresve. Kisfaludi Kisfaludy József (1861–1936) városi rendőrkapitány síremlékén (B-8–18) kézzel faragott a családi címer, itt nyugszik felesége, Szilvásújfalusi Újfalussy Mária (1868–1936) is. A Kisfaludy család a Dunántúl egyik legősibb nemes családja, amely a Csák nemzetségből ered. A 17. század kezdetétől két ágra szakadt: István és Mihály ágán. Utóbbi leszármazottai Sándor (1772–1844) költő, felesége Szegedy Róza, akivel egy ideig a Vas megyei Kámban élt, testvére, Károly (1788–1830) szintén költő. Kisfaludy József 1898-tól 1913-ig volt rendőrkapitány Szombathelyen.

Tóth Lajos (1836-) szíjgyártó és nyergesmester családi sírja (JE-67) a városi képviselő alakját idézi, akinek nagy szerepe volt az 1887-es iparkiállítás rendezésében. Fia, dr. Tóth László ügyvéd volt. Lányát, Máriát Vass Béla (1872–1934) vette feleségül, aki a közelben nyugszik, a Premontrei gimnázium rajz- és matematikatanára volt, valamint festőművész – dolgozott Nagybányán is –, grafikus, író, ő hozta létre az első művészeti iskolát Szombathelyen, amit úgy hívtak: Szép és Iparművészeti Iskola. Másfél évig működött, majd 1922-ben fenntartási problémák miatt megszűnt. Vass Béla a szombathelyi kultúregyesület képzőművészeti szakosztályát vezette, alapítója volt a szent Márton Céhnek. A síremlékénél (B-8–149) állva a művészettörténész elmeséli: tanítványaival rendszeresen koszorúzzák, a Művészeti Szakközépiskolában pedig Vass Béla-díjat alapítottak a legtehetségesebb diákok számára.

Vidor Ignác (1864–1910) szép architektúrájú, díszes kriptája (A-III) a Szent Márton temető keleti falánál található. A kismartoni Eszterházy hercegek jószágkormányzója volt, dédapja Hesztera Aladárnak, a neves szombathelyi restaurátornak. Kortársa Torjay Valter dédapjának, Valasek Ferencnek, aki pedig a tatai Eszterházy grófok jószágkormányzójaként hozta létre a modern haltenyésztést a tatai tavon.

Nem messze, dr. Stamborszky Lajos (1857–1910) orvos és költő fekete márvány családi kriptájának (B-8-156) feliratából kiderül, hogy MÁV orvosi tanácsadó volt, Torjay Valter felidézi Tempi passati című kötetét, azzal együtt, hogy Éhen Gyula barátságát is magáénak tudhatta, aki szintén írt verseket.

A temetőben meglepő jelenség, de bizony kutyaházat látunk a hátsó keleti falnál, az egyik fa alatt, eb nincs sehol, viszont macskák jönnek-mennek otthonosan, tányérkái arra utalnak, hogy nemcsak az egerek elleni bevetéssel töltik a napjaikat, de a Szent Márton temetőbe még kijárók rendszeresen etetik is őket.

Itt a közelben találjuk Boldogházi Kiss Zoltán (1867–1924) művészkezü amatőr fényképész, fotós szakíró és felesége, az iparát halála után folytató, Glazer Ilona sírját. Kiss Zoltán kereskedelmi tanulmányokat végzett Budapesten, az 1890-es években jött Szombathelyre. Főkönyvelő-titkár pozíciót töltött be a Vasvármegyei Takarékpénztár Részvénytársaságnál. A pénzügyi szakember szabadidejét áldozta a fényképezésre, minőségi munkáival többször szerepelt hazai és nemzetközi kiállításokon. Amatőr fotósoknak írt útmutató jellegű cikkeket a *Fotográfia* című képes havi folyóiratba, nyugdíjazása után fotografálást és könyvtervezést tanított a Vasvármegyei Kultúregyesület Szép- és Iparművészeti Iskolájában. Farkas Gézával közös műtermet működtetett, könyveket írt „A fényképezés gyakorlata” (1894) és „A fényképezés kézikönyve” (1905) címmel. Fotográfiai tevékenységét is felidézti a 2017-es Savaria Múzeumbeli „Fényérzék” kiállítás. A nagyothalló és rövidlátó fotóst témakeresés közben érte a halál, 1924-ben szenvedett vonatbalesetet a szombathelyi pályaudvaron. Rákóczi utca 14. számú egykori lakóházán 2008 óta emléktábla van.

Visszafordulunk a hátsó faltól előre, a vasúttól visszavezető, templomfalra merőleges sétaút mentén nyugszik Horváth Lajos szódás és szikvízkészítő. A sírján szépen kimunkált Jézus-fej van egy kereszttel harmonikus kompozícióban, Torjay Valtertől megtudjuk: megihletett egy zeneszerzőt is, a szombathelyi származású Bonczó Istvánt, aki *Hortus dei* (Isten hangja) címmel írt rock oratóriumot ennek ihletettségében.

Felkeressük a közelben eltemetett id. Derkovits Gyulát (1853–1914), a híres festőművész és grafikus édesapját, Vas megye legjobb asztalosát, aki nem nézte jó szemmel fia művészi próbálkozásait, 16 évesen maga mellé vette inasnak, majd három év múlva segédként alkalmazta. Felesége korán elhunyt, az anya nélkül maradt fiú önként vonult be katonának, a Kárpátokba küldték harcolni. A legenda szerint az asztalosmestert hitelből kellett eltemetni, mert a fia kint volt a fronton, amikor elhunyt, a temetést a Bem család finanszírozta. Itt van a közelben a Bemek mauzóleuma is, klinkertéglából, vaskapuvál, 1900 körüli építésű.

A Szent Márton temetőben található nem egy kivételes szépségű sírszobor. Ilyen Hidasy Krisztina (1825–1916), a néhai Hidasy Kornél szombathelyi megyéspüspök (1882–1900) húga síremléke (B-6–1) is. Tábláján ez az Ovidius-idézet olvasható latinul: „Sorsod, amíg kedvez, szám nélküli lesz a barátod, ámde magadra maradsz, hogyha eged beborul.” A szobor feltehetőleg Szent Erzsébetet ábrázolja, aki védőangyalként áll egy kislány alak mögött. A kompozíció a Vízmathy síremlékre hajaz, elképzelhető, hogy ez is Merkly Ferenc műve, mint sok más temetőszobor, ahogy a vele szemben magas talapzaton álló alak is, amely Vesei István (1866–1919) sírköve (B-4–189), a párját vesztett nő köibe faragott, végtelen szomorúsága térdel előttünk.

Ismét egy jelentős, a régi Szombathely életét megörökítő fényképész eklektikus mészko síremlékéhez (B-1-37) érünk, Knebel Ferenc (1836–1910) városfotográfusé, aki a közismert háromgenerációs fényképész család alapítója volt. Fiai, Jenő és ifjabb Ferenc, valamint Terézia nevű unokája folytatták a mesterséget az általa alapított műteremben. Fényképész műhelyi hagyatékukat – ebben több mint húszezer felvételt

– a Savaria Múzeum őrzi, és a Knebel család tagjait is kiemeli a Vas megyei fotóstörténelemből a 2017-es „Fényérzék – Személyes” című kiállításán. Megemlékezve egyebek közt arról, hogy Knebel Ferenc minden műfajban – portré, tájkép, műtárgy, épületfotó, városkép, asztrofotográfia – készített felvételeket, amelyek köz- és magángyűjteményekbe kerültek. Nemcsak az utókor becsüli nagyra a tevékenységét, a maga korában is elismert volt, hazai és külföldi sikereiről a fotók hátlapjai tanúskodnak, feltüntetve a kitüntetések helyszínét és idejét. Knebel Ferenc tehetségbeli kiugrását útkeresései tették lehetővé: olyan előtanulmányokat végzett, amelyek a indirekt módon, áttételesen a fényképészethez vezették. Gyógyszerészetet tanult, amelynek gyakorlata során a fotózáshoz szükséges kémiai alapismereteket is elsajátította. Vonzódott a festészethez, amely az egyéni látásmód, a kompozíciók, az arányok kialakításában segítette őt. A városi közelet lelkes támogatója és résztvevője volt, 1860 után nyerte a nemzetközi díjakat. 40 év munka után, 1895-ben az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodója, Ferenc József udvari fényképésznek nevezte ki őt Jenő fiával együtt.

Roznár család mauzóleuma (B-3-1) az egyetlen a sírkertben, aminek freskók vannak a mennyezetén. Roznár Józsefről (1909–1992) azt tudni, hogy a város neves lakatosmestere volt, a Szent Márton út 73. szám alatt volt a műhelye, a temetőnél. 1986-ban exhumálták innen az elhunyt családtagokat, és a Jáki úti temetőbe kerültek. A mauzóleum még nyomokban őrzi egykori eleganciáját, kapuja szép félköríves, levdíszekkel. Szemben vele egy idős hölgy ül a közeli sírkő szélén, gyakori látogató, műanyagtányérból eteti a macskákat, tápot hoz nekik. Mondja, nem ő az egyetlen, aki rendszeresen kijár ide a temető nyugalmába feltöltődni, a cicákkal foglalkozni.

A temető közepén az egyik legszebb neogót síremlék (A-6-94) háromrészes, a 19. század végéről való a Herdin, Kaiser, Görög család tagjai nyugszanak itt: Herdin Márton (1838–1892), Kaiser Mária (1839–1923), Kaiser István (1865–1941), Kaiser Károly és felesége, Mayer Anna. Nevüket lassan kimossa az eső a mészkőből. Elöl Tauber János nevét őrzi a felirat. Vagyonos család lehetett. A Görög síremlék is impozáns, neogót pazarsága messziről vonzza a szemet. Görög Sándor (1877-) magyar királyi számvevőszéki főtanácsos volt, jelentős szerepet töltött be a Vakok Intézete megalapításában. Családtagjai körében nyugszik.

Sétánk során több Cziczzer-sírt is látunk a Régi temető területén, az ő családi kertjük volt e földdarab, ezt adta a család a saját földjeiből a temető bővítéséhez, itt alakították ki a B parcellákat. 19. századba nyúló gyökerekről tanúskodnak a sírkövek: az 1800-as évek második feléből való a neogót, romantikus síremlék (A-4-25), amely alatt Cziczzer István (1822–1872) és felesége nyugszik. Kétoldalt szintén Cziczerek vannak eltemetve. Beljebb a temetőben Cziczzer József (1830–1914) nyugszik egy magas kereszt alatt, a feleségével, Kiss Rozáliával (1834–1887). Cziczzer Ferenc (1856–1930) nejével, Németh Erzsébettel (1864–1943) került közös sírba, Bazsó Gyula (1896–1961) a feleségével, Cziczzer Erzsébettel (1901–1970), és fiukkal, Imrével (1930–1967).

A Cziczer-kert lezárt temető, de nem halott. Még élteni a példamutató, városformáló elődök emléke, kicsiké és nagyoké. Az esőáztatta, málló mészkövek a pusztulás virágai, üzennek, hogy több törődéssel Szent Márton városában az ókortól élő kegyeleti hely a múlt időt maradásra bíró, történelmet, kultúrát idéző, vonzó turisztikai célpont is lehetne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Takács Ferenc: Végtelen csönd – „Az örök vadászmezők” Szombathely és Vas megye temetőiről. A Vas Megyei Temetkezési Vállalat kiadásában, 2003
- Takács Ferenc: Porladó kövek árnyékában – Vas megye jelentős személyiségei, Szombathely, 2006.
- Szombathely 1777–1927 – Jubiláris emlékalbum, szerkesztette: Fehér Károly – Az 1990. évben alakult Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata 100. közgyűlése alkalmából készült hasonmás kiadás. Megjelent száz számozott díszkötésű és ezer fűzött példányban. 1997. október 23.
- Paulovics István: A szombathelyi Szent Márton egyházának, savariai Szent Márton születéshelyének római kori eredete. In: ACTA SAVARIENSIA 4. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt, 1944. p. 5-39.
- Szent Márton és Pannónia – Kereszténység a római világ határán. Szerk: Tóth Endre, Vida Tivadar, Takács Imre. Kiállítás az Iseumban és a pannonhalmi apátsági múzeumban Szent Márton születésének 1700. évfordulója alkalmából – Katalógus, Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr, 2016.
- Szent Márton emlékezete szülőföldjén. A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára és a Képeslevelezőlap-gyűjtők Egyesülete kiadványa. Szombathely, 2016
- Torjay Valter: Néhány megjegyzés a szombathelyi Szent Márton úti temető sírköveiről és sír építményeiről 1-4. In: Vas Megyei Helytörténeti és Honismereti Közlemények, 1999–2000.
- Torjay Valter: A Szent Mártoni temető késő barokk és historizáló síremlékei, szerk. Orbán Róbert. Szombathely MJV és a Tourinform Iroda kiadásában, Szombathely, 2002
- Vas megyei fejek, szerk. és kiad: Halász Imre, Szombathely – Tóth Alajos, Sopron, 1930
- Szluha Márton – Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai – Heraldika Kiadó, Bp. 1999
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal – Ráth Mór kiadásában, Pest, 1860
- Merklin Tímea: A Perintbe fojtott püspök emlékére. In: Vas Népe, 47. évf. 2002. október 5. p. 6. (Tóth Endre, a Magyar Nemzeti Múzeum történelmének tanulmányára hivatkozva)

- Merklin Tímea: Quirinus, Savaria vértanúja. In: Vas Népe, 48. évf. 2003. április 4. p. 7.
- Merklin Tímea: Diákok egy honvéd hadnagy sírjánál. In: Vas Népe, 2000. március 16. p. 20.
- Szombathelyi építész sikere. In: Vas megyei Napló, 1909. július 11.
- Kósa Tamás: Eltűnt idő. In: Vas Népe, 38. évf. 33. sz. 1993. február 9. p. 8.
- Kapossy János, a magyar barokk tudósa. In: Vas Népe, 2000. január 31. p. 5.
- Kapossy János: 1900 év művészete Savaria fórumán. In: Szépművészet, 1944. 5. évf. február 2. p. 48–56.
- Kapossy János: Késő barokk építészet Magyarországon. In: Magyar Művészet, 1927. 3. évf. 5. sz. p. 276–291.
- Károlyi Antal Vas megyei működéséről – Vas megyei alispánunk jubileuma = In: Vasvármegye, 1893. december 3. p. 1.
- Búcsúzás a vármegyétől. Dr. Károlyi Antal kir. tanácsos, Vasvármegye alispánja munkásságának méltatása nyugdíjba vonulása alkalmából. In: Vasvármegye, 1901. október 16. 1. p.
- Az Egervári Ödön Alapítvány alapító levelének kivonata. In: Vasvármegye hivatalos lapja, 1906. 4. évf. jún. 14. 24. sz. mell. p. 163–165.
- Egervári Miklós: Felső-szopori Szily János püspök emlékszobrának leleplezési ünnepélyére. In: Vasvármegye, 1909. 42. évf. szept. 5. 202. sz. p. 1-3.
- Vízmathy Géza: Polgárőreinkhez és katonai szolgálatot nem teljesítő polgárainkhoz. In: Vasvármegye, 1917. 50. évf. ápr. 8. 81. sz. p. 3.
- Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum „Fényérzék” című kiállításorozatának „Személyes” című tárlata, 2017. május 18. – december 31. Kurátor: Kelbert Krisztina.
- Az „Egervári Ödön Alapítvány” alapító levelének kivonata. In: Vasvármegye Hivatalos Lapja, 1906. 4. évf. jún. 14. 24. sz. mell. p. 163–165.

Koporsók, urnák, csontkamrák a Szent Márton kriptában

A Szent Márton-templomot az ókortól fogva sokszor átépítették, felújították, de alatta a temetkezési hely nem régi, 1730–1750 körül kriptázták alá a templom három hajóját. (A kriptában egyébként négy hajó van, oly módon, hogy a főhajót hosszában pillérekkel kettéosztották.) A boltíves kriptatérben nyugszik a barokk templom építtetője, Batthyány Erzsébet, férjének Erdődy György grófnak a familiája, valamint néhány nemesi család, domonkos atyák és testvérek (fráterek). Szombathely polgári lakossága az 1990-es évek óta temetkezik újra ide. Bal oldalon urnahelyeket alakítottak ki, jobb oldalon szűk körű megemlékezésekre is alkalmas teret. A látható rész hideg eleganciája, rendezettsége, díszítettsége és virágai nem sejtetik a két vasajtón túli, kísérteties világot, a poros, pókhálós, látogatatlan koporsókét, amelyek iránt ma már csak restaurátor érdeklődik, és falakba rejtett csontkamrákét sem, amelyek egykor élt ismeretlen elődeink maradványait őrzik láthatatlanul.

Vezetőnk Kiss Gábor régész, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Szent Márton Intézetének munkatársa, aki a munkanapjait a Szent Márton Látogatóközpontban tölti, kiállításokat rendez, csoportokat fogad. Azt elmúlt 33 évben többször részt vett a Szent Márton-templom körül zajló kutatásokban. Amint mondja, bárhova nyúlnak, akár csak virágágyást rendeznek az udvaron, mindenhol csontok kerülnek elő, ami nem csoda, hiszen a templom körül mindig is temető volt, az emberek mindig keresték a kegyhely közeli végső nyugalomra térés lehetőségét. A történelmi korszakok sírgödrei, de a 18. századi kriptasítás végérvényesen tönkretette a valaha volt Quirinus-sírkápolna maradványait. (Szent Quirinus maradványait a 4. század vége felé a barbárok elől menekülő savariai lakosok Rómába menekítették, ma is ott nyugszik.) A történészek feltételezése szerint ugyanis az ő sírja itt lehetett a mai templom helyén.

Amikor 1638-ban a domonkosokat idetelepítették, a templom alatt a föld már tele volt sírokkal. Kiss Gábor elmeséli, azokban az időkben úgy temettek ide, hogy a templom padozatába ásott gödrökbe eresztették le a koporsókat, vagy a belső teret borító téglapadló szintje alatt, kisebb sírboltokban helyezték el őket. Az oltárok előtt sírboltokat hoztak létre a vagyonos emberek számára, ezeket az elhunytak családjai építtették a domonkosok engedélyével. Ebből az időszakból ismert egy olyan asszony földsírja, aki a szerzeteseket támogató Batthyány vagy Erdődy család nőtagja lehetett. A 17. századi divat szerinti magyaros viseletben, vállfűzős ruhában temették el, medencéjén összekulcsolt kezére csavarták rózsafüzérét, amelynek tulipános végű keresztje mellett egy Rómában 1622-ben vert zárandokérem is volt.

A jótékonyságáról, adakozásairól híres Batthyány Erzsébet (1619–1674) grófnő által 1668–1674 között építtetett templom alatt sem volt kripta eredetileg. Mégis ő választotta végső nyughelyéül a templomot: érckoporsóját a Rózsafüzér-oltár előtt ásott sírboltban helyezték el. Ő is magyaros szabású, vállfűzős ruhát viselt, főkötőt, rózsafüzérének keresztje szintén tulipános végű volt, és vallásos buzgóságát tiszteletben és emlékezetben tartva vele adták az imakönyvét is a túlvilági élethez. Hamarosan mellékerült végakarátának egyik végrehajtója, a szombathelyi domonkos renddel szoros kapcsolatban álló báró hedlilfalvi Hedly Mátyás (1621–1686) udvari tanácsos koporsója is. A padozatba illeszkedő, címeres sírkőfedlapjukat később felvették, a sírkövek egy darabig a Rózsafüzér-kápolna két oldalán álltak. Utóbb Batthyány Erzsébetét beépítették a Szent Márton kápolna északi falába, Hedly Mátyásét pedig a barokk Szűz Mária oltár asztallapjaként hasznosították.

Lemegyünk a lépcsőn a kriptába, az első boltíves hajlat Batthyány Erzsébet eredeti, 17. századi kriptafülkéje, a többi mind 18. századi bővítés. A grófnő és a báró most is egymás közelében fekszenek, csak most a bővítmény első részében, jobbról-balról a fal mellett. Közvetlenül mellettük, közöttük halad el minden kriptatérbe látogató, talán nem is gondolva, hogy koporsójuk nem pusztán kiállítási tárgy, hanem valóban ezekben nyugszanak több mint háromszáz éve. A régész meséli, a grófnő nyugalma nem volt teljesen háborítatlan, koporsóját feltörték, többször kirabolták.

A kripta lejárati lépcsőjével szemben, a kereszthajó alatt található az Erdődy család vépi ágának sírboltja, ez Batthyány Erzsébet férjének, Györgynek a familiája. A családtörténet a 15. századba nyúlik vissza, Erdélybe, a Szatmár megyei Erdődre, ahol nemességet Hunyadi Mátyástól kaptak. A család birtokait „erdődi” Bakócz Tamás (1442–1521) bíboros érsek osztotta fel, akinek a pápaválasztásra is komoly esélye volt. Miután unokaöccse, I. Péter a bíboros nagybácsi hitbizományi végrendelete által Vas megyében is kapott földeket, elhagyta a Bakócz nevet, és felvette a tekintélyesebb, jóhangzású „monyorókeréki Erdődy” nevet. Petrus Erdewdj de Eberau-nak írta magát, Vas vármegye főispánjaként is szolgált a 16. század közepe táján. Az ő leszármazottja volt Erdődy György (1614–1663) tárnokmester, Batthyány Erzsébet hitvese, aki 1647–49 között főkomornoki rangot ért el, 1655–1662 között az országgyűlés több rendbeli választmányának tagja lett. Egy fiuk született, Sándor, három lányuk pedig beállt a domonkos apácákhoz.

Az Erdődy kripta kovácsoltvas védőrácsára erősített, gondosan megrajzolt tábla a grófi család szombathelyi kriptájának időrendjét mutatja. Hesztera Aladár munkája, ő restaurálta ezeket a kiállításszerűen láthatóvá tett koporsókat, amelyek között kuriózum a szemléltetési céllal félig nyitva tartott duplaszéles fémkoporsó, ami két normál fakoporsót rejt, egy pár örök álmát fogva egybe.

Az Erdődy kriptától balra, a fő és mellékhajó alatt mások – nem családtagok – temetkeztek a 18. század óta. Az Erdődyektől jobbra eső, Szentély alatti fülkében 2015-ben ókeresztény sírkápolnát alakítottak ki és cella memorie-t („az emlékezés kamráját”), vagyis emlékörző helyet rendeztek be a kaufbeureni és a szombathelyi hívek adakozásából a Szent Márton Jubileumi Év előkészítése során.

Először balra fordulunk, a nemesi kripták felé: a Ritter és „guári és felső-szelestei” Guary család sírhelye ez. Az emléktáblán felsorolt sok név között felfedezhetjük a két családot összekötő párt: Guary Emilt (1838–1895) és feleségét, Ritter Malvint (1846–1900), öt gyermekük volt: Géza, Mariska, Emil, Felicie és Ede. A Guary család Vas vármegye egyik legrégebbi és legtehetősebb családja volt, tagjai főleg nemesi hivatalokat viseltek a 17. századtól. A Ritter családból Ritter Jakab kapott nemességet 1798-ban I. Ferenc királytól. A kriptafülkében az ablak alatt van a névtáblájuk, kétoldalt pedig modern polgári urnahelyek. Az 1990-es évek óta temetkezhetnek ide újra a polgárok. Egy asszony hosszan sír hozzátartozója fali sírja előtt. Némán, észrevétlenül jött be, de nem tudott hangtalan maradni, amint utat engedett a könnyeinek. Gyásza áthatja a megszentelt teret, fájdalma az emberi szív kapcsolódni akaró melegét hozza a hideg falak közé.

A következő kriptá díszes vaskapuvál a Stirling és Rózsa családé, hat fémkoporsó van benne és egy korán elhunyt kisgyermek babakoporsója. Kilétüket homály fedi, nem úgy magát a sírboltot, amiben hátul még ablak is van – lépcsőlejárattal –, a kripták sötét, nyirkos világától szokatlan módon ide bevilágít a délutáni napfény. A vastag, hosszú évek óta mozdítatlan porréteg sem takarja el a koporsók szép, gazdag díszítését, felettük bravúros, filmbe illően attraktív, hatalmas hálókat szőnek a pókok. Ezek is kettős koporsók: a barokkosan cizellált bádoglemezek fakoporsókat takarnak, azokban vannak a csontvázak. A Stirling családból dr. Stirling József (1848–1913) ügyvéd, városi képviselő, törvényhatósági tag szerzett nevet és ismertséget évtizedeken át tartó közszereplésével. Részt vett Éhen Gyula polgármesterrel a nagy városalakító munkában, új utcákat nyitott, a Széll Kálmán utca elején volt a családi háza. Felesége, dr. Stirling Józsefné Kun Eleonóra, öt fia (Emil, Jenő, Ernő, Boldizsár, Frigyes) és négy lánya (Vilma, Kitty, Stefánia, Kamilla) gyászolták, amikor elhunyt. Nem tudni, közülük kik nyugszanak a Szent Márton kriptában.

Kiss Gábortól megtudjuk: nincs meg az a 19–20. századi temetőkönyv, amiből azonosítani lehetne ezeket a halottakat, csak egy családjaikra utaló 1927-es levél maradt fenn, amelyet a Vas Megyei Levéltár őriz „Domonkos férfiszervezet iratai” címszóval. Nusszer Péter, volt perjel arról számol be, hogy a kriptarendezés már öelötte szükséges volt, mert a koporsók össze-vissza heverték. Mire ő érkezett, a Stirling család koporsói már a kriptában voltak, és az atyák úgy tájékoztatták, addig adtak már egy vagon fát, és fogják majd a továbbiakban is honorálni a kriptahelyet. A perjel szót ejt a Ritter családdal való megegyezésről: a családtagokat egy helyre rendezték a kriptán belül, és annak fejében, hogy a helyet újabb harminc évre megváltásák, a Ritterek a domonkosoknak adták az addigi, boltív alatti helyüket elkerítő vasrácsot. Így a domonkos rend halottjai kerülhettek arra a helyre, koporsóik végre nem voltak kitéve a feltöréseknek. A levél megemlíti, hogy időközben odakerült Mórocz igazgató, a felesége adott a helyért egy hordó jó bort, a hordót nem kéri vissza, valamint adományozott a szerzeteseknek bútorokat és pincefelszerelést. (Ennek bizonyossága, hogy máig megvan, a kriptafalon látható Mórocz István (1849–1925), a püspöki iskola egykori igazgatója névtáblája, azt is megörökítve, hogy

1925-ben hunyt el 76 évesen. Mórocz István az egyházmegyei tanítótestület alapítója volt, gróf Mikes János püspök tüntette ki igazgatói címmel érdemei elismeréséül. 39 évig dolgozott a püspöki iskolában megszakítás nélkül, majd nyugalomba vonult. Amikor az első világháború idején a tanítók nagy része hadba vonult, felajánlotta a munkáját, újra tanítani kezdett. Híre volt, hogy a gyerekek mennyire szerették a bölcs öreg tanítót.)

A perjel az 1927-es levélben a Stirlingekre is kitér, akik rendbehozták a kriptájukat, bevezették a villanyt, és szóban megígérték, hogy az elhasznált áramot ők fogják fizetni. Az 1927-es szerzetesi irat megjegyzi végül, hogy a kriptarendezés során a már akkor is ismeretlen halottakat az úgynevezett „kryptakertbe” temették, „a nagy fa mellé”, a közeli templomfalra pedig tettek egy emléktáblát. De azt is leírja, hogy a kripta földjébe ásva is sok halott volt, a Szakács és Zanathy családok helyén.

Kiss Gábor megmutatja a nemesi (Ritter és Guáry, Stirling és Rózsa) kriptákkal szemben lévő elrácsozott helyet, amely a domonkosok temetkezési helye lett: a felszentelt papoké, illetve a kolostor körüli teendőket végző frátereké (testvéreké). A kutató régészek itt is csonthalmokat találtak, amelyeket azonban nem temethettek el, mert a törvény szerint csak azt lehet eltemetni, akinek halotti anyakönyvi kivonata van. A csontokból azonban – néhány kivétellel – nem lehet megállapítani a személyek kilétét, úgyhogy azokat az új kolumbáriumok mögött elfalazták. Azonosítható, tehát temethető volt: P. Kindler Imre (meghalt: 1800. május 27.), P. Szabó Péter (meghalt 1903. március 31.), P. Malarcák Ignác (meghalt: 1918. november 30.), P. Gerdenich Móric (meghalt: 1969), P. Maluscák Pál (meghalt: 1943), P. Mayer Albert (meghalt: 1917. május 14.), P. Bakács Lőrinc (meghalt: 1948) – neveiket a régész kéziratok jegyzetéből idézzük.

Ahogy Kiss Gábor meséli: négy kiállításra érdemes koporsó maradt, ezek restaurálásra várnak a volt domonkos kriptahely vasrácsa mögött elfüggönyözve. A köztes térben kapnak majd helyet a boltívek tövében, megmaradt kovácsoltvas díszrácsaikkal elkerítve. Maga a kripta bérelhető urnafülkék számára lesz kialakítva.

A négy koporsóban neves emberek nyugszanak. Így gróf Mikes János, a modern felfogású egyházkormányzó püspök nagynénje, özv. Mikes Jánosné, született Bornemissza Janka báróné, aki 90 évet élt (meghalt: 1932. július 12-én). Két koporsó Hollán Ernő (1824–1905), a szombathelyi születésű hadmérnök, altábornagy, államtitkár, főrendiházi tag, valóságos belső titkos tanácsos szüleié: Hollán József orvostudor (1780–1849) és Hollán Józsefné Hohl Johanna (1785–1856) fekszenek bennük. A negyedik egy gyönyörű, díszes koporsó Dornauer Ignác (1834–1908) műépítészé.

A nemesi családok és a rendtagok kriptái közötti köztes területet más polgárcsaládok használták, használják. Innen vezetett fel hajdan egy lépcsőfeljárát a temetőbe. Amikor bővítették a templomot 1930-31-ben, az átépítés tervezője, a szombathelyi származású budapesti műegyetemi tanár, Wälder Gyula családja kapott itt helyet (ő maga a fővárosi Kerepesi úti temetőben nyugszik). Az átépítés lényege az volt, hogy egy második kereszthajóval bővítették a templomot, amely az épületet

nyugati irányban meghosszabbította. Így a homlokzat előrejött a temetőkerítés vonaláig, lehetővé vált, hogy a kolostort összekapcsolják a templommal. Kialakult a jelenlegi kolostornégyszög, és az ennek udvaráról nyíló kriptalejáratot kezdték használni (ma is itt lehet lemenni) a korábbi nyugati lejárathelyett. Wälder Gyula (1884–1944) tervezte a templom előtti téren álló domonkos kultúrházat is, amely 1930-ban épült fel. A neves építész valamennyi nagyszabású városi építkezésre pályázott, a városrendezési tervek közül az övé volt a legjobb, a Jáki úti temető tervei közül az ő megoldása nyerte az első díjat. A székesegyház renoválásánál a műemlékbizottság szakértőjeként szerepelt. Édesapja, Wälder Alajos (1856–1904) építómester nyomdokain járt, aki azzal emelkedett ki, hogy a kultúrpalota építéséhez egymillió téglával, húszszer aranykoronával járult hozzá, és a nevéhez fűződik a Széll Kálmán utca pompás palotasora.

Kiss Gábor meséli: a kriptát az elmúlt közel háromszáz év alatt időről időre kiürítették, hogy újra lehessen temetkezni benne, ezért is rengeteg a csont a földben, a falakban. Régen nem volt itt ilyen rend, a koporsókat csak lerakták, halmozódtak, zúzódtak, elkorhadtak, szétdőltek, a csontok szétzilálódtak. A koporsók ép névtábláit azonban megtartották, ilyen például Némayer Nándoré (1832–1905) is, ami a köztes tér falán, a mai polgári kriptahelyek jobb szélén látható.

A kriptarendszer Erdődyektől jobbra eső részébe megyünk, ez az, ahol szűk körű halotti megemlékezések számára alakították ki a teret. Az ókeresztény sírkápolnában 4-5. századi Krisztus-monogramos sírtáblák másolatát látjuk, Kiss E. Csaba restaurátor készítette őket, az eredeti kövek a Savaria Múzeum kőtárában vannak. A sírkápolna előtere kiállítótér, a középkori templom díszítő kőmaradványai vannak itt, néhány olyan darab, amit ki lehetett emelni. A fal visszavakolatlan részei szemléltetik, hogy épültek egymásra időben a különböző korokban a templomok. A rétegeket az alapzat is mutatja. A templom első Szent Márton nevet viselő elődje 9. századi volt, aztán csak a középkorban háromszor építették újjá. A Szent István kori templom alapját cölöpök közé döngölt földre állították, erre könnyű szerkezetes fatemplom épült. A Szent László kori templom szintiszta római téglából állt, voltak még akkor római falak, annak felszíni részeit bontották el és építették be az új templomba. A román téglatemplom után a harmadik középkori templom 13–14. századi lehetett, ez már csatári kőből van, bányászni kellett, vagyis a régi római épületek alapjait is felhasználták a késő román kőtemplom építéséhez. A kriptafalban még útbazalt is látható, tapintható. A 15–16. századi átépítés egy gótikus templomot eredményezett, ezt javították még a 17. század elején is, mígnem a domonkosok megtelepedése után Batthyány Erzsébet adakozásából megépíthették 1668–1674 között, az olasz mester, Carlo della Torre tervei alapján a ma is álló barokk templomot. Ennek alapzatába még sírüregeket létrehozva temetkeztek – az oltár közvetlen közelében kívántak nyugodni a város előkelőségei –, majd a 18. század első felében alakították az egészet. Ebben a kriptarendszerben jártunk most.

Sétánk végén Kiss Gábor régész a nagy 1990. évi Szent Márton-templom körüli ásatásokról mesél, amelyekben maga is részt vett. Feltártak olyan 17. századi férfi,

női és gyermek sírgödröket, amelyek ruhamaradványokat vagy ruhadíszeket őriztek meg, híven mutatva a kor divatját. A 2000-es években Batthyány Erzsébet többször feltört koporsójában fellelhető maradványokat vizsgálták, és mielőtt méltón visszatemették kriptabeli nyughelyére, elkészült a koponya alapján a 400 éves hölgy tudományos arcreekonstrukciója a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában. Ez alapján mellszobor készült, amelynek egy másolata Vasváron, a Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben (múzeum) található, a másik itt a szombathelyi Szent Márton Látogatóközpontban, a harmadik a soproni domonkos kolostorban, mert annak alapítójaként is tisztelik. Ezért van a nagy özvegyi portréján a szombathelyi és a soproni kolostor képe. A legújabb kiadványokból közismertté váló ábrázolás az egykori nagyasszonyról a lehető leghitelesebb képet adja, és egyúttal tisztelgés a domonkos rend nagy támogatója előtt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kiss Gábor–Zsámbéky Monika: A szombathelyi Szent Márton-templom a domonkosok idején, Szombathely, Szent Márton-plébánia, 2012
- Zsámbéky Monika: 17. századi sírkövek a szombathelyi Szent Márton templomban. In: LAPOK Szombathely történetéből – 1992/18.
- Levél a szombathelyi Szent Márton-templom kriptájáról. (Vas Megyei Levéltár, Domonkos férfiszertzet iratai. 4. csomó.) Kivonat Ft. P. Nusszer Péter, volt perjel leveléből, melyben a kryptarendezés egyes adatairól számol be a szombathelyi sekrestyeigazgatóságának 1927. november 28. In: LAPOK Szombathely történetéből. 1995/40.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal – Budapest, 1858.
- Kiss Gábor–Tóth Endre: A szombathelyi Szent Márton-templom története. In: LAPOK Szombathely történetéből – 1992/13.
- Stirling József dr. halála (nekrológ) – In: Vas megyei Napló, 1913. 13. évf. 89. sz. április 18. p. 1.
- Finta Sándor: Mórocz István (nekrológ) – In: Vas megyei Tanítók Lapja, 1925. február 15. p. 6.
- Wälder Alajos – Wälder Gyula – In: Szombathely 1777–1927 – Jubiláris emlékalbum, szerkesztette: Fehér Károly. p. 65-66.

Téglajegyek és sírhelyjegyzések is segítettek a szalézi templom és kriptá építését

Közel háromezer ember nyugszik a szombathelyi Szent Kvirin Szalézi Plébániatemplom kriptájában, a sírhelyek nem néhány évtizedre, hanem örökre szólnak. A templom alapkövét 1932. május 5-én tették le, miután januárban egy régi téglagyári gödörben megkezdődött az építkezés a város déli részén, a Jáki út és a Brenner Tóbiás körút kereszteződésénél. A kriptát már 1932 októberében felszentelték. Tervezője Foerk Ernő volt, akinek ugyanabban az évben történt halála után Brenner János vette át a tervezést, és irányította az építkezést, amelyet vállalkozóként Kopfensteiner Manó vezetett. Az ókeresztény bazilika stílusát követték, az ornamentikában román elemek érvényesülnek. A templom hat éven át épült, jelentős részben adományokból, kamatmentes banki kölcsönök, állami segélyek támogatásával. Az építkezés segítésére ún. téglajegyeket is kibocsátottak. Ezt a város a saját költségvetéséből megtoldotta, és bevállalta az épületnek helyet adó Mező utca meghosszabbítását és csatornázását is. Az először elkészülő altemplom sírhelybérleti díjai is hozzájárultak ahhoz, hogy folytatni lehessen az építkezést. Habár 1938-ban adták át a templomot, az altemplomban már jóval korábban miséztek, hiszen a temetési szertartásokat itt tartották. Eleinte csak koporsós temetkezés volt a kor szokásainak megfelelően. Az elhunyt fakoporsóját még egy fémkoporsóba is behelyezték a bent zajló kémiai folyamatok miatt, és a duplakoporsót temették a falba, márvány vagy mészkő előlappal. A kriptá nagy részében e koporsós temetkezés keresztfolyosóit látjuk, a leghátsó, újabb traktusában urnafalat hoztak létre. Az 1980–90-es években változott a szokás, amikor az emberek nagyobb számban a hamvasztásos temetkezést kezdték választani, ezért volt szükség az urnahelyekre. Az altemplom Brenner-falában van a sírhelye a meggyilkolt rábakethelyi káplánnak, a vértanúként tisztelt Brenner Jánosnak, de itt nyugszik például századforduló neves mérnöke, Weiss Oscar Jakab, dr. Vukán György zeneszerző, jazz zongorista, fogorvos is. Több nyughely a Nemzeti sírkert része – amely virtuálisan összefogja a magyar történelem és kultúra jelentős alakjainak sírhelyeit –, így dr. Pável Ágoston szlovén származású polihisztoré, Országh László szótáríróé és Tóth István szobrászművésze is ezt a védettséget élvezzi.

A szalézi kriptában kapott helyet örök nyugalmához Ádám László (1892–1977) szalézi szerzetes pap, az első szombathelyi igazgató-plébános, aki a rend tartományfőnöke is volt 1950–1952 között, és a Magyarországon bontakozó szalézi élet fellendítőjeként tartják számon. Fordított, tanított, prédikált, nagy kezdeményezéseinek egyik mementója a szombathelyi Szent Kvirin templom, amelynek 1939-ben – egy

évvel az átadás után – írta meg a történetét. A kiadványban lejegyezte, hogy 1938. június 3-án hozták át ünnepélyesen az ereklyéket a Székesegyházból a templomi főoltár számára, köztük Szent Quirinus és Bosco Szent János ereklyéit. Ádám László azon a nyáron a következő a kriptatemetéseket jelentette be: Nagyabajomi Sólyom Ernő m. kir. kormányfőtanácsos, miniszteri tanácsos Budapestől, Magyar Gyula kántortanító, Fábry Ilona állami tanítónő, Fölkel Ödön igazgató, dr. Sólyom Ervin ny. kir. ügyész Szombathelyről, Pospischl Zsigáné Martonffy Sári, uradalmi intéző neje Tarodházáról, Csajtay Jánosné Ajkay Hermina háztulajdonos, Pittroff Aladár tüzértábornok, Görög Lajos asztalosmester Szombathelyről. Ruff János neve mögött ez áll: exhumálás (valószínűleg a Szent Márton temetőből hozták át). Velük együtt a kriptában eltemetettek száma 70-re emelkedett.

Az igazgató-plébános azokat a személyeket is név szerint felsorolta, kik tettek sírhelyjegyzéseket, akik „maguktól elvont összegeket” ajánlottak fel ilyen módon, „áldozatos jóságuk megnyilvánulásaként”. Ezekkel a lejegyzett sírhelyek száma 219-re nőtt. A kapott ajándékok között megemlítette, hogy dr. Géfin Gyula teológia tanár Szent Quirinus első bazilikájából származó márványdarabot ajándékozott eme második bazilikának, amely értékes emlék az egykori áldoztató rács oszlopfője fölött látható. Feljegyezte azokat a pénzintézeteket és egyéneket, akik kamatmentes kölcsönökkel járultak hozzá az építkezéshez, illetve misealapítványokkal, temetési költségeik megelőlegezésével segítették a munkafolyamatok előrehaladását a kritikus napokban. Ádám László krónikájából kiderül, a templom az átadáskor még nem volt teljesen kész, hiszen így fogalmazott: „Szeretnénk lépésről lépésre befejezni a bazilikát”, és „még feladat teljesen kiképezni a kriptát”. Ezért a sírhelyeket már eddig előjegyzőkhöz fordult, hogy jegyezzenek ablakot, padot és más berendezési tárgyat is, valamint cselekvésre buzdította azokat, akik évek óta készülnek sírhelyet váltani, de még nem tették meg. Az igazgató-plébános írásában foglalkozott azzal is, ami a közkeletű gondolat volt Szombathelyen már a 30-as években, hogy a városi köztemetőt (a Szent Márton temetőt) hamarosan bezárják, máshol kellene gondoskodni a hozzátartozók sírhelyéről, sőt azt is felvetette, hogy talán sokan lesznek, akik a szalézi kriptakápolnában fognak további nyugvóhelyet biztosítani halottaik számára. Leírta, hogy külön erre a célra már készen vannak a csontfülkék, megfelelő ládikákkal és zárólapokkal. Kitér arra, hogy a sírhelyek és csontfülkék megváltási árát részletekben is ki lehet fizetni. Arra inspirálta továbbá a munkatársait és az alapító jótevőket, hogy tartsanak szemlét itt a városban és a környéken, keressék meg a magányos embereket, az utódok nélküli párokat, és nyerjék meg őket ennek az ügynek, hogy még életükben rendelkezzenek a temetésükről. A népszerűsítés sikerrel járt, ma már több mint 2500 ember nyugszik itt.

Az altemplomban Csány Péter szalézi szerzetes, plébános a vezetőnk. Ülünk a kriptá vasajtója előtti padon (a templom hátuljánál, a Brenner Tóbiás körút felől), és az atya arról mesél, hogy a szaléziak 1929 szeptemberben jöttek Szombathelyre, és már novemberben átadták, felszentelték a rendházat, amit azért neveztek el a sárvári dr. Vass Józsefről (pap, prépost, miniszter), mert ő irányította ide a legtöbb ado-

mányt, hogy mielőbb elkészüljön. Báró Ambrózy Teréz indítványozta, segítette a veszélyeztetett fiatalok szeretettel nevelésének, tanításának küldetésével az itáliai Torinóban 1859-ben alapított rend szombathelyi letelepedését, miután korábban mélyen megérintette őt az a Don Bosco-i gondolat, hogy „Lelkeket adj nekem (Uram), a többit vedd el!” A bárónő nem ment férjhez, nem született gyermeke, így a szaléziak tevékenységére tudta azt mondani, hogy „ez az életem hiányzó része, ezt akarom megvalósítani”. Péter atya ezt a mondását alkalmazza: „Ha a lábamat térdig kell is koptatnom, betelepítem ide a szaléziakat.” Ambrózy Teréz a Vas megyei Tana településen lakott. (Tanakajd község csak 1939-ben jött létre a két őskor óta lakott falu, Tana és Kajd egyesítésével.) Otthon is, Szombathelyen is – ahol csak tudott – jótékony cselekedeteket végzett a szegények körében. Mikes János püspök szívesen fogadta a szaléziakat, Boda László, a székesegyház főplébánosa is támogatta a rend letelepedését. Hat szalézi érkezett ide, köztük az alapítónak számító Ádám László, az első igazgató és plébános, akiről 2010-ben utcát is neveztek el Szombathelyen.

A jó melletti elkötelezettség, az emberi értékekre való nyitottság szellemiségében élő rend első képviselői 1913-ban érkeztek hazánkba, országszerte nyitottak házakat, iskolákat, diákotthonokat. Szombathelyen 1930-ban alapították meg a szalézi egyházközséget, Mikes püspök pedig rögtön kifejezte óhaját, hogy létesüljön templom, 1932-ben már le is tették az alapkövét. 1935-ig a rendház színháztermében volt a „szükségtemplom”, a miséző hely, a halotti miséket pedig már az alapköletétel évében részben elkészült altemplomban tartották. A rend 1950-ig működött Szombathelyen, akkor a szaléziakat Máriapócsra deportálták, és a Szombathelyi Egyházmegye átvette a templomot, de nagyrészt meghagyta a szaléziak saját szertartási hagyományait. Ha a templom javára felajánlottak valamit, annak felhasználási céljáról mindig egyeztettek a rejtekben működő szaléziakkal, így az Újpesten meghúzódó Ádám Lászlóval is.

Péter atyától megtudjuk, amit ő elbeszélésekből ismer: az altemplom ezen eredeti bejárata a szocializmus idején be volt falazva. Akkor a bazilika Szalézi tér felőli (korábban Ifjúság tér) főbejáratán lehetett be- illetve lemenni, a templombelsőből azon a csigalépcsőn, ami az épület különböző szerkezeti egységeit összeköti, és felfelé menendő a kórusba vezet. De mivel a kripta főbejáratának ezt az északnyugati (Brenner Tóbiás körút felőli) ajtót tervezték, amikor 1989-ben visszajöttek a szaléziak, rögtön kibontották. A meglévő vasajtót csak le kellett újra festeni. Érdekes, hogy a hosszanti mintasor egyenlőszárú keresztekben áll, minden második a már az őskori és ókori művészetben is alkalmazott szvasztika vagy napkerék (szanszkrit szó, jelentése: jóléthez köthető kicsi dolog, a kereszténység feltámadás jelentésben alkalmazza), amelynek szárai derékszögben megtörtek. De nem a sarkára fordítva áll a kereszt, mint ahogy a nemzetiszocializmus tette meg a maga számára jelképpé, hanem az eredeti rajzolat szerint, a vonalak vízszintesek és függőlegesek, így tűnik fel az ázsiai, európai, afrikai és indián kultúrákban, hol díszítésként, hol vallási szimbólumként, jóserencsét és halhatatlanságot jelentve. 1932–38 között, amikor a szalézi templom épült,

még feltétlenül ebben a jelentésben használták. (A második világháború óta Európában kerülik a szvasztika használatát, mert náci jelképként lett közismert.)

Belépünk az altemplomba, az ajtó mellett balra lent látható az 1932. május 2-án letett alapkö emléktáblája. Péter atya hozzáfűzi: talán triviális, de egy templom építése az altemplommal kezdődik, ami ebben az esetben úgy is értendő, hogy az itt temetkezési helyet váltottak adományokból is. Mint mondja, több tucat olyan sírhely van, amelyen van név, de nincs rávésve a halál időpontja. Elképzelhető, hogy megvették a sírhelyet, aztán később emigráltak, vagy az utódok nem tudtak a szerződésről. Az 1930-as évek előtti halálozási időpontokból az is kitűnik, hogy a Szent Márton temetőből is hoztak át ide elhunytakat az 1932-től működő szalézi kriptába, mert már akkor probléma volt, hogy a kétezer éves sírkert megtelik, be fogják zárni. (Erre végül is 1962 végén került sor.)

Először a kriptaoaltárhoz megyünk, egyszerű, de emelkedett stílusú a kegyeleti hely, hűvös eleganciáját művészeti alkotások kapcsolják az emberi érzésekhez: a gyászhoz, fájdalomhoz, veszteséghez, vigasztalódáshoz. Az oltár pizskei vörösmárványból készült Kondor József Fiai kőfaragó mesterek műhelyében, klinkerrel kombinálva. A hozzá tartozó szobrok (Mater dolorosa, Via dolorum) Mayer Sándor akadémikus szobrász műterméből valók. A díszes gyertyatartók a valaha volt Sabária Kerámia Gár (Szombathely, Rajnis utca) termékei, Petróczy Gyula és munkatársai alkották. A kriptaaajtók és ablakrácsok Klonkay Gyula Fiai mulakatos mesterek műhelyéből kerültek ki.

Elindulunk a kripta keresztfolyosóit sorra járni, az altemplomban nyugvó, kiváló közéleti személyiségek sírhelyeit keressük. Itt nyugszik az a hölgy, Kovács Erzsébet, aki ugyan nem volt híres, de adományával finanszírozta, hogy 1965–67-ben Radnóti Kovács Árpád neves festőművész megfesse a bazilika oltárképeit.

A bejárat utáni első elágazásban balra-jobbra világi méltóságok és magasrangú papok sokasága nyugszik. Jobb oldalon lent, a padozatban Weiss Oscar Jakab (1873–1936) okleveles mérnök nyughelyét készítették el. Eleinte vasútépítésben dolgozott, 1896-ban ő volt a szakaszmérnöke a Veszprém–Dombóvár vasútvonalnak. 1900-ban lett a Magyar Aszfalt Rt. darnai bányájának főmérnöke, majd Szombathelyre jött, irodát nyitott. A háború alatt a pozsonyi hadtestnél szolgált, száz százalékos rokkantként tért haza. Tagja volt Vas vármegye törvényhatóságának, Szombathely város képviselő testületének, az izraelita hitközség elöljáróságának. Elnökölte a Magyar Építés Egylet szombathelyi fiókja mérnöki szakosztályát.

Az egyik dupla koporsós sírhelyen Rauscher Miksa (1850–1934) építész tért örök nyugalomra a feleségével. Rauscher Miksa Bécsben tanult és dolgozott, 1885 körül jött át Magyarországra, Éhen Gyula és Brenner Tóbiás polgármestersége idején alkotott Szombathelyen. Pártos Gyulától kapta az első munkáit, aki a 11-es Huszár úti laktanyát tervezte, és Rauscher Miksát bízta meg a helyi képviseletével, az építkezés vezetésével. A Hegy (mai Gagarin) utcában építette fel a saját tornyos polgári palotáját, amely a háború alatt elpusztult, de építéskor számos megrendelőt vonzott az akkor kiépülő villasoron. Rauscher Miksának köszönhető számos jelentős köz-

épületünk, így a Premontrei Gimnázium (1893–94) és rendház, az Ernuszt kripta (az Ernuszt család mauzóleuma Oladon található, historizáló, szecessziós műemlék), a Szombathelyi Általános Takarékpénztár, és a Kioszk (1905) gyönyörű épülete, ami a századfordulós békeidők egyik jelképe volt. Rauscher Miksa volt az, aki már 1920-ban tartott előadást a városházán az új köztemető szükségességéről, amely gondolat már az első világháború idején felmerült. A megnövekedett lakosság és a háborúban elesettek magas száma már akkor jelezte: a Szent Márton temetőben hamarosan nem lesz elég hely. Az építész hangsúlyozta a közegészségügyi szempontoknak való megfelelést, a temetői ravatalozás bevezetését. A Jáki úti temető területét kijelölték, és mérnököktől kértek terveket a rendezésére, ezeket Rauscher Miksa ismertette. Szorgalmazta, hogy mielőbb adják át az új temetőt, amelyet azonban hivatalosan 1963. január 1-én nyitottak meg.

Péter atya felhívja a figyelmet azokra a sírfeliratokra, amelyekben a szaléziak hagyományos Mária-tiszteletére jellemző módon jelenik meg a Szűzanya, mint például özv. Garay Károlyné Bereda Ilona (1854–1931) márványtábláján: „Mária, keresztények segítségé, könyörögi érettünk!” Kiemeli azokat a diákokat, akik Szombathely 1945. március 4-i bombázásakor veszítették életüket. Köztük Pintér Viktor VII. gimnazista tanuló még az első traktusban, hátrébb Fehér László és Börönte István V. éves piarista szerzetes növendékek, akiknek emléktáblája is van a Székesegyháznál a várközben, ahol meghaltak, menekülve a bombák elől.

A ravatalozónál lévő elágazásban a Brenner család tagjai nyugszanak, akik 1944-től temetkeznek ide. A Brennerek között sok mérnök volt: az építőmesterek hat generáción át örökítették a Brenner János nevet és az építész foglalkozást. Érdekesség, hogy közülük az első három nemzedéknél (Brenner III. Johannes, Brenner IV. Johann, Brenner V. János) a Batthyányak szerepelnek megbízóként.

Építkezési vállalatot Brenner IV. Johann alapított az 1850-es évek végén. Stirling Catharinát vette nőül, akinek anyanyelve még német volt. Hat gyermekük adta a família első olyan generációját, amelyben megerősödött a magyar identitás, és ez a névhasználatban is megmutatkozott. Brenner V. Jánost (1847–1908) 1876-ban vette be az apa a cégbe, amely így az első fiú tulajdona lett, és halálával meg is szűnt, mert neki nem volt gyermeke, hogy továbbvigye. Brenner V. Jánost még a Szent Márton temetőbeli családi kriptában helyezték el, de ennek háborús károsodása miatt 1944-ben az összes elhunyt családtagot áthelyezték a szalézi altemplomba, azóta minden Brenner temetés itt történik.

Ide temették Brenner V. János testvérének, a tízgyerekes Brenner I. Tóbiás (1850–1919) polgármesternek egyik fiát, Brenner VI. János (1891–1956) építész is, aki a szalézi rend tanoncotthonát tervezte, illetve befejezte a Szent Kvirin templom tervezését. Az ő nevéhez fűződik a Faludi Ferenc Reáliskola (a későbbi tanárképző főiskola, ma ELTE Savaria Egyetemi Központ főépülete), az állami tanonciskola (később gépipari technikum, ma SZMSZC Gépipari és Informatikai Szakgimnázium), a kórházbóvítések Szombathelyen, Kőszegen és Celldömölkön. Három gyer-

meke közül Brenner VII. János (1927–1997) építész írta meg a családtörténetet. A Drezdai Műszaki egyetem tanára volt, a városépítési tanszék vezetője.

De itt nyugszik Brenner I. Tóbiás polgármester tizedikként világrajött, gépészmérnöknek tanult József (1903–1960) fián keresztül született két unokája is: Brenner II. László (1930–2005) répczevi plébános és Brenner VIII. János (1931–1951), a rendkívül fiatalon életét vesztett rábakethelyi káplán, aki gyilkosság áldozata lett. Testvérük, a harmadik fiú, Brenner II. József (1935 –) még él, idén gyémántmisés pap. 1996-tól püspöki helynök és főesperes volt, Vasvár-Szombathelyi káptalan kanonokja, címzetes apát, 2010-től nyugállományban a Szombathelyi Egyházmegye spirituális, majd 2011-től a Veszprémi Boldog Gizella Szeminárium spirituális.

A família vértanú halottjának, Brenner VIII. Jánosnak a boldoggá avatása folyamatban van. A szalézi templomban az oldalhajó képsorozata emlékeztet rá, újabban pedig a Szily János Egyházmegyei Gyűjteményben létrehozott kiállítás mutatja be élettörténetét, a tárlaton élethű modellje azt a ruházatot viseli, amelyben 32 késszúrással Rábakethelyen megölték. 2017-ben, halálának 60. évfordulóján a Szombathelyi Egyházmegye Brenner János emlékévet hirdetett, ennek jegyében két szobrot is avattak a tiszteletére (a Brenner János Általános Iskola és Gimnázium udvarán és a Püspöki palota oldalfalán), és kiadvány jelent meg, amely bemutatja az élettörténetét.

Péter atyától megtudjuk: a szalézi templom a vértanúk temploma is, eredetileg névadója, Szent Kvirin okán. Mikes János püspök azért is támogatta a rend szombathelyi letelepedését, hogy felélesszék a kereszténység első neves mártírja, a Perint patakba fojtott siscia-i (ma Horvátország) püspök iránti tiszteletet. Még egy mártír lelt örök nyugalomra a szalézi kriptában: Blázovich János (1888–1946) kópházi plébános, akit a háború után agyonverték az oroszok. *Blázovich János* Répcesarudon született 1888. jún. 17-én, Szombathelyen halt meg 1946. márc. 13-án.) Pappá szentelték 1913. jún. 29-én, majd segédlelkész lett Gyömörén, 1914-től tábori lelkész, 1918-ban Beleden, 1919-ben kisegítő Kópházán, 1924-ben adminisztrátor Horvátjárfalun, majd 1925-től plébános ugyenezen a településen. 1935-től haláláig kópházi plébános, 1941-től egyházmegyei cenzor volt.

Sírfelirata szerint e kriptában nyugszik dr. Szabó István (1877–1957), volt városi főügyész, és felesége Brenner Katalin (1889–1951), akiknek szomszédja volt Radnóti Kovács Árpád festőművész, a szalézi templom oltárképfestője. Szabó István Budapesten végzett jogot 1899-ben, ügyvédjelöltként a Budapesti Hírlap törvényszéki tudósítója volt, objektív, de érdekes szempontú írásaival hívta fel magára a figyelmet. Harcolt a háborúban, tartalékos hadnagyként szerelt le. 1918-tól volt Szombathelyen főügyész. Ügyésze volt a katolikus egyháznak, tagja a Földrajzi Társaságnak, Vasvármegye Törvényhatósági Bizottságának és több választmányának, a Szombathelyi Polgári Lövész Egyesület vezetőségének.

Az altemplom örök lakója lett dr. Pável Ágoston (1886–1946) egyetemi tanár, múzeumigazgató, költő, szerkesztő, író. A szlovén családban született Pável Ágoston

a két világháború közötti időszak meghatározó alakja volt Szombathelyen, aki polihisztorként (tanár, költő, könyvtáros, muzeológus-néprajzkutató, lapalapító és főszerkesztő, a helyi irodalmi élet szervezője, szlovén nyelvész és fordító) a város kulturális életének fellendítésén munkálkodott. Egyebek között ő hozta létre a Vas megyei Múzeumok Barátainak Egyesületét, ennek segítségével indította útjára a Vasi Szemle című, tudományos igényű helytörténeti folyóiratot, amely létrehozásának gondolata a Vas megyei értelmiség régi vágya volt. Szentgotthárdról két könyvet szerkesztett (és részben írt), a határ menti kisváros díszpolgárrá avatta. Nyughelyét a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánították.

Itt őrzi sírfelirat Országh László (1907–1984) nevét, aki a magyar nyelv értelmező szótárának munkálatait irányította az MTA Nyelvtudományi Intézetében, egyetemi tanárként angol nyelvet és irodalmat tanított, az övé volt az akkor forradalmian újnak számító gondolat: szükséges az angol nyelv amerikai változatának tanulmányozása is. Nyugdíjas korában különböző méretű angol–magyar, magyar–angol szótárakat szerkesztett. Kriptája a Nemzeti Sírkert része.

A szülei mellé temették dr. Vukán György (1941–2013) Kossuth-, Erkel Ferenc- és Balázs Béla-díjas zongoraművészt, zeneszerzőt, akinek több mint húsz lemeze jelent meg, különböző jazz és komolyzenei formációkban dolgozott. 1991-ben misekompozíciót (Missa ad Dominum Jesum Christum) írt II. János Pál pápa magyarországi látogatásának alkalmából. Nemcsak világszerte elismert zeneművész volt, hanem fogorvos is. A szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban érettségizett, aztán elvégezte a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zongora szakát (ahova egy zongoraverseny után felvételi nélkül bekerült), majd 1964-ben a Budapesti Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát. A zenéléssel párhuzamosan praktizált, és kutatott: ő találta fel és szabadalmaztatta a ma is használatos DMA-DentMetAct orvosi műszert és eljárást a fémallergia kimutatására.

Ádám László, a szombathelyi szalézi rend első plébános-igazgatójának sírhelyéhez közel esik Schmidt Mihály (1906–1979) szalézi szerzetes pap-karnagyé, aki 1918-ban lépett be a rendbe, majd Don Bosco városában, Torinóban teológiát tanult, ahol pappá szentelték. Intézeti nevelő lett, majd elvégezte az egyházi karnagyképzőt, 1940-ben került Szombathelyre. Miután az 1945-ös bombázáskor a székesegyház romba dőlt, a Szalézi plébánia Szent Kvirin temploma lett a püspöki szertartások és istentiszteletek helye. Hivatását egyházzenei szempontból is kiválóan betöltötte: Schmidt Mihály 1946-ban megszervezte a háború után leghosszabban együttmaradó és működő vegyeskart, a Szalézi Kórus Ének és Zenekara számtalan vidám művet adott elő a gyerekekkel. Ezt a vegyeskart 1955-ben feloszlatták, ekkor a szombathelyi zeneiskola tanára lett, majd 1959-ben létrehozta az Erkel Kórust. 1966-ban Graz-ba költözött, a szaléziek iparos iskolájában lett karnagy.

A hideg márványtáblák között az egyik bal oldali elágazásban Közép-Európa egyik legismertebb szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak, a hidak szentjének és a gyónási titok vértanújának ember nagyságú figurája áll. A szombathelyi születésű Tóth István (1861–1934) műve, meleg színű, fahatású gipsz minta, ez alapján készí-

tett egy közel kétméteres bronz szobrot 1912-ben, amit aztán Zentán állítottak fel. A szobrászművész maga is itt nyugszik. Bár az élete nagy részét Budapesten töltötte – m. kir. kormányfőtanácsos is volt – számos, főleg egyházi tárgyú műalkotása között Szombathelyen három jelentős, városképet meghatározó művét tartjuk számon: Szent Márton herma (az ereklyetartó a székesegyházban), Szily János, Horváth Boldizsár szobrát. Az ő sírhelye is a Nemzeti Sírkert része.

Az utolsó előtti elágazásban jobbra nyugszanak a rend helyi működését 1989-ben újra felélesztő szalézi atyák, neveiket jegyzi egy egész fal fekete márványtáblákkal. Leghátul az altemplom mélyén az urnakripták sorakoznak a sötétben, itt-ott a digitális örökmécsesek világítanak. A további bővítés a jelenleg széles-tágas folyosójáratok mentén lesz lehetséges. Még ebben az évben liftet létesítenek, amely akadálymentesítő céllal összeköti majd a templom szintjeit, így a mozgássérültek is könnyebben tudják majd megközelíteni a kriptát, amelyben egyébként három lépcső vezet le az oltár szintjéhez. Az altemplom reggel héttől este fél hétig nyitva van, bárki számára látogatható. A gyertyaégetés tilos, csak digitális örökmécsest szabad használni, illetve csak a kijelölt helyen lehet mécseszt gyújtani. A kriptamiséket minden hónap harmadik napján tartják az alapítványi elhatározás szerint, ilyenkor valamennyi itt nyugvó ember lelkéért imádkoznak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám László szalézi plébános leirata a templomról, Vasvármegye Nyomdavállalat, Szombathely 1939
- Balogh Péter: Egy elfelejtett építész emlékére – Rauscher Miksa (1850–1934). In: Vas Népe, 1994. nov. 28. p. 11.
- Előadás az új köztemetőről. In: Hír, 1920. március 9. p. 1.
- Ruzsiczky Éva: Országgh László (1907–1984) – In: Szombathelyi Tudós tanárok, Szombathely, 1998. p. 171–183.
- Nagy Éva: Pável Ágoston (1886–1946) – In: Szombathelyi Tudós tanárok, Szombathely, 1998. p. 87–101.
- Brenner (VII.) János: A Vas vármegyei Brenner család elődei II. rész. In: Vasi Szemle 1997/3. p. 309-3015.
- Vas megyei fejek, szerk. és kiad: Halász Imre, Szombathely – Tóth Alajos, Sopron, 1930
- Magyar Katolikus Lexikon, 11. kötet (Sch) – főszerkesztő: Diós István, Budapest, Szent István Társulat, 2006
- Radvány Mihály: Éneklő Egyház szombathelyen. In: Vándortűz, 1947. május 3. p. 12.
- Blazovich János* adatait közli Vajk Ádám igazgató, Egyházmegyei levéltár, Győr – kézsülő történeti névtárukból 2017. 06. 30-án írott levelében kérdésemre válaszolva.

A csend és rend beszédes szép világa

VÁROSTÖRTÉNET A JÁKI ÚTI TEMETŐBŐL

Gyönyörűen parkosított, virágos sírkert a város szélén a Jáki úti temető, amelynek élete az első világháború után kezdődött a hősi halottak idetemetésével. Ez volt a mag: a katonák hazáért hozott szent áldozata tette kegyeleti hellyé a területet. Évtizedekig nem használták, majd a 60-as évektől fogva „a holtak városává” nőtt, ma 92 parcellában több mint negyvenezer ember nyugszik. Ingyenes elektromos autó könnyíti az idősök közlekedését, szükség esetén drón felvételekkel illusztrált online keresőprogram segíti a hozzátartozók, régi barátok, ismerősök megtalálását. A Szent Márton temető bezárása után, 1963. január 1-jén nyitották meg állandó temetkezésre, miután végképp megszűnt a földes temetés a régi temetőben, és bezárták korábban a szállósi, majd 1962-ben a kámoni, újperinti, Petőfi-telepi temetőt is. A lezárt temetőkben még tizenöt évig (1987. december 31-ig) lehetett hamvakat elhelyezni, urnát a meglévő sírba, sírba.

Az „új köztemető” az első világháború idején, 1916-ban jelölte ki a város, fontos volt, hogy akár gyalog, akár kocsin, akár villamoson könnyen, gyorsan megközelíthető legyen. Kialakítására monumentális tervvezetek készültek, a fő szempontok az áttekinthetőség, a gyakorlati használhatóság voltak. A századfordulós „boldog békeidők” városi fellendülésével együtt járt, hogy megszorodott a lakosság, a harcokban pedig sokan elesetek, gyorsan, sok temetési helyre volt szükség. Mindez megkongatta a vészharangot a város egyetlen temetője, a kétezer éve működő, bővítési lehetőségeiben már korlátozott Szent Márton temető felett. A legjobb mérnökök pályáztak terveikkel a Jáki úti temető kialakítására, az első díjat Wälder Gyula (1884–1944) neves építész nyerte (akinek családja a Szent Márton templom kriptájában kapott nyughelyet.) Ezeket 1920-ban Rauscher Miksa, a Bécsben tanult építész ismertette a városházán, és egy hétre ki is függesztette miután tájékoztató előadást tartott a lakosság számára, aztán fogadóórán válaszolt a bejövő érdeklődők kérdéseire. A szabályos kockás felosztást látta célszerűnek, a sivárság kerülésével. Azt az álláspontot képviselte, hogy a parkosítás mértéke nem mehet a gazdasági használhatóság rovására, ezért a szabályos elrendezés tervét látta érdemesnek a kivitelezésre. A temető hangulatának emelését az építész, kertész, szobrász tevékenységétől várta.

A temető területeként akkor 55 hold földet határoztak meg, ebből szorosan vett temető célra 51 ezer négyszöglet kívántak felhasználni (a fennmaradót gazdaságilag hasznosították), amelybe – úgy becsülték – 90 ezer holttestet helyezhetnek el. Az akkori számítás szerint a temetőt bő fél évszázadon át tartották alkalmasnak a befogadásra. A terület 80 százalékát soros földcsáv tette ki, a széleken és az utak mentén

terveztek elhelyezni a sírokat, a kriptákat, a dízsírokat. Elgondolták a katonasírok helyét. Az új köztemető szükségességét alátámasztandó az építész azt is hangsúlyozta, hogy a város fő gondja, hogy megfelelően közegészségügy követelményeinek, ezzel együtt a háznál való ravatalozás helyett bevezetik a temetői ravatalozást. Ezután a megholtak a ravatalozó épületébe voltak szállítandók, annak ellenére is, hogy egyesek a kegyelet megsértését látták ebben. Az új köztemetőben a ravatalozón kívül további épületeket is terveztek: a főépületet, a temetőőr, a sírásó és a kertész lakását, gazdasági épületet, külön figyelmet kapott a kapuzat építése. Rauscher Miksa szorgalmazta, hogy mielőbb adják át a temetőt, amelynek hivatalos megnyitására végül csak 1963-ban került sor, de már az 1920-as évek elején megkezdődött a használata: a Szent Márton úti sírkertben eltemetett több mint ezer hősi halottat kihantolták, és átvitték az új köztemetőbe, ezzel megkezdődött a katonák méltó kegyeleti helyének kialakítása, ez volt a Jáki úti temető „magja”.

A területet 1922-ben rendezték a Hősi temetővel kezdve, mikor áttemettek ide 1164 háborúban elesett katonát a Szent Márton temetőből. Eleinte csak a környékbeliek temetkeztek ide, és csak rendkívüli esetekben. A ravatalozót 1938-ban építették a kiszolgálóhelyiségekkel együtt. Krematóriumot is terveztek, de az nem épült meg. Nagyszámú halottat – több mint ezer embert – a Szombathelyt ért 1945. március 4-i bombatámadás után helyeztek a Jáki úton nyugalomra, ugyanis a Szent Márton temetőt 42 találat érte, nem lehetett akkor ott elhantolni az áldozatokat. A temető a nyitáskor 30,66 hektár volt, a 80-as években kissé bővítették, azzal együtt most 33,63 hektár. A sírhelyek bővítési lehetősége már erősen korlátozott, a temető csaknem betelt, ezért az utóbbi években fent a dombon urnakriptás parcellafejlesztés történt.

Már a bejáratnál látható, hogy a temetőfalat is úgy újjátották fel, hogy abban urnákat lehessen elhelyezni. Ez dr. Andor Ferenc kezdeményezésére történt a 2000-es évek elején, aki húsz éven át (1988-tól 2009-ig) volt a Vas Megyei Temetkezési Vállalat igazgatója – Életmű-díjat is kapott a szakmától –, és aki kísérőnk a Jáki úti temetőben tett sétán. Ő az, aki a város történetében meghatározó, neves személyiségek sírjait megmutatja, köztük polgármester, képviselő, pap, ügyvéd, építész, orvos, író, újságíró, költő, zenész, erdész, tanító, sportoló, akik mind-mind hozzájárultak Szombathely és Vas megye 20. századi fejlődéséhez a maguk területén.

Először a bejáratnál szemben álló Mindenki Keresztjéhez megyünk, amit Pintér László sárvári fafaragó készített 1989-ben, dr. Konkoly István szentelte fel és áldotta meg november 1-jén. Akkor már hat éve szerveztek közösségi halottak napi megemlékezést a megyeszékhelyen. Andor Ferenctől megtudjuk, már szinte minden falusi temetőben volt Mindenki keresztje, amikor a Jáki úti temetőből még hiányzott. A szép faragott alkotást tehát a már rendszeressé vált megemlékezések kapták: itt gyűjthetnek gyertyát, akik a hozzátartozójuk sírján nem tudják elhelyezni, vagy mert messze van, vagy mert nem is tudják, hol nyugszik.

A harangláb Solt Herbert tervei alapján készült, a püspökség a rönöki templom harangját adományozta ide a papi sírkertért. Ez a harang szól az elhunytakat kísérvé az utolsó útjára a ravatalozótól a sírig. Kongásával – mint a temető óriási szívének dobbanásai, amelyek kihangosítják az itt maradottak belső fájdalmát és veszteségét – várja befogadón végső nyughelyére, aki a földi élete végére ért.

A temető világa a mindennapokban a csend és rend. Andor Ferenctől azt is megtudjuk: a sírméret szokásosan 90 centiméter széles, 200 centiméter hosszú, jobbról-balról, fejtől-lábtól járda van. A sírhelyek használati ideje 25 év, a kriptáké 60–100 év, a kolumbáriumoké illetve urnakriptáké 10–20 év, utána meg kell hosszabbítani. Az utóbbi években jelentősen megnőtt a hamvasztásos temetések száma. 1987-ben 271 ilyen temetés volt (18 százalék), 2002-ben már 450 (41,4 százalék). Az utóbbi évek statisztikai adataiból pedig jól látszik, hogy a hamvasztásos temetések száma több mint kétszerese a koporsós temetésekének (2015-ben 1299 temetés volt, ebből koporsós: 416, hamvasztásos: 883, 2016-ban: 1360 temetés volt, koporsós: 422, hamvasztásos: 938). A Jáki úton 1987 és 2000 között 12.840 főt temettek el. Jelenleg 19.530 betemetett sír van.

A fél évszázada megkezdődött parcellázás és parkosítás a főmérnök hatáskörébe tartozott: Somkuthy Ferenc kertészmérnököt bízták meg vele 1979-ben, akinek nyugdíjazásakor (1990-ben) a munkakör megszűnt. Tizenegy évig dolgozott a zöld területek kialakításán, rendezésén, minőségi fejlesztésén. Örökzöldeket és lombhullató fákat ültetett, hársakat, platánokat, nyárfákat, juharfákat, vörös tölgyeket. Az eredmény ma is látható: méltó sírkert alakult ki a hatalmas területen. A temető jelentős része parkosított, ma is szépen gondozzák, az utak nagy része szilárd burkolatú, van közvilágítás, illemhelyek, kutak, megoldott a hulladéktárolás. A fenntartó a bejáratnál szép, növényekben gazdag ágyásokat állít ki mintaként, sírbeültetést és sírgondozást is vállalnak igények szerint.

A temető fő utcája a ravatalozóhoz vezet, az út mentén jobbra találhatóak a díszsírhelyek. A haranglábbal átellenben nyugszik Fazakas Péter (1935–2001) Ybl-díjas megyei főépítész, aki az építészeti, településrendezési kérdéseket közügynek tekintette, fontos volt számára a társadalmi megbecsültség. Elindítója volt az osztrák gyakorlatot példaként vevő, országossá terebélyesedő falumegújítási mozgalomnak, amely legelső rendezvényének 1989-ben Zsenye adott otthont. Az 1983–85 között épült csörötneki „Örök ige” templom terveiért Építészeti Nívódíjat kapott. A tervezéskor figyelembe vette, hogy a megvalósításban egy szakember és a falu laikus közössége fog részt venni, ezért egyszerű, hagyományos szerkezetekben gondolkodott. Az attrakciót Lessenyei Márta és Kiss Sándor képzőművészekre bízta, akikkel a kezdetektől fogva együtt dolgozott, együtt határozták meg az alkotások formáját, helyét, a szükséges megvilágításokat.

Balra térünk, Andor Ferenc nem messze innen megmutatja Asbóth József (1917–1986), Magyarország örökös teniszbajnoka nyugszik az „A” díszparcella egyik urnakriptájában. Az 1930-as években egész Európában ismert, sikeres játékos volt,

küzdőszellemét, lábtechnikáját, taktikai érzékét dicsérték. 1939-ben nyerte első bajnoki címét, majd 13 egyéni és 15 páros bajnoki címet nyert, ezzel a legeredményesebb magyar teniszező lett. Szombathelyen született, 1958-tól külföldön élt. Miután a versenysporttól visszavonult, a Belga Tenisz Szövetség ifjúsági szakfelügyelőjeként dolgozott, majd Brüsszelben, végül Münchenben volt edző, ott is halt meg.

Pár lépésre tőle, szintén urnakriptában helyezték el a szombathelyi születésű Koncz János (1894–1937) hegedűművész hamvait. Koncz János már 9 évesen fellépett, rendkívüli képességei hamar kitűntek, zseninek kikiáltva ünnepelte őt a helyi sajtó. Tanulmányait Stadler Izidor, Knebel Jenő és a Vasvármegye alapító főszerkesztője, Lingauer Albin is támogatta. Budapesten elvégezte a zeneakadémiát, amelynek oktató professzora is lett, mellette pedig a klasszikus zene széleskörű repertoárját játszó, neves koncertművész volt, aki valósággal varázsolt a hangversenyein, minden alkalommal rabul ejtve közönségét. Koncz János Budapesten halt meg, a főváros dízsírhelyen temettette el Farkasréten. Szombathelyen emlékbizottság alakult, 1938-ban emléktáblát avattak a szülőházán a Kálvária utca 10. szám alatt, ünnepi hangversenyt rendeztek a tiszteletére, ahol Bárdos Alice játszotta Koncz kedvenc zenedarabjának hegedűszólóját. Szombathely városa később is fontosnak tartotta emlékének méltó megőrzését, ezért 1986-ban exhumálták és áttemették Szombathelyre, ide a felesége, Keömley Bianca énekművész (1894–1980) mellé. A Bartók Béla Zeneiskolában 1974 óta 3 évente rendeznek róla elnevezett tehetségkutató hegedűversenyt.

A közelben nyugszik egy paragrafusjellel díszített síremlék alatt dr. Takáts Jenő (1930–2011), neves szombathelyi ügyvéd, aki az 1909-től kamarai tag édesapja hivatását folytatta, így ma már több mint százéves praxisra tekint vissza Fő téri irodájuk, amit jelenleg is működtetnek: felesége, dr. Takátsné dr. Tenki Mária és lánya, dr. Takáts Eszter ügyvédek. Dr. Takáts Jenő hitvallása az volt, hogy az ügyvéd karrierjét az ügyfelek tisztelete és megbecsülése teszik teljessé. Azzal a célkitűzéssel dolgozott, hogy tevékenysége pozitívan alakítsa a joggyakorlatot, a közjót szolgálja. Az Osztrák Köztársaság tiszteletbeli konzulja volt, a Vas és Zala megyét magába foglaló konzuli kerület vezetője, vagyis szükség esetén – honorárium nélkül – segítséget nyújtott a hozzánk átjáró osztrák állampolgároknak, például baleset vagy elvesztett útlevel esetén, gondoskodott arról, hogy az eljárás az anyanyelvükön folyhasson.

A ravatalozó előtt balra védett kis sírkertet találunk a Vas megyei természetvédelmi csoport táblájával. A vaskeresztek a báró Maurer család tagjainak emlékét őrzik az örökzöldek között. A mai napig koszorúzzák, gondozzák ezeket a nyughelyeket. A Maurer család egyik ága Erdélybe nyúlik: Mihály (1630–1648) I. Rákóczi György erdélyi fejedelem udvari embere volt. Szolgálatiért 1642-ben az Olt partján fekvő Ürmös helységet kapta adományképpen. 1644-ben országos követ lett a török portánál. Önkezével vetett véget életének, mivel egy alkalommal úgy ítélte meg, hogy nem jól végezte el a feladatát. A Maurer család egy másik ágán Mátyás a 17. században birodalmi és örökös osztrák lovagi nemességet szerzett „von Kronegg zu Ungarshofen” előnévvel és címerbővítéssel. Száz évvel később, 1777-ben birodalmi lovagi ran-

got érdemelt két leszármazott: Pál és Frigyes, majd 1787-ben birodalmi bárói rangot a Bécsben élő Alajos. Leszármazottja Eduárd, akinek három gyermeke született: Matild, Adolf és Oszkár (1860–1928). Utóbbi Szombathelyi Bodroghy Magdolnát (1869–1891) vette feleségül, aki korán elhunyt. Oszkár újránősült, három fia a második nejétől, Brunner Henriettől született Árpádhalmon: Ervin, Albert és Eduárd. Mindhárman jelölve vannak a Jáki úti temetőben, a családi sírkertben. Balra a három vaskereszt előtt márványtáblára vésték a nemesi családtagok neveit: Maurer Oszkárné (1878–1961) mellett két fia, Albert (1900–1986) és Eduárd/Ede (1903–1982), illetve Ede felesége, Valach Emília (1905–1986). Szemben velük másik három vaskereszt áll, a sírkert bejáratától jobbra: a márványtábla a harmadik testvér, Maurer Ervin (1899–1866) és neje, a bécsi születésű Kiskeszi Baer Valéria (1899–1977) emlékéét őrzi, illetve lányukét, Erzsébetét, aki szintén Bécsben született 1922-ben – valószínűleg ott élt akkor a család –, és 1958-ban hunyt el Szombathelyen.

Andor Ferencről megtudjuk: a ravatalozó kupoláját 2002-ben újították fel, vörösrézlemezekkel borították, a maradék lemezből névtáblák készültek a katonasírokra. Körbejárjuk az épületet. A homlokzat íveit négy angyal díszíti, Rumi Rajki István szobrászművész alkotásai.

Az épület mögött találjuk a papi sírkertet, amelyben a központi kereszt mellett nyugszik dr. Winkler József (1905–1981) püspök, aki Rómában végezte a teológiát, 1930-ban szentelték pappá, 1933-ban tért haza. Jákon volt káplán, majd plébános, aztán Budapestre ment, ahol a Szent Imre kollégium teológia tanára volt. 1937-től Szombathelyen élt: a szeminárium preferátusa és teológia tanára volt. Kisgyőri kitérő után, 1956-tól a szombathelyi Szent Erzsébet plébánián szolgált. Titokban szentelték püspökké 1959-ben, az állam nem fogadta el a kinevezését.

A püspök előtt dr. Pataki László (1923–1981) kanonok nyugszik, akit Szombathelyen szenteltek pappá, Vas megyében, Kenyeriben és Karakón szolgált, volt káplán Zalaegerszegen, hitoktató Kőszegen, doktorált teológiából. 1952-től a szombathelyi főplébánia káplánja, 1956-tól 1969-ig a püspöki könyvtárban és levéltárban dolgozott. 1957-ben „államellenes izgatás” miatt letartóztatták, Szombathelyen a Megyei Börtönben, majd Budapesten raboskodott. Az ügyét végül is nem tárgyalták, ejtették a vádat, így kiszabadult. 1965-ben középiskolai tanári és könyvtárosi oklevelet szerzett. A Lourdes-i zarándokúton, a kegyhelyen halt meg Franciaországban, holttestét hazahozták.

Andor Ferenc megmutatja a korán elhunyt, népszerű ifjúsági lelkipásztor, a szombathelyi székesegyház plébánosa, Miszori Zoltán (1960–2012) sírját. Úgy tartják, rendkívüli pap és rendkívüli ember volt, az erdőmérnöki pálya helyett választotta a papi hivatást. Zoli atya – ahogy mindenki hívta – számos közösség elindulását és működését segítette, neki köszönhetőek a főplébánián a Szentlélek szemináriumok, és a zenei, liturgiai igényességgel tartott gitáros misék. Hívei úgy emlékeznek rá, hogy ahová helyezték, mindenhol felvirágzott a lelki és közösségi élet. Az esperesfőplébános életéről Pásztor címmel készített dokumentumfilmet két fiatal alkotó.

Az F6/a parcellában, az urnakripták között megnézzük Vitéz Both Béla (1921–2001) nyugalmazott dandártábornok és neje, Németh Olga (1919–2000) nyughelyét. Vitéz Both Béla részt vett a második világháborúban, majd szovjet hadifogságba került, később a recski munkatáborba vitték. Alapítója volt a Recski Szövetségnek és a Honvéd Hagyományörző Egyesületnek. Halálának évfordulóján minden évben katonai tiszteletadással és egyházi szertartással emlékeznek rá a Jáki úti temetőben, sírját megkoszorúzzák a katonai, városi és megyei vezetők.

A D10-es parcellában dr. Gonda György (1923–2000) környezetvédelmi államtitkár, a Vas megyei tanács elnöke és felesége, Wagner Margit (1918–2001) nyugszik urnakriptában. Gonda György az 50-es évek elején a Pécsi Tudományegyetemen jogász végzettséget szerzett, majd 1957-től 1978-ig volt Vas megye első embere, 2000-ben Szombathely Kultúrájáért Életmű-díjat kapott. Hozzá kötődik a Csónakázótó, a Vasi Múzeumfalú, a büki és a sárvári fürdők kiépítése, a kórház szakszerű bővítése, a vérellátó megépítése. Támogatta Bartók Béla, Berzsényi Dániel és Derkovits Gyula kultuszát, a Zsenyei Művésztelepet, a szombathelyi főiskola fejlesztését, a művelődési intézmények létrehozását, nevéhez fűződik a Szombathelyi Képtár. 1995-ben a Bartók Fesztivál Barátainak Köre első elnökévé választották. Kurtág György 2001-ben zeneművet írt tiszteletére.

A második világháború szombathelyi áldozatainak emlékművéhez érünk, ami olyan borzongató, mintha a földből kinyúló, életért könyörgő kezek nyúlnának hosszú ujjakkal az ég felé. Aztán felkeressük a szombathelyi Pedagógusok Szakszervezete által 1987-ben állított „tanítók” sírját, rajta az örök tüzet jelképező, kőből faragott fáklaláng és egy szép márványkönyv. Somogyi Ferenc (1872–1957) szombathelyi igazgató tanító, a Magyarországi Tanítók Szakszervezete (MTSZ) első szombathelyi és Vas vármegyei elnöke, Vas vármegye 1919-es direktóriumának művelődési megbízottja volt. Borossay Béla Miklós (1886–1934) szombathelyi néptanító, az MTSZ első szombathelyi és Vas megyei titkáráként tevékenykedett.

Megyünk tovább, a C17-es parcellában megtekintjük 1956 mártír hőse, dr. Welther Károly (1905–1957) síremlékét. Kolozsváron született, jogásznak tanult, 1945-ben jött Szombathelyre, ahol „B” listára került, így jogi tanácsokat adott, de segédmunkát végzett. Később újra ügyvédként praktizált. Az 1956-os Megyei Forradalmi Bizottság elnöke volt, november 4-én letartóztatták. Szabadulása után önkézzel vetett véget az életének. Később exhumálták, és áttemették ide a Jáki útra. Felesége, Mimike (1907–1990) mellett nyugszik.

Az U parcellákhoz megyünk, az úgynevezett amerikai, vagyis hant nélküli sírokhoz. Szép, parkosított, gazdagon beültetett rész, mintha egy kertben járnánk, és a hantok helyén mintha virágágyások lennének. A kerítésnél gyereksírokat, kórházi sírokat találunk. Andor Ferenc az F parcellában megmutatja a szombathelyi 1945. március 4-i bombázás áldozatainak fekete márvány emlékművét, amit Szombathely városa állíttatott a 70. évfordulóra. Itt van Csiki Lajos, magyar királyi repülőmérnök őrnagy, tábori pilóta különleges síremléke is, egy propeller díszíti. A tiszt halálos

balesete 1944. április 18-án történt, lezuhant „Héjja” nevű gépével a szombathelyi reptérré.

A D6-os parcellában felkeressük Éhen Gyula (1853–1932) polgármester, magyar királyi kormányfőtanácsos családi nyughelyét, amire fekete márványoszlopot emeltek a hozzátartozók. Jogász végzettséggel rendelkezett, 1879-től volt városi képviselő, 1895-től 1901-ig volt Szombathely első embere. 1897-ben „A modern város” című könyvében foglalta össze fejlesztési elképzeléseit, amiket aztán meg is valósított, megnyerve a város társadalmának támogatását. A képviselő-testületnél szélesebb bázisra kívánt támaszkodni, kaszinót hozott létre, hogy legyen hol megvitatni a közügyeket. Az iparos és kereskedő rétegre ugyanúgy számított, mint az értelmiségre. A város polgárainak minél szélesebb rétegét igyekezett aktivizálni, és bevonni a nagy célok megvalósításába. Előterbe helyezte a közegészségügyi és közbiztonsági szempontokat, a város fontos ügyének tartotta az iskolafejlesztést és a tanítószágot. Idejében rendezett utcahálózatot hoztak létre, kijelölték a köztérket, vízvezetékeket fektettek le, víztornyot, kutakat létesítettek, csatornáztak. Megépült a gyalogsági kaszárnya, a városi bérház, a felsőkereskedelmi iskola, az állomás, a protestáns templom, a villamosvasút, a cukorkagyár, a szövőgyár. Villák, lakóházak épültek, pénzintézetek jöttek létre. A nekrológiában azt írták: mikor polgármester lett, Szombathely egy pár ezer lakost számláló, nagybacska faluhoz volt hasonlatos, ahol sem vezetékves víz, sem szennyvízelvezetés nem volt, de közvilágítás sem. Mikor pedig átadta a várost, megháromszorozódott lélekszámmal, modern, csinos, tiszta települést hagyott az utókorra, amely Dunántúl egyik meghatározó kulturális, ipari és kereskedelmi központja, a „Nyugat királynője” lett.

A díszparcellához sétálunk, Andor Ferenc megmutatja elődje, Barnák János (1934–1988), a Vas Megyei Temetkezési Vállalat korábbi igazgatója sírját. A vállalat 1953-ban alakult meg a szombathelyi és a kőszegi temetkezési vállalat összevonásával, és még abban az évben az egész megyére kiterjedően megkapta a teljes körű temetkezési szolgáltatások végzésének feladatát: a temetéssel kapcsolatos teendőktől a kegyeleti tárgyak biztosításáig, értékesítéséig. Vidéken fiókok szerveződtek, amelyek tevékenységét a megyei központ koordinálta, irányította. Az ő idejében történt, hogy a Szombathelyhez csatolt falvak temetőivel együtt a temetkezési helyek száma a megyeszékhelyen jelentősen megnőtt – Szöllőst (1933) követően Herény, Kámon, Olad, Szentkirály, Gyöngyöshermán, Zarkaháza (1960) és Zanat (1969) temetőivel bővült –, majd közülük többet be kellett zárni, mert beteltek. A szöllősit már 1953-ban bezárták, az újperintit, a Petőfi-telepit és a kámonit 1962-ben. Ugyanebben az évben kellett bezárni a város legrégebbi és legnagyobb temetőjét, a Szent Márton útít, 1963-ban pedig megnyílt az addig csak ritka alkalmakkor használt Jáki útít. A Vas megyei temetések körülbelül fele Szombathelyen zajlott, ezért a 80-as évekre jelentősen bővült a Vas Megyei Temetkezési Vállalat dolgozói létszáma, helyet kaptak az érdekképviseltek. Akkor alakult ki a temetkezési szolgáltatásoknak, a temetők működtetésének ma is köztudatban élő formája.

Nem messze tőle nyugszik Gazdag Erzs (1912 –1987) költőnő, aki az 1940-es évektől Szombathelyen élt és alkotott. Pável Ágoston nyelvész, néprajzkutató és Weöres Sándor költő atyai, baráti támogatásával indult a pályáján. Országos hírnevet szerzett a „Mesebolt” című kötetével, aztán a Móra Kiadónál sorra jelentek meg a könyvei. Versei beépültek az óvodásoknak és kisiskolásoknak tanítandó művek közé, közülük többet Kodály Zoltán zenésített meg. Részt vett a helyi irodalmi élet szervezésében, 1981-től a szombathelyi írócsoport elnöke volt. Úgy emlékeznek rá, hogy mindent el tudott intézni, az Életünk klub is az ő műve volt. Híd szerepet töltött be a megye, a város művészete és minden intézmény, hivatal között. Az országos nyelvművelő mozgalom szolgálatába állította Vas megyét, itt is elindította a Kazinczy szépkiejtési versenyeket. 1978-ban József Attila-díjat kapott, 1982-ben Kodály-emlékéremmel tüntették ki. A hátrahagyott egymillió forintjából létrehozott, nevével fémjelzett alapítvány a halála után majdnem harminc évig még működött.

A díszsírhelyek sorában találjuk Pozsgai Zoltán (1923 –1987) újságíró, szerkesztő, a Vas Népe főszerkesztője sírját, aki a hatvanas évek végén érkezett Szombathelyre. Az újság történetének egyik meghatározó szerkesztője, főszerkesztője volt, méltó utódja Lingauer Albinnak, aki a jogelőd Vasvármegyét 1889-ben alapította, és érdekes, színvonalas lapszámok megjelentetésével rászoktatta a Vas megyeieket az újságolvasásra. A több utódlap után a nevét 1956-ban Vas Népre változtató újság élére kerülve, az évszázados hagyományt tisztelettel kezelve vitte tovább Pozsgai Zoltán a napilapot. Informatív, ugyanakkor olvasóbarát és korszerű megoldásokat alkalmazott, szerkesztőségébe jó érzékkel válogatott be tehetséges újságírókat. Nyitott, minden újra, érdekesre, fontosra odafigyelő, értékkereső szemlélettel vezette a lapot, amire itt az osztrák határ mentén, a századfordulós „Nyugat királynője” örökséget nem felejtő, viszonylagos polgári közegben igény volt. Az eladott példányok és az olvasók száma folyamatosan emelkedett, és bár Pozsgai Zoltán a rendszerváltozás előtt két évvel elhunyt, az ő érdeme, hogy a megyében – mint a világháborús idők megelőzően – megint a családok mindennapi életének része lett a helyi napilap, és a halála után néhány évvel egy német befektető számára nagyon jó üzlet volt megvásárolni a stabil szakmai és anyagi háttérrel rendelkező lapkiadót.

Tibold Iván (1936 –1994) zeneszerző, muzsikusbőgős is a díszparcellában nyugszik, aki a szombathelyi zeneiskola igazgatója volt 30 éven át. Kezdetől fogva az egész megyében gondolkodott. Az ő idejében alakult ki Vas megye zeneoktatásának hálózata, a fiókiskolákba is szakmailag jól felkészült fiatal oktatógárda került, olyan aktív muzsikuskok, akik hangszerüknek művészei is voltak. 1967-ben hozta létre kollégáival a „Forrás” című kéthavonta megjelenő folyóiratot, amely a megye zeneiskoláinak tájékoztatására szolgált. Beszámolt a fontosabb zenei eseményekről, bemutatta a megye iskoláit, foglalkozott hangszertörténettel, híres előadóművészekkel, nagy zenepedagógusokkal is. 1979-től vezette a Vas megyei Zeneiskolák Igazgatói Tanácsát (majd Munkaközösségét), segítette a kisebb iskolák munkaerőgondjainak megoldásában, szervezte a közös hangversenyeket, zenei versenyeket. 1975-ben megbízták a szombathelyi Zeneművészeti Szakközépiskola művészeti tevékenységének szervezé-

sével, irányításával, majd a négy osztály kiépüléséig ellátta a művészeti igazgató feladatait is.

Dízsírhelyet kapott a várostól Holdosi József (1951–2005) költő, tanár is. A Pécsi Tanárképző Főiskolán magyar–történelem szakos hallgató volt, 1971 óta versei, majd a cigányság sorsát és hagyományát feldolgozó regényei jelentek meg. 1975–1979 között kollégiumi nevelőtanárként dolgozott. 1978-ban elvégezte az ELTE BTK, magyar nyelv és irodalom szakát. 1981-től gimnáziumi oktató volt. Kányák című, 1978-ban megjelent regényével a következő évben elnyerte a Művészeti Alap legjobb elsőkötetes szerzőjének járó díját. Költői erejű prózát írt, García Márquez „mágikus realizmusával” rokonítják. Kisregényeinek, elbeszéléseinek hősei megpróbálnak megszökni a sorsuk elől, de végül illúzióikat veszítve szembesülnek azzal, hogy nem lehet. Egykori tanítványai ma is szeretettel emlékeznek rá Szombathelyen: nagyszerű ember volt, nagyszerű tanár, aki igazán meg tudta szeretetni az irodalmat.

Wagner András (1953–2007) is itt temették el a díszparcellában, aki a rendszerváltás utáni első szabadon választott polgármestere volt Szombathelynek, és két cikluson keresztül, 1990 és 1998 között vezette a várost. Legutóbb a Savaria TISZK Kht. igazgatója volt. Szombathelyen született, a gépészmérnöki felsőoktatás egyik legjelentősebb intézményében, a Bánki Donát Műszaki Főiskolán végzett, diplomáját autóközlekedési témakörben írta. Műszaki tanári végzettsége mellé középiskolai tanári képesítést is szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd a Regionális Politika és Gazdaságtan PhD fokozatát kapta meg a Pécsi Tudományegyetemen. 1989-ben belépett a Szabad Demokraták Szövetségébe, és a párt színeiben indult a polgármester választásokon, összesen háromszor. Az első két alkalommal nyert is: 1990-ben és 1994-ben, 1998-ban viszont alul maradt a Fidesz jelöltjével szemben, így önkormányzati képviselőként dolgozott tovább 2002-ig. Ezzel párhuzamosan, 1998–2000 között a Berzsenyi Dániel Főiskola oktatója volt a technika tanszéken. 2002-től az Oktatási Minisztérium munkatársaként, és az Alapkezelő Igazgatóság főigazgatójaként, majd miniszteri biztосként dolgozott. Szerencsétlen autóbaleset következtében hunyt el, halála után Szombathely díszpolgárává avatták.

A közelben nyugszik Gyebroszki János (1956–2014) városi képviselő, akinek halála évében Szociális Munkáért Életmű-díjat adományozott posztumusz a város, mivel a szociális területen hosszabb időn át kiemelkedő szakmai munkájával a város polgárainak körében közmegebecsülést szerzett. Sokak számára példa volt. Születése napja – 1956. október 23-án látta meg a napvilágot Budapesten – személyes életét is meghatározta: a szülei nyomtalanul eltűntek, és ő állami gondozásba került. 18 éves koráig nevelőotthonban élt. A középiskola elvégzése után dísznövénykertészetet tanult, felnőtt fejjel a Pécsi Tudományegyetemen szerzett okleveles humán szervező diplomát. 1992-ben költözött Szombathelyre. 2002-ben választották először önkormányzati képviselővé, és aztán még háromszor. 2002–2008 között a Szociális Bizottság elnöke volt, 2008–2010 között a Jóléti Alapítvány Kuratóriumának elnöke. Alapítója volt a Baleseti Sebészetért Alapítványnak, a Napház Alapítványnak, a „Százhold város-

részért” működő egyesületnek. Mindig szem előtt tartotta választókerületének, a KISZ-lakótelep környékének érdekeit, választói elismerték ezért. Számos jótékonyági akcióban vett részt. Lelkes, harcos közéleti ember volt, bátran vállalt konfliktusokat az általa jónak tartott gondolatokért. Hitvallása szerint a célja nem politikai karrier építése volt, hanem az embereken akart segíteni.

A díszparcellában nyugvó híres emberek sírjai között találjuk Tóth Géza (1932–2011) súlyemelő, mesteredzőét is, aki halálának évében a város díszpolgári címét kapta. Világbajnokságokon 4 arany-, 3 ezüst- és 4 bronzérmét szerzett. Európa-bajnokságokon 5 első, 3 második és 2 harmadik hely fűződik nevéhez. A tokiói olimpián ezüstérmes volt. 157-szeres országos csúcstartó, egyszeres világsúcstartó. Az országos képesítést adó segédedzői tanfolyamok gyakorlati oktatásában is nagy szerepet vállalt, kapott. 16 éven át volt válogatott versenyző, 1971-ben visszavonult. Több éven át tagja volt a Magyar Olimpiai Bizottságnak. Polgári foglalkozása testnevelő tanár volt. A Nemzetközi Súlyemelő Szövetség becsületrendjét ítelték neki 2002-ben. Vas megyében az évszázad legjobb sportolójának választották. Tagja a Vasi Halhatatlanok Klubjának.

Elsétálunk a kapuhoz, hogy igénybe vegyük az ott parkoló elektromos kisautót. Gépkocsivezetője egy fiatalember, aki itt diákmunkát végez, készséggel elvisz minket a dombtetőre, a szolgáltatás ingyenes. Fel, jobbra hátra, az úgynevezett kórházi parcellához megyünk, itt temetik el a halvaszületetteket. A kereszten sokszor csak egy szám áll, ezekhez a sírokhoz soha nem jönnek. Azokat őriz az emlékezet, ahol legalább egy női keresztnév szerepel, akié az eltemetett magzat volt. E parcella legszélén hantolták el a börtönben kivégzetteket, ide temették korábban az öngyilkosokat.

Visszamegyünk a bejárathoz, elköszönünk Andor Ferenctől, aki még két sírhelyre hívja fel a figyelmünket, amelyeket érdemes felkeresni, ha Szombathely neves polgárait keressük.

Dr. Smidt Lajos (1903–1975) kórházigazgató sebész főorvos, műgyűjtő, múzeumlapító nyughelye a D főút F–2-es kriptasoron található. Orvostanhallgatóként, és a Zeneakadémia ének tanszékének hallgatójaként 23 évesen gyalog, egy hátizsákkal ment el Rómába, hogy lássa a történelmi várost. Életében 27 ezer gyógyító sebészeti műtétet végzett, családtagjai, rokonai, barátai mellett páciensei is segítettek a gyűjtésben. Lakása, pincéje, padlása, folyosója tele volt értékes, a múlt századok kultúrájáról hírt adó tárgyakkal, a régiségeket sokszor maga restaurálta. Gyűjtött okleveleket, ösnyomtatványokat is. Kitartó gyűjtőszenvédélyének köszönhető, közel 40 ezer darabból álló gyűjteményét 1968-ban Vas megyének és Szombathelynek ajánlódokozta, múzeum létesítése céljából, hogy közkinccsé tegye. A Smidt Múzeumnak ő lett az első igazgatója, emellett vezette a vendégeket a kiállításban, és haláláig tudományos feldolgozó munkát végzett a gyűjteményben, amely az ország egyik legnagyobb és leggazdagabb magángyűjteménye. 2012-ig a megye és a város közös fenntartásban működtette a múzeumot.

Finta Sándor (1889–1950) író, költő a C–14-es parcellában nyugszik. Győrben született, romantikus íróként indult. 1913-ban került Szombathelyre, a püspöki iskolában tanított, a Szombathelyi Újság hírlapírójaként dolgozott. Behívták katonának, részt vett az utolsó nagy piavei támadásban. Hazakerült a háborúból, de még évekig a csatatér borzalmainak hatása alatt volt, nem találta a helyét. Legjobb alkotói korszaka 1920-30 közé esett, 9 kötete jelent meg ezalatt, további két könyvét ugyan később adták ki, de ekkor írta. Társadalmi és irodalmi elismerést hozott számára ez az időszak: elnöke lett a Katolikus Tanítóegyesület Országos Szövetségének, tagjai sorába választotta a Szent István Akadémia. Műveivel nemcsak a Vas megyei lapok foglalkoztak, hanem a Magyar Kultúra, a Katolikus szemle, a Napkelet, az Irodalomtörténet is. Katolikus íróként, költőként tartották számon, mikor 1950-ben elhunyt, nem kapott nekrológot a sajtóban, csak a családja, íróbarátai gyászolták.

Kiskós Ferencsel találkozunk, aki 2010-től ügyvezetője a Vas Megyei Temetkezési Vállalat jogutód cégének, a Vas Megyei Temetkezési Kft.-nek, amely a megyében jelenleg közel 60 alkalmazottal dolgozik. Valamennyi Vas megyei településen végezhetnek és végeznek is temetkezési és temetőüzemeltetési szolgáltatásokat, a temetők rendben tartásával igyekeznek megfelelni a társadalmi elvárásoknak.

A cégvezető elmondja, hogy amikor átvette Andor Ferencről a vezetést, azt tűzte ki célul, hogy megőrzi a régi értékeket, és próbál korszerű dolgokat létrehozni. Azt tapasztalta, hogy sokaknak nehézséget okoz a temető bejárása, gépkocsival pedig – a temetési szolgáltatások miatt – csak délelőtt 10-ig és 16 óra után hajthatnak be az arra jogosultak, ezért állította működésbe az elektromos kisautót, amit a bejáratnál vehetnek igénybe azok, akiknek szükségük van rá.

Az utóbbi évek fejlesztése az is, hogy felújították a virágáruda épületét egy olyan kegyeleti hely kialakításának szándékával, ahol a temetési szertartás befejeződése után a családtagok még le tudnak ülni egy kis időre, hogy együtt legyenek, beszélgessenek.

Egy másik újítás volt az online sírhelykereső program – aminek ma már okostelefonra is van alkalmazása –, mivel sokan keresik elhunyt, ismeretlen helyen fekvő hozzátartozójukat. A keresés gyakran családfakutatások nyomán indul. Akinek otthon nincs internetelérése, a temetőbejáratnál lévő információs pultnál kérhet segítséget. A program segítségével a hét működő szombathelyi, vagyis a Jáki úti, a Herényi, az Oladi, a Gyöngyöshermáni, a Zarkaházi, a Szentkirályi és a Zanati temetőben lehet online keresni. Az elhunyt nevét, születési és elhalálozási idejét kell megadni a <https://www.vasmegeyitemetkezés.hu/> honlapon, és térképen jelölve kapunk útmutatást. Amint Kiskós Ferencről megtudjuk, drónnal fényképezték le valamennyi sírt, húszezer elhunytat regisztráltak az adatbázisba, így a pontos helymeghatározás mellett még egy nagyítható fotót is kidob a rendszer, hogy könnyebben felismerjük a kérdéses nyughelyet. Ha valaki így sem találja, amit keres, az irodában kérésére előveszik a parcellakönyveket...

Egy újabb várostörténetet idéző temetői séta előkészítésére sírhelykereső programmal megkeressük néhány neves szombathelyi polgár sírját, azokét, akik életművükkel Vas megye arculatát formálták, életét jobbították.

Káldi János (1922–1991), a Kámban született költő a CT/1/26-os helyen nyugszik. Szombathelyre került, a Faludi Ferenc Gimnáziumba járt, 16 évesen jelent meg első verse egy diáklapban, majd Móricz Zsigmondnak küldte zsenyéit, aki 1941-ben közzölt is néhányat a Kelet Népében. 25 éves volt, mikor megjelent az első kötete. A „dunántúliság” harmonikus, derűs pillanatait festette meg, költészetének vissza-visszatérő motívuma a vasi, szelíd szépségű táj. Olyan értékeket keresett, amelyek utat mutatnak a bolyongó embernek, ilyen érték a természet rendjét követő örök megújulás képessége és az alkotás, a teremtő munka ereje és méltósága, amelyet a kétkezi dolgozók szorgalmában, ügyességében is felfedezni vélt. Verseire elsősorban Petőfi Sándor népszemlélete és a fiatal József Attila hatott. Különbéféle közművelődési munkakörökben dolgozott, 1960-tól a Szombathelyi Tanárképző Főiskola oktatója lett. Nagyszerű hivatásnak érezte a tanítást, amely nap mint nap meggyőzte, hogy „van értelme az életének”. Tanárként feloldást nyert a költőként megélt – egyszerre gyönyörűséges és nyomorúságos – szenvedés alól, amit magára szabott, hogy a sok kínból és magányból a versek megszülethessenek.

Radnóti Kovács Árpád (1902–1977) festőművészt, aki sokat dolgozott az egyház kérésére, számos jelentős portrét készített, városrészeket örökített meg, az A5-ös parcellában temették el. 1937-től Kőszegen és Szombathelyen tanított. 1947-ben alapítója volt a Derkovits Képzőművészeti Szabadiskolának – amit tíz évig vezetett –, és a zsenyei művésztelepnek, amit szakmai körökben „vasi Nagybányának” is neveznek. Szervezte a Vas megyei tárlatokat, tervezte a múzeumi kiállításokat, melyeknek rendezője és grafikusa is volt, Derkovits-emlékkiállítását rendezett. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán végzett, klasszikus akadémiai képzettségét a plein air tanulásaival társítva festett életképeket, munkaábrázolásokat, történelmi témákat, portrékat, tájakat. Felejthetetlenek az aktjai, komoly anatómiai felkészültséget mutatnak rajzai. A régi szombathelyi ispotályokról szóló akvarellsorozata a megyei kórház tulajdona. Rendszeresen szerepelt vasi, dunántúli és országos tárlatokon. 1998-ban Szombathely városa posztumusz Életmű-díjat adományozott neki.

Békefi Antal (1926–1982) bakonyoszlopi születésű zeneszerző, pedagógus, népzenekutató a B3-as parcellában nyugszik, sírhelyét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság „A” kategóriában a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította. A budapesti zeneakadémián végzett, 1959-től haláláig tanított a szombathelyi Tanárképző Főiskolán, volt tanszékvezető tanár. Az oktatás mellett kórust is vezetett, karnagyként fellépett Ausztriában és Csehszlovákiában. Fontosnak tartotta a zenei ismeretterjesztést, tudósokat, zeneszerzőket hívott Szombathelyre, zenei estek bevezető előadásait tartotta. Életművének meghatározó része a népdalgyűjtés. Amíg Zircen élt, a Ba-

konyvidék népzenejét gyűjtötte, amikor Szombathelyre került, a Vas megyei népdalokat, mindezt kötetben is megjelentette. A Kóta országos elnökségének és a Tanárképző Főiskolák Országos Bizottságának is tagja volt. Számos néprajzi, zenetörténeti, népzenei tárgyú cikke jelent meg, de emellett dalokat és kórusműveket, gyermekoperákat is komponált. Szombathelyen a Petőfi utca 31. számú lakóházon emléktábla jelzi, hogy ott élt és alkotott. Alig 56 évesen „a szíve vitte el”. Gyakran napi húsz órát dolgozott. Az utolsó időkben kandidátusi disszertációját írta.

Zentai Pál (1938–1987) festőművész, újságíró a C3-as parcellában egy elhajló, szív alakú levelet formázó sírkő alatt lelt örök nyugalomra. Mikor Veszprém megyéből, Tapolcáról Szombathelyre került, már több önálló és csoportos kiállításon szerepelt rajzaival, festményeivel. Fő témái voltak: a Balaton, a hegy, a falu, a szőlő, az országút, és a tájban az emberek. Szombathelyen újságíró lett, ami bizonyos kötöttséget jelentett számára, de nem akadályozta művészi pályáját, rendszeresen részt vett képeivel megyei és országos tárlatokon.

Dr. Majer Antal (1920–1995) aranydiplomás erdőmérnök, erdészeti kutató, egyetemi tanár fekete márvány síremléke a D8-as parcellában található. A sírfeliratot – „Csak a fák mulandóak, az erdő örök” – még életében vésette leendő sírkövére a Vasvármegye egy cikkének tanúsága szerint. Az országos hírű professzor életének nagy részét nem Vas megyében, hanem Mezőföldön, a Bakonyban és Sopronban töltötte, az erdőkkel szerelemben. Számos könyvet, tíz egyetemi illetve szakmérnöki jegyzetet írt, egyetemi előadásait versekkel színesítette, összegyűjtötte a magyar líra erdőkről, fákról szóló verseit, Erdőpoézis címmel jelentette meg saját verseskötetét. 1961-től 1985-ig a soproni egyetem Erdőműveléstani Tanszékének vezetője volt, 1988-ban az Erdészeti és Faipari Egyetem díszdoktorává avatták. Élete végén, felesége halála után költözött Szombathelyre, lánya és unokái közelébe. Családján, barátain, ismerősein kívül az egész erdész társadalom gyászolta, amikor elhunyt. Volt professzorát a soproni egyetem saját halottjának tekintette.

Dr. Andits Miklós (1939–2017) neves gyermekorvost korábban elhunyt felesége, dr. Tichy-Rács Mária onkológus mellé temették, a szóbeli útbaigazítás szerint a ravatalozótól egyenesen fel kell menni a dombra. A csecsemő- és gyermekgyógyász a Pécsi Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát, majd a szombathelyi Markusovszky kórházban állt munkába, és ott dolgozott az utolsó időkig, mélységes humanitással, humorral rendezgetve a test problémái mellett a lelket is. Több mint fél évszázadot szentelt a gyógyításnak. Kezelt olyan kisgyereket, akinek az anyukája, de a nagymamája is a betege volt. Évtizedeket tanított is az egészségügyi közép- és felsőoktatásban, sok száz tanítványa volt, legendások voltak a hajnalban tartott vizsgái, azért hívta be korán a diákjait, hogy ne kelljen aznap sokat izgulni. Közismerten mindig biciklivel járt a városban, ahogy Cholnoky Péter professzor is, akitől saját bevalása szerint a tudományt tanulta. Rendszeres sporttal tartotta karban daliás

megjelenését, a HEKK RT-ben, a Hétfő Este Kosarazók Klubjában még közel 70 évesen is játszott.

A dombon megnézzük az urnaparcellát, amely Kiskós Ferenc idejében, 2011–12 után bővült. A 60x60-as urnakripták sövényes térelválasztással intimebb környezetet kínálnak a nyughely látogatói számára, de van sövény nélküli elhelyezés is, ott csak a sor közepén fut végig az örökzöld.

2014-ben, a Nagy Háborús Emlékév programsorozatába illeszkedően állították fel a Hősi temetőben a tábori miséző helyet, egy elején nyitott gerendaházat, amit Bíró László tábori püspök avatott. A házikó egy dokumentumfotó alapján készült, amely a Szombathelyről háborúba ment 83-as gyalogezredet ábrázolja, amint misét tart a fronton 1914-ben.

A Jáki úti temető bejárása során külön időt kell szánni a hatalmas, több mint 20 ezer négyzetméter területen fekvő Hősi katonai temetőre, ahol az első és második világháborúban elesett katonákat helyezték örök nyugalomra. A helyét már az első világháború idején kijelölték, mert a hősi halottak egyre nagyobb száma mutatta, hogy a régi Szent Márton temetőben nem lesz elég hely. Az odatemetett több mint ezer katonát már a 1920-as évek első felében kihantolták, és áthozták a Jáki útra, ezzel megkezdődött a hősök különálló, méltó kegyeleti helyének kialakítása. Akkoriban kezdtek „hősi emlékfákat” ültetni ide a hozzátartozók a város biztatására. Ezek közül több meg ma is áll.

Andor Ferentől leírása szerint a katonasírok a két világháború időszakára szerint, illetve nemzetiségi parcellákra tagozódnak. Az első világháborúban elesett magyar, román, szerb, orosz, montenegrói, osztrák és olasz katonák nyughelyei részben tömeg-, részben egyedi sírok. Rajtuk gránit, műkö fejkövek illetve emlékoszlopok vannak. Itt avatták fel 1928-ban Rumi Rajki István a „Kürtös” című szobrát, amely Lehel, az Árpád-kori kalandozó magyar hadak egyik vezérét ábrázolja. A szobrot 1994-ben cserélték ki, mert a közel hetven év alatt jelentősen megrongálódott. Az eredetit a Rumi Rajki Műpártoló Körnek köszönhetően restaurálták, és a Zarkaházi kastélyban kapott helyet. Az újraöntött másolatot láthatjuk most a Jáki úti Hősi temetőben.

A második világháború áldozatairól Andor Ferenc pontos számadatokat ad: 78 magyar, 190 német katona egyedi sírban nyugszik, a szovjet katonák három tömegsírban: 24, 21, 24 katonát temettek el egy-egy nyughelyen. 108 elesett egyedi sírban fekszik. Az 1950-es években állították a szovjet tömegsíroknál álló emlékművet. 1989-ig a szovjet sírokat gondozták, de a többi katonasír elhanyagolódott, a fakesztek elkorhadtak, a névtáblák lehullottak. A temetővezetés célul tűzte ki, hogy az egész katonai temetőt egységesen kezelje, a hősi halottakhoz méltó parcellává rendezze, a meglévő síremlékeket felújítja. Mindez meg is valósult 1992-ig. A burjánzó növényzetet kivágták, a haszon- és díszfákat megnyesték, új fákat, díszbokrokat telepítettek. Azóta valamennyi katonasír területe állandóan gondozott, ápolt, rendszeres a fűnyírás és a környezet takarítása itt is, amint az egész temetőben.

A Jáki úti temető F-3 parcellájának egy részét szintén katonai temetőként kezelik. Itt temették el az 1945-ös szombathelyi bombatámadás katonai és polgári áldozatait. A temetőkönyv szerint 15 tömegsírban 265 katona és 1295 polgári személy nyugszik. A fenntartó gondozza a területet, kevés a hozzátartozók által gondozott sír. A Hősi temető német parcellájában gyűjtötték össze egész Vas megyéből a német katonák földi maradványait. Exhumálták a csontokat és itt újratemették, 1998. augusztus 26-án áldották meg a helyet, ahol sokan fekszenek beazonosítatlanul is. Andor Ferenc leírása szerint a 80-as évek végéig elfelejtett helynek számított a Hősi temető. Ahogy azonban felújították az emlékművet, renoválták a sírköveket, olvashatóvá tették a neveket, rendezték a környezetet, ismét figyelem irányult rá. Rendszeresen koszorúznak itt iskolások, 1994 óta a Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetségtől német fiatalok jönnek, hogy tábor keretében fenntartási munkákat végezzenek. 2001 júliusában a szombathelyi Pelikán park temetőjében nyugvó 63 szovjet katonát is exhumáltak, és áthelyezték ide a Hősi temetőbe, egyedi sírokba. Az ünnepségen az orosz nagykövetség és a város is képviseltette magát. 2004. október 30-án egy gyönyörű kápolnát szentelt itt dr. Konkoly István megyéspüspök.

A Hősi temető legújabb objektuma: 2010-ben állították fel Veres Gábor szobrászművész átlótt vaslemezéből való emlékművét az 1956-os forradalom és hőseinek tiszteletére. A szobrász a tanklövessel – amelyet tényleges katonai terepen szervezett, beépülve a Tata melletti Szomódon tartott lögyakorlatba, ő szolgáltatta a céltárgyat, amire egy T72-es harckocsi lőtt – az erőviszonyokat próbálta érzékeltetni: milyen kevés esélyük volt a felkelőknek a szovjet tankok hatalmas pusztító erejével szemben. Az áldozatok és az emlékezés nyíló virágává változik a lövedék átütötte, vastag fém, amint szirmokra bomlik a túloldalon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Takács Ferenc: Végtelen csönd – „Az örök vadászmezők” Szombathely és Vas megye temetőiről. A Vas Megyei Temetkezési Vállalat kiadásában, 2003
- Takács Ferenc: Porladó kövek árnyékában – Vas megye jelentős személyiségei, Szombathely, 2006.
- Andor Ferenc: Szombathelyi Hősi Katonatemető – kézirat (Megtekintés: 2017. április 16-án)
- Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 2004
- Fazakas Péter: 5. Urbanisztikai nap 1989. május 13. In: Városépítés, 1983. 19. évf. 4. sz. p. 37.
- Falutörténet – Rum honlapja – http://www.rumkozseg.hu/index.php?v=1&p=21&function=2_2&lap=10 (Megtekintés: 2017. 04.17.)
- Csörötnék katolikus temploma – In: Magyar építőipar, 1988. január-február 1–2. sz. p. 48.

- Örök ige temploma – Csörötnek honlapja – <http://www.csorotnek.hu/turizmus/helyi-latvanyossagok/orok-ige-temploma> (Megtekintés: 2017. 04. 17.)
- Nagy Péter: Településeink ésszerű fejlődéséért – Beszélgetés a megyei főépítésszel – In: Vas Népe, 1981. 26. évf. február 8. p. 4.
- Erős Zoltán: A falumegújítás 10 éve – In: Vas Népe 1998. 43. évf. 165. sz. július 16. p. 3.
- Balogh Péter: Éhen Gyula, egykori polgármester emlékezete – In: Vas Népe, 1995. 40. évf. 283. sz. december 2. p. 10.
- Merklin Tímea: Szép szavak kincstárnoka, Szombathely MJV Önkormányzata kiadásában, 1997
- Merklin Tímea: Gazdag Erzszi – Arcképcsarnok – Híres Szombathelyi Nők, Szülőföld Kiadó, Szombathely, 2012
- Halmágyi Miklós: 60 éve gyorsan, pontosan, érdekesen mindenről, ami Vas megyében történik – In: Vas Népe, 2017. január 25. p. 1-5.
- A Szociális Munkáért Életmű-díj posztumusz: Gyebrovcski János – méltatás http://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/szent_marton_gala_dijak_szombathely_2014 (Megtekintés: 2017. 04. 16-án)
- Szombathelyi Bartók Béla Zeneiskola Alapfokú Művészeti Iskola honlapja – <http://szombathelypont.hu/hasznos/oktatas/altalanos-iskolak/szombathelyi-bartok-bela-zenei-alapfoku-muveszeti-iskola.2953/> (Megtekintés: 2017. 04. 23-án)
- Ki kicsoda a magyar irodalomban? Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1999
- Benda László: Éhen Gyula – In: Dunántúli Tanítók Lapja, 1932. 8. évf. január 1–15. 1–2. sz. p. 16.
- Szenkovits Péter: Milyen a közérzete? – Beszélgetés Takáts Jenő ügyvéddel = Vas Népe, 1996. 41. évf. 139. sz. június 15. p. 4.
- Gombás Imre: Dr. Takáts Jenő ügyvéd, az Osztrák Köztársaság tiszteletbeli konzulja = Nyugati Tükör, 1999. 2. évf. július 11. sz. p. 14–15.
- Gál József: Emlékezés Koncz János sírjánál, 2013. – <http://zeneiskolasarvar.hu/nev-ardonkrol/> (Megtekintés: 2017. 04. 17.)
- Gál József: Bárdos Alice – Arcképcsarnok – Híres Szombathelyi Nők, Szülőföld Kiadó, Szombathely, 2013
- Merklin Tímea: Tankkal faragott – Vas Népe, 2010. április 3. p. 4.
- Merklin Tímea: Ketten együtt közel száz éve – Vas Népe, 2010. október 30. 13. p.
- Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén – *Részletek a „Csapdában” című könyvből. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan, Bp., 2010. 129–155.* http://eucharisztikus.kongresszus.hu/FA_szemin_17.html (Megtekintés: 2017. 04.17-én)
- Meghalt Miszori Zoli atya – http://villanyharfa.blog.hu/2012/09/06/meghalt_miszori_zoli_atya (Megtekintés: 2017. április 17-én)

- Pásztor – Murai Gábor és Tóth Gergely dokumentumfilmje Miszori Zoltán esperes-főplébános életéről – <http://www.tvszombathely.hu/hirek/pasztor---dokumentumfilm-miszori-zoltan-esperes-foplebanos-eleterol-20130902>
Adásban volt: 2013. szeptember 2.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal – Ráth Mór kiadásában, Pest, 1860.
- Elhunyt Wagner András – <http://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/27741> (Megtekintés: 2017. 04. 23.)
- Wagner András – https://hu.wikipedia.org/wiki/Wagner_Andr%C3%A1s (Megtekintés: 2017. 04. 23.)
- Bodor Ferenc: Tóth Géza – <http://www.vas megye.hu/vasi-ki-kicsoda/toth-geza-sulyemelo> (Megtekintés: 2017. 04. 23.)
- Síremlék Szarka Zoltánnak – <http://www.szombathely.hu/onkormanyzat/onkormanyzati-hirek/dr-puskas-tivadar/siremlek-szarka-zoltannak.10331/> (Megtekintés: 2017. 04. 25-én)
- Béládi Miklós, Rónay László: A népi és népies lírikusok, A magyar irodalom története 1945–1975. Budapest: Akadémiai Kiadó (1981–1990).
- Radnóti Kovács Árpád – <http://szombathelypont.hu/latnivalok/nevezetes-polgarok/radnoti-kovacs-arpad.3832/> (Megtekintés: 2017. 04. 25-én)
- Budai Rózsa: Egy tiszteletreméltó művészcsalád. In: Vas Népe 1991. 36. évf. 297. sz. aug. 23. p. 5.
- Merklin Tímea: Egyházművészet kartonokon. In: Vas Népe, 2001. 46. évf. 108. sz. május 10. p. 7.
- Békefi Antal – <http://szombathelypont.hu/latnivalok/nevezetes-polgarok/bekefi-antal.3758/> (Megtekintés: 2017. 04. 25-én)
- Gyászoljuk Békefi Antalt – nekrológ. In: Vas Népe, 1982. 27. évf. 228. sz. szept. 29. p. 8.
- Magyar Közlöny, 2007/173. szám 13043. o., a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 26/2007. számú határozata, 2007. december 12.
- Pomogáts Béla: A hosszú esők ideje – Káldi János válogatott és új versei In: Vasi Szemle 1984. 38. évf. 1. sz. p. 129–131.
- Farkas Imre: Beszélgetés Káldi Jánossal a „harmadik” ürügyén. In: Vas Népe, 1970. 15. évf. 63. sz. márc. 15. p. 9.
- Balogh József: Csak a fák mulandóak, az erdő örök – Egy délelőtt Majer Antal nyugdíjas professzornál. In: Vasvármegye, 1993. 24. sz. június 13. p. 4.
- Koloszár József: Dr. Majer Antal (1920–1995) – nekrológ. In: Erdészeti Lapok, 1996. 131. évf. febr. 2. p. 38.
- Pozsgai Zoltán: Kiállítás nyílik Tapolcán Zentai Pál műveiből. In: Vas Népe, 1981. 26. évf. 192. sz. aug. 16. p. 9.
- Merklin Tímea: Legyen azoké, akiktől kapta. In: Vas Népe, 2001. 46. évf. 17. sz. január 20. p. 6.
- Kettős jubileum – Látogatás Smidt Lajosnál. In: Vas Népe, 1966. július 3.

Keppel Csilla: Dr. Smidt Lajos mint múzeumalapító. In: Vasi Szemle 2014/1.
Ács László: „De azért szépeket álmodom” – Száz éve született Finta Sándor. In: Vasi
Honismereti Közlemények, 1989. 1. sz. p. 5-8.
Szombathely 1777–1927 – Jubiláris emlékalbum, szerkesztette: Fehér Károly – Az
1990. évben alakult Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata 100. köz-
gyűlése alkalmából készült hasonmás kiadás. Megjelent száz számozott díszkö-
téses és ezer fűzött példányban. 1997. október 23., p. 65-66.
Előadás az új köztemetőről. In: Hír, 1920. március 9. p. 1.

Történetépítő sírkövek

SÉTA A KÁMONI TEMETŐBEN

A borostyán sző élő szobrokat a síremlékek köré a kámoni temetőben itt-ott, néma burjánzásban új, zöld leveles formákat teremt. Egyes kidőlt köveken a moha éli világot, és kövirózsa üzeni szép latin nevével – *sempervivum* –, hogy az a sírkert sem hal meg teljesen, amit már nem nagyon látogatnak az élők. Még van mit keresni, míg tart az emlékezet. A múlt egy részét a feledésbe fonják, ugyanakkor titokzatos módon ölelik és őrzik az örökzöld kúszónövény indái, azt kutatjuk, ami maradt, miután a temető több mint fél évszázada, 1963-ban, bezárt.

Ősidők óta lakott település volt Kámon, így a temetkezés is a régmúltba nyúlik vissza, ha nem is épp a ma ismert, lezárt temető helyén, de régészeti ásatásokkal bizonyíthatóan ezen a területen. Errefelé, a városból kivezető út környékén lehetett az ókori Savaria északi temetője. Feltárása már 1820-ban megkezdődött, és 1950-ig, a terület teljes beépüléséig szinte folyamatosan zajlott. Több Kr. u. 1–4. századi temetőrészlet előkerült, a mai Szombathely területén a Paragvári út mentén egészen a Kámon városrészig megtalálták az északi temető nyomait. A római kori Savaria északi temetőjének legnagyobb leletegyüttesét 2006-ban tárták fel, a szombathelyi Művészeti Szakközépiskola és Gimnázium új szárnyának építését megelőzően. 110 sírból kerültek elő gazdag tárgyi emlékek, ezek között volt egy 8 centiméteres Ámor csontszobrocska is.

A szláv eredetű „kámon” szót kő, kövidülő jelentésben vette át a magyar nyelv, mint földrajzi név egykor hatalmas területet jelentett, a város határának teljes nyugati részét, a Perint pataktól az oladi dombokig. A kő földrajzi névelem használatáról a történészek feltételezik, hogy római kőfaragványok, sírépítmények, mérföldkövek meglétét jelölték így. Első okleveles említése a 13. századból való: 1226-ban birtokhatára leírásánál Chomud, 1266-ban pedig Kmun néven szerepel, a szó magyarázatát a görög akmón/kmón/üllővas értelmezés is adhatja. A falut 1410-ben már Kamonként, illetve Kamonyként említik. A község területének legősibb birtokosai a Kámoni vagy Kámonyi nemzetség tagjai a 13. században. Kámoni János neve egy 1281-es oklevélben szerepel (Joanne filio Marcus de Kamun), családja fontos szerepet töltött be Szombathely életében, miután a városba költözött. Egy 1289-es forrás már „szombathelyinek” nevezi őt (Johanni filio Marcii nunc de Sabaria), azzal a megszorítással, hogy korábban kámoni volt.

A Kámon földrajzi név a 17. századtól előfordul végrendeletekben, adásvételi szerződésekben, korábbiak nem maradtak fenn a városi levéltárban. Ebben az időszakban Kis és Nagy Kámon megkülönböztetéssel találkozhatunk, a két település az 1800-as években egyesült, és Kamon, majd Kámon néven szerepelt.

Neves földbirtokosai nemcsak kastélyaikkal, de kastélykertjeikkel is meghatározták a falu fejlődését, arculatát. A 21. század elején felújított Reiszig-kastély reneszánsz alapokon áll, az épület a 16. századból való, egykor a Kámonyi család birtokolta. Később Reiszig Alajos Keresztély építtette át, aki mintagazdaságot művelt. Kastélykertje ma már nem látható. Nem úgy a Sághyak öröksége, akik faültetéssel, később a kámoni arborétum megalapításával írták be magukat a történelembe.

A falut 1950-ben csatolták Szombathelyhez, ez lett a város VII. kerülete. Miután a temetője betelt, 1963-ban bezárták, és az elhunytakat a VIII. kerületi (herényi) vagy a Jáki úti temetőbe viszik örök nyugalomra. Az emberemlékezet már csak néhány jelentős családot tud kiragadni a bő ötven éve nem működő temetőből, miután a hozzátartozók nagyon idősek, lassan kihalnak, és feledésbe vesznek a falu egykor meghatározó alakjai, de megtaláljuk még néhányuk nyomait a temetőben: a Saághy, a Reiszig, a Kummer család síremlékeit.

Valaha, mielőtt Szombathely egybeépült volna a környező falvakkal, és azok a peremkerületeivé váltak, kukoricatábla határolta északról a várost, utána következett Kámon, majd Senyefa, ami beolvadt Herénybe.

Kísérőnk, dr. Széll Kálmán, neves sebész és aneszteziológus főorvos a szomszédos faluban, Herényben született 1926-ban, a néhai miniszterelnök, a nemzeti liberális Széll Kálmán oldalági leszármazottja (ükunokaöccse). Hétéves volt, amikor a jelenlegi Csillagvizsgálóval szemben lévő un Bubla házból az 1929-ben elhunyt nagypapja, Széll Ödön herényi házába költöztek. Ikertestvérével, Tamással együtt a szomszédos Kámonban járt elemi iskolába négy évet. 11 éves korában Kőszegre adták a katonai iskolába. A szülei elváltak, az édesanyja Nemesbődön folytatta az életét, az édesapja Herényben, így a szünidőknek is csak a felét töltötte itt. Csak három alsótagozatos osztálytársára emlékszik, ifj. Horváth Istvánra, aki kertész lett, mint az édesapja, az Elek család fiára és Győrvári Editre, a volt kórházi diétás főnővérre, a szombathelyi karitás egyik megalapítójára, akivel később a kórházban is együtt dolgoztak. Széll Kálmán később Nagyváradra került a Honvéd Tüzérségi Hadapródiskolába, majd Budapesten summa cum laude végezte el az orvosi egyetemet. Az ikertestvére a híres pécsi Pius gimnáziumba járt, majd műegyetemre, bölcsészvegyész tanár és vegyész-mérnök lett. Széll Kálmán 1952-ben jött vissza Szombathelyre, egyetlen munkahelyén, a Markusovszky kórházban dolgozott 40 évet, ismerőseit, barátait orvosként szerezte. Azóta, hogy visszatért, Herényben lakik, nagypapja egykori háza mellett építkezett, és számon tartja, hogy a Szent Imre herceg utcának ez a szakasza hajdan Senyefához tartozott.

Kimegyünk a fél évszázada lezárt, arborétum háta mögötti temetőbe, ahol a 92. évében járó professzor is évtizedekkel ezelőtt járt utoljára. (Az ő családja a herényi temetőben nyugszik.) Kibogozzuk a lakatként használt gumipókot temetőkapun, belépünk. A sírkert szépen gondozott, láthatóan frissen nyírta a fűvet a Vas Megyei Temetkezési Kft., annak ellenére, hogy valószínűleg kevés látogató jár ide, a gondozottság őrzi a temető kegyeleti park jellegét. Sok a kidőlt kereszt, szétesett betonkeret, ledőlt emléktábla, némely hantokon komoly fák nőttek az elmúlt évszázad során,

egy-egy sírköveket teljesen benőtt a borostyán. Néhány látogatott sírt találunk, melyeken koszorúk, virágok jelzik, hogy még élnek a hozzátartozók. Elmegyünk balra a kút mellett: a temető nyugati részén helyezkedik el egy szép nagy – talán szombathelyi vonatkozásban a legnagyobb –, klasszicista stílusú mauzóleum, amely a Reiszig család temetkezési helye volt. A zárszerkezetből ítélve hatalmas vaskulcs nyitná, nem tudni kinél van, nem tudunk bemenni. A család tagjai a 19. század óta jelentős szerepet tölthettek be a település és a környék életében.

Reiszig Alajos (1820–1853) földbirtokos Kámonban született, és itt is halt meg 33 évesen. Rendkívül fiatalon gyors, nagyívű karriert futott be: 1845-ben ő volt a vármegye táblabírója, 1848-ban a felsőőri kerület országgyűlési képviselője lett, majd a szabadságharc egyik kormánybiztosa. A nyugalmazott császári kapitány családja „honfúsiótott család” volt, ahogy kiemeli a Vas vármegyei archontológia. Kisjókai Takács Kornéliát vette feleségül.

Fia, dr. Reiszig Ede (1848–1908) is itt született a faluban, 1871-től Vasvármegye első aljegyzője, 1875-től főjegyzője, 1883-tól 1889-ig alispánja, 1895-től főispánja volt. Az államtudományok doktora címet a heidelbergi egyetemen szerezte meg. A laktanya építéséért Szombathely díszpolgárává avatták 1889-ben, amikor a katonai hierarchiát tükröző épületegyüttest átadták használatra a 11-es huszárezrednek. Aktív tagja volt a helyi társadalmi életnek: elnöke volt a Vasvármegyei Casino Egyesületnek, tagja az Adria Magyar Királyi tengerhajózási RT-nek, a Délvasút Társaságnak és a Dunántúli Helyiérdekű Vasutak igazgatóságának. Neje, báró Szegedy Entsch Irma azzal szerzett hírnevet, hogy részt vett a város jótékonyági megmozdulásaiban. Három fiuk (Ede, Lajos, Géza) és egy lányuk (Antónia) született. Grazban halt meg.

Ede fiuk, ifj. Reiszig Ede (1873–1946) jogot végzett, közben bölcsészeti, főleg történelmi előadásokat hallgatott, történész, helytörténész lett. 1894-ben Németországba ment, ahol a nyilvános könyvtárakat tanulmányozta. 1895-ben bölcsélet-doktorrá avatták, még ebben az évben Vas vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezték ki, majd szolgabíróvá választották. 1897-ben belügyminisztériumban kapott tisztviseleti állást – segédfogalmazóként dolgozott –, majd miniszteri tanácsosként ment nyugdíjba. Szerkesztője volt a Magyarország Vármegyei és Városai III. kötetnek, a nemesi családokat tárgyaló részt ő írta. 1899-ben a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, 1904-ben pedig a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja lett. 1901-ben hosszabb külföldi tanulmányútra indult, melynek állomásai voltak: München, Stuttgart, Strasburg, Párizs. 1902-ben Drezda, Prága és Berlin nyilvános könyvtárait tanulmányozta, főleg a családtörténeti irodalom szempontjából. 1903-ban a Földközi-tengeren tett nagyobb utazást. 1905-ben a vallás- és közoktatási miniszter a műemlékek országos bizottságánál levelező tagnak nevezte ki.

Dr. Széll Kálmán meséli, hogy a német eredetű, de már a szabadságharc előtt magyaros honosságot nyert Reiszig família népes család volt. A háború alatt is itt maradtak a Szófia utcából nyíló, ma is álló kastélyukban, akkor is, amikor odakerült a svájci Vöröskereszt. A professzor emlékszik Reiszignére, aki a Vöröskereszt révén sok mindenhez hozzájutott, és szivarkákat küldött az erős dohányos nagyanyjának, mert

megtudta, hogy cigarettáínségben szenved. Emlékszik, hogy volt a családban egy fiú, Imre, aki szintén a kőszegi katonai iskolába járt, fölötté jópár évvel. Az 1969-es leírás szerint Reiszig Imre (1919–1949) itt nyugszik a kámoni temetőben, akkor még lefényképezték faragott fakeresztjét, amit most nem lelünk meg sétánk során.

A Reiszig mauzóleum északi oldalán a Sághy-család sírjai vannak. Obeliszk alakú, fehér faragott gránitkő állít emléket a kámoni arborétumot alapító Saághy István édesapjának – ő még másként, „a” betű nélkül írta a nevét –, Sághy Mihály (1820–1875) földbirtokosnak, aki az arborétum helyén méhészkedett, gyümölcsöst létesített szilvafákkal, mezőgazdasági szakíró volt. Az első fákat az Öregparkban még ő ültette az 1860-as években a korábbi kiskastély köré. Országos hírű méhész volt, ezért főleg mézelő növényeket telepített, sok fenyőfélé, nemcsak Kámonban, hanem a Felsőcsatár és Nári között elterülő jápláni birtokán is. Utóbbi ligetének mamutfenyői és óriástujái 2014 óta helyi védettség alatt állnak. Sírját – amely nejével, Spettl Franciskával (1838–1920) közös –, ma élő méhészek koszorúzzák, köztük Mayer Rudolf, aki dr. Széll Kálmán szomszédságában, nagypapja, Széll Ödön egykori házában lakik.

Az arborétumot 1891-ben megalapító dr. Saághy István (1865–1945) jogász, köztisztviselő, földbirtokos nem itt nyugszik, mert a háború elől Ausztriába ment, ahol hamarosan meg is halt. Felesége, dr. Saághy Istvánné, Eörsy Irén (1870–1941) akkor már négy éve nem élt, itt temették el a kámoni temetőben. Az 1969-es temetődokumentáció szerint márványtáblával jelölt műkö sírkeresztnek kellene lenni a nyughelyén, ehelyett egy kidőlt fakeresztet látunk fémtáblára írt névvel, lassan teljesen benövik a növények a réges-régen rárakott koszorúval együtt. A közelben áll még egy családtag – az „a” betű hiánya ellenére talán a kislányuk vagy más rokon –, a mindössze két esztendőit élt Sághy Irénke (1896–1898) kicsi fehér gránit obeliszkje.

A jogi végzettségű Saághy István önképzéssel vált világhírű dendrológussá. Feljegyezték róla, hogy nagy szenvedéllyel és nagy tudással alakította arborétumát az 1890-es évek elejétől több mint fél évszázadon át. A botanika iránt érdeklődő és elkötelezett gyűjteményalapítókkal barátkozott, így gróf Erdődy Ferencsel, Vép birtokosával; gróf Ambrózy-Migazzi Istvánnal, a Jeli Arborétum alapítójával; báró Baich Mihállyal, Szeleste arborétumának alkotójával. Rendszeres kapcsolatuk és összejárásuk során nemcsak tapasztalataikat, hanem növényeiket is csereberélték egymás közt. Saághy István beutazta Európát is, végiglátogatta a jelentősebb arborétumokat és faskolákat, útjairól sok növényt hozott haza. Állandó kertészt nem alkalmazott, maga szerezte be a növényeket, nevelte, vetette, oltotta, dugványozta őket az üvegházában és csemetekertjében.

Nemesítéseinek csúcsa a Saághy luc (*Picea Saághy*) névvel leírt új fenyőhibrid volt két külön földrészről származó fenyő keresztezéséből. Ez a világon elsőként Saághy Istvánnak sikerült még 1917-ben. A fa leírása és elnevezése Gayer Gyula botanikus muzeológustól származik, aki a Saághy iránt érzett tiszteletből nevezte el így az új hibridet. Gayer Gyula a Kámoni Arborétum 7 hektáros területén 244 fenyő és

310 lombost fajt írt le. Ezután az arborétum az erdészeti, kertészeti, dendrológiai és botanikai tudományok művelőinek zárandokhelyévé vált. Saághy István a legértékesebb növényekről, tapasztalatairól számos szakcikket írt, részt vett Szombathely fásításában is. A nevéhez köthető a belvárosból az arborétumhoz vezető Paragvári út védett feketefenyő fasora.

A jelenleg is látható kastélyt az 1910-es években építtette Saághy István. Az arborétum és a kastélyépítés minden pénzét felemésztette. Híres faiskolájának bevételei is egyre inkább kevésnek bizonyultak, egészségi állapota erősen romlott, így az 1930-as évek végére már nem tudta az arborétumot szinten tartani. Többször felajánlotta az államnak jelképes összegért, de nem sikerült gondos kezekre bízni a gyűjteményt. A háború alatt a fákat szegények tüzelték, hogy meg ne fagyjanak, a háború után az arborétum maradékát államosították. A Szombathelyi Erdőgondnokság vette kezelésbe, természetvédelmi területté nyilvánították, az 50-es években kezdődött második aranykora, fejlesztették, bővítették, a 80-as évekre elérte mai 27 hektáros méretét.

Széll Kálmán a Sággy/Saághy családról azt meséli, összejártak a nagyszülei és Saághy Istvánék közös uzsonnákra, az uzsonna akkor még a Monarchia korában jelentőséget kapott, rangos étkezés volt: kútba leengedve hűtött, habos kávéval, kuglóffal. Saághy Istvánné nagyon szerette az állatokat, mindig legalább két macskája volt, akik felugráltak az asztalra, de a „Sic!”-ből mindig „Cic-cic-cic” lett. A professzor emlékszik Saághy Bucc-ra, aki agglagény maradt, a fronton nyaklövést kapott, eszméletlen volt, amikor a halottak gödrébe lökték, és már öntötték rá a meszet, mikor megmozdult. Észrevették, kihúzták, meggyógyult, de a nyaka mindig merev maradt. Felidézzük Saághy Picint, akinek már csak becenevére emlékszik a professzor, szobrászkodott, ezért be-beszaladtak hozzá megnézni, mit alkot éppen.

Bennünket, ikreket minden érdekelt. Saját külön nyelvünk is volt, a körülbelül száz szóból álló „errip”, a mamit „mappi”-nak hívtuk, apánkat „fálé”-nak – mondja dr. Széll Kálmán. – Az arborétumban akkor még nem voltak ennyire nagy fák, és magánterület volt, de nekünk gyerekeknek megengedte Saághy István, hogy ott játsszunk. Az ikertestvéremmel, Tamással – aki 1970 óta az USA-ban él – és Mészáros Józseffel, aki felnőttként festőművész lett, közösen csónakáztunk itt az arborétum mögött a Gyöngyös patakon. A Bánovits malomnál mindig ki kellett venni a csónakot a vízből, gyalog átvinni a túloldalára, és újra vízre tenni. A Gyöngyös keleti partja mentén, az arborétumtól északra feküdt a Sági rét, jelenleg az arborétum szerves része. Az eredeti arborétum közepe táján helyezkedett el egy tujacsoport, ott volt a Sággy család kisállat temetője, kutyáikat, macskáikat ott hantolták el, az állatok sírhelyét táblákkal, feliratokkal jelölték... A háború végén a család elmenekült, és soha nem jöttek vissza. Egyszer írtak nekem egy levelet Amerikából, a birtokuk, az arborétum és néhány személy iránt érdeklődtek. Megválasztam, amit tudtam, megírtam, hogy az arborétumot államosították, de a területe növekszik... Többé nem jelentkeztek.

Megyünk tovább a temetőben, sokszor hiába próbáljuk lefejtetni a borostyánt a kövekről, mélyen vannak a feliratok, és már nem is nagyon látszanak. Megtaláljuk a leg-

híresebb kámoni kertészdinasztia alapítójának szétesett sírkövét, eldölt, benötte a moha, a borostyán, leborult róla a kőrózsás díszítőelem. Már alig látszik a név, de még el tudjuk olvasni: itt nyugszik Kummer József (1861–1920), akinek kilenc gyermekéből öt kertész lett. 1902-ben kapott iparendélyt Kámonban. Az Országos Magyar Kertészeti Egyesületnek tagja, a Vasvármegyei Kertészeti Egyesületnek pénztárnoka volt. Kertészeti kiállításokon több jelentős érmet nyert.

Nem találjuk meg Horváth István sírját, aki szintén neves kertész volt, a fia, ifj. Horváth István Széll Kálmánnal együtt járt iskolába, ő is kertész lett. A professzor emlékszik, egy kis viskóban laktak, de az apa megalapította kertészeti üzemét 1926-ban, ami a II. világháború után felvirágzott, és a család Kámon egyik leggazdagabb családjává lett, szép nagy házat építettek. Horváth István 1934-ben a szombathelyi Kertészeti Kiállításon O. M. K. E. ezüstérmét nyert a páfrányaival, 1949-ben háromhajós, ezer négyzetméteres melegvízfűtésű üvegházat épített. 1952-ben belépett a kámoni Szorgalom Tsz-be, ahol a saját üzeme vezetésével bízták meg, paprika- és paradicsompalántákat termesztett nagyszámban. Nagy Imre kormányprogramjának hatására kilépett a téeszből, és ismét magántermelő lett, kertészetében a családtagjai dolgoztak, felesége, fia és menyje. 1960-ban alapító tagja volt a Szombathelyi Kertész MTSZ-nek, később kilépett, és ismét az addig háztájként működtetett növényházában, melegágyaiban kertészkedett családjával haláláig.

Odalépünk Bognár Imre (1867–1934) és Bodorkós Erzsébet (1877–1941) jó állapotú, közös sírkövéhez. Mivel a történetírás megörökíti, hogy az 1950-ben átadott és felszentelt kámoni templom építéséhez két helybeli família, a Bodorkós és a Bognár család ajándékozott egy-egy nagy telket a Szent Imre herceg utca és a Gyöngyös patak között, valószínűsítjük, hogy az itt nyugvó pár családjairól van szó, haláluk után az ő telkeiket adhatták oda a gyerekek a templomhoz. Széll Kálmán emlékszik: Bodorkós volt a kámoni bíró, a lánya, Ilona apáca volt, majd a rendek feloszlata után „illegális” hitoktató, a sekrestyében dolgozott a templom megépítése után. Mielőtt a templom elkészült, a faluban csak egy kápolna volt a mai körforgalomnál.

A helytörténeti krónika rögzítette, hogy a kápolnát első világháborús lengyel hadifoglyok készítették fából 1919-ben, Kámonnak ajándékozták, társzekéren hozták ide, és a meglévő harangtorony mellé állították. (A kámoniak később nehezen váltak meg tőle, több beadványt írtak a városvezetésnek, végül az a megoldás született, hogy a Jáki úti Hősi temetőben újra felállították, ahol 2004-ben szentelték fel.)

A falunak önálló plébániája 1930-ban lett, addig a kámoni és a herényi közösen szombathelyi székesegyház főplébániájának filiája volt. A szentmiséket a kámoni egyházi iskolában tartották, ahol összenyitottak vasárnaponként két tantermet. 1940-ben azonban katonákat szállásoltak el az iskolában, misézésre csak a szentély maradt. Miután az iskolákat államosították, és nem lehetett ott tartani az istentiszteleteket, Sarlay Géza plébános megkezdte a kámoni templom építésének előkészületeit. Az egyházközség elfogadta a Bodorkós és a Bognár család ajándékát, a Szent Imre herceg utca és a Gyöngyös patak közti telkeket, hogy legyen helye a templomnak. A hozzá

tervezett tornyot a hatóságok az építési engedély ellenére nem engedték felépíteni. Az egyházközség, hogy a torony tégláját megmentse, a padlózatba rakta le. A templomot 1950-ben Kovács Sándor megyéspüspök szentelte fel. A tornyot Brenner József kámoni plébános – későbbi püspöki helynök, jelenleg Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan nagyprépostja – építtette meg az ezredforduló után, 2003-ban készült el.

Kimegyünk a sírkertből, gondosan visszazárjuk a gumipókkal a kaput. A Mindenki keresztje innen alig látszik, az egykor kertesítésnek szánt facsometékből sudár fák nőttek, mint a testőrök, sűrűn körbeveszik a krisztusi mementót. Elköszönünk dr. Széll Kálmántól, aki innen egy kis kerülővel tér haza arborétumhoz közeli otthonába. Kámon ma a botanikus kertjéről, kertészeteiről híres, római sírköveiről ma már nem emlékezik meg senki, pedig kétszáz esztendeje az építmények ha rozogán is, de még álltak, és antik maradványokból is építkező Szombathely sok alapanyagot e területről szerzett. A 19. század elején kezdődött a római emlékek felhasználásának új módja: nemcsak a római utcák bazaltköveit ásták ki és szedték fel az utak javítására, hanem a Szombathely és Kámon között elterülő szántóföldeken lebontott, római téglából épült síremlékek anyagát is újrahasznosították. Tégláépítményekről, „kű statuák”-ról esik szó egyes forrásokban, amelyek romladozva összedőlni látszottak – nemcsak itt, hanem a város környékén más irányokban is-, ezért a szerencsétlenség elkerülésére tanácsosnak látták a lebontásukat... Így szolgálták a holtak kövei a római romokon épülő életet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ódor Edit: Herény és Kámon gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai 1918–1950 között – BDTF szakdolgozat, Szombathely, 1987. Témavezető: dr. Zielbauer György
- Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs, Savaria-Szombathely története. A város alapításától 1526-ig, Szombathely, 1998.
- Mayer László–Tóth Kálmán: Régészeti kutatások Vas megyében 1952–1989. Panniculus, Szombathely, 1993
- Derdák Ferenc vonatkozó helyszíni rajzai régészeti ásatásokról, Savaria Múzeum – meglekintés 2017. 08. 14-én
- Szombathely – Kertész utca (LATEX) 1179/73 – 1206/73. Római temető feltárása, szarkofágos sír – 1980-as évek. Tárgyrajzok: Tóth Csaba, Somlósi Lajos. Régész: Medgyes Magdolna.
- Szombathely – Vízöntő utca (volt Távthő) 1423/81 – 1430/81. Késő bronzkori telep feltárása, tűzrakó hely, edények – 1981. Régész: Bánhidi Gábor.
- Takács Ferenc: Porladó kövek árnyékában – Vas megye jelentős személyiségei, Szombathely, 2006

- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XI. (Popeszku–Rybay). Budapest: Hornyánszky. 1906
- http://www.vaml.hu/Nevtar/R/Reiszig_Ede.html – Vas vármegyei archontológia, 1872–1918 – megtekintés: 2017. 08. 21-én
- Somkuthy Ferenc – dr. Tóth József: A Vasvármegyei (szombathelyi) Kertészeti Egyesület története (1912–1949), Pro Natura Könyvek, 2004
- Tóth József és Somkuthy Ferenc: Szombathely város kertkultúrája a XIX-XX. században – Szombathely, 2009.
- A kámoni arborétum története – <http://www.kamoniarboretum.hu/index.php/multido> – megtekintés 2017. 08. 21-én
- Domonkos János: A kámoni (Szombathely VII. kerület) temető néprajza. Kézirat. Szombathely, 1969. 18. lev. 20. t. 74 db beragasztott fényképpel – Berzsényi Dániel Könyvtár, Savariensia gyűjtemény HF600
- Fogbetegségek a római korban Savaria keleti temetőjének tükrében Y. Nagy Marcella – http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2012/11/2003_2_3_nagy.pdf – Megtekintés: 2017. 08. 03-án
- <http://www.weborvospro.hu/cikkek/portre/azaneszteziologiabolcsojenel.html>
Megtekintés: 2017. 08. 23-án
- <http://www.savariamuseum.hu/?meglepetes-amor-figura-%E2%80%93-honap-m%C5%B1targya,163> – Megtekintés 2017. 09. 03-án

Villám jelölte meg a fekete márványkövet

S É T A A H E R É N Y I T E M E T Ő B E N

A mai herényi temető a Tulipán utcában található, az eredeti azonban a Béke térhez közel, az 1856-ban egy korábbi helyén épült templom háta mögött volt. 1975-ben fedezték fel a csontokat, amikor árkot ástak, hogy az akkor működött Kertészeti Vállalathoz bevezessék a vizet. Hogy mennyire régi lehet a temető, arra a történeti adatokból lehet következtetni. A 13. században említi először oklevél Herényt, de még régebbi lehet, hiszen a település az ókorban is lakott volt, az itt élők feladata volt Savaria északi városkapujának védelme. A Béke téren álló, 1921-ben emelt világháborús hősök emlékoszlopának vésete is megörökíti: a falunak ezen a részén állt Gneis Marcus Herennius, Pannónia helytartója itteni, I. századbeli villája, amelynek gránitmaradványait beépítették az emlékköbe. Egyes források szerint: Marcus Homerus kastélyából fennmaradt gránitoszlopokról van szó. Vajon a jövőjét a jelenén, sőt a múltján keresztül is formáló faluhoz nem illik-e jobban a Herényhez alakilag közelebb eső Herennius név?

Ezt erősítheti, hogy a Gothard kastély építése során „M. Herenni” feliratú régi római érmet találtak. Egy elmélet szerint a helytartó nevéből, a Herennius-ból származik a falu neve. Egy másik, nem kevésbé patinás elmélet arra a középkori oklevélre hivatkozik, amely 1263-ban először említi a települést Herény nemzetségnévből származóan Heríny néven. Az oklevél Égerföldének nevezi a birtokot, amit nemzetségi birtokként adtak Herényi Mártonnak és Istvánnak, akik eredetileg vasvári jobbágyok voltak. V. István király nemesítő és birtokörökítő levélben emelte fel őket hűségükért és szolgálataikért.

A herényi temető eredetileg a község, majd annak 1950-es Szombathelyhez csatolása után a herényi városrész, a VIII. kerület temetkezési helye. 1963-tól, miután a kámoni, vagyis a VII. kerületi temető véglegesen bezárt, az ottani elhunytakat is ide temetik, ezért hamar beteltek a parcellák, többször volt már bővítésre szükség. A jelenlegi ravatalozót – felirata szerint – a VIII. kerület lakossága 1966-ban építette.

A herényi temető a Tulipán utca és a Perint patak között helyezkedik el. Legkorábbi síremlékei alapján régi területe a bejárattól jobbra található. Az első A, és a balra lévő második B parcella közötti út patak felé eső részén álló anyakereszt keleti előterében lehetett. E terület az 1950-es évektől az 1980-as évekig keleti, déli és nyugati irányban bővült. A másodiktól délre eső, harmadik C parcellába az 1990-es évektől temetkeztek, már ez is betelt. Az utóbbi években ismét bővítettek (mivel balra a kerítésen túl már lakóházak vannak, jobbra út, a temető mögött pedig a Perint patak), a negyedik D parcella rézsút hátul nyílt meg a város felé, déli irányban.

Szekér Tamással, a Herényiek Háza igazgatójával, és a 85 éves Balogh Lajosné (szül. Szekér Terézia) Teri nénivel járjuk végig a temetőt, hogy megmutassák nekünk a falu történetében jelentős szerepet betöltő személyiségek sírjait. Herény nem egy tudományos szakembert, kiváló sportolót, neves tanítót adott Magyarországnak. Közülük sokat nem a szülőfalujukban temettek el, de jó néhány neves ember sírhelyét megtaláljuk Herényben. Itt nyugszik Sarlay Géza plébános, akit Mikes püspök küldött ki Franciaországba, a 20. század elején kivándorolt munkások tízezrei mellé, hogy az idegen földön új életet kezdő, lelkiükben magukra maradt magyarok hitéleti vezetője legyen. Cserga (1924–1990), a Haladás legendás futballistája, a legendás Gothard fivérek, akik technikai, mezőgazdasági újításaikkal az egész korszak fejlődését előbbre vitték, a neves orvosprofesszor, dr. Széll Kálmán nagypapa, aki Vasvármegyében az első autót birtokolta, de röjtöki Bauer Mihály síremlékétől elindulva találunk herényi vonatkozást, kapcsolatot Rakovszky Zsuzsa Kossuth-díjas íróhoz is.

*

A bejárathoz közel, az első A parcella elején található Szekér István (1889–1956) sírja. Kisbirtokos családba született, egyszerű parasztember volt, földön gazdálkodott, megjárta a háborút. 1915-ben vonult be Bécsbe a 83. gyalogezredhez, onnan a frontra került, ahol fejlövést kapott. Felgyógyulása után előbb az orosz, majd az olasz harctérre vitték, 1918-ban a piavei ütközetben sebesült meg másodszor, lábszárlövés érte. Harctéri helyállásáért kitüntetésekkel jutott. Majd neki jutott az a történelmi sors, hogy az utolsó herényi bíró lehetett. 1947-től 1950-ig. Teri néninek édesapja, Szekér Tamásnak apai nagypapa volt. Tíz gyermeke született Bazsó Teréziától (1893–1969), kilenc érte meg a felnőtt kort, már csak Teri néni él közülük. Sokat tett a faluért: az ő irányításával zajlott a régi temetőt körülvevő első A parcella rendezése, megújítása, parkosítása, az itt élő tujákat és más örökzöldeket még ő ültette. Egy 1947-es elszámolás tanúsítja, hogy futballpályát is készíttetett, a dokumentum a Herényiek Háza falutörténeti állandó kiállításán látható.

Az Egyházmegyei Levéltárban a herényi plébánia iratai között található olyan századforduló táján készült vagyonelejtár, költségvetési előirányzat, szegénységi és adóbizonyítvány, amelyet Szekér István édesapja (kísérőnk dédapja), szintén Szekér István írt alá, vagy látott el a szolgabírói hivatal pecsétjével. Van olyan dokumentum – 1913-as szerződés az építendő iskoláról –, amelyen iskolaszéki tagként szerepel. Szekér Tamástól megtudjuk a családi iratok alapján, hogy a dédpapa 1861-ben született Herényben, 1883-ban kötött házasságot a Szentmárton faluból származó Cziczzer Teréziával, 1940-ben hunyt el. A Szekér-család további sírja a Gothard Jenő rózsaszín márványköve előtti sorban található. (Az 1885-ben Szombathelyhez csatolt Szentmárton temetőjének egy része egykori Cziczzer-földeken terül el; innen a régi helyi mondás, ha valaki meghal: „kiviszik a Cziczzer-kertbe”.)

Az első A és második B parcella közötti bejárattól balra a herényi születésű Varga Ferenc, Cserga (1924–1990), a Haladás legendás futballistája nyugszik – síremlékén focilabda kőből –, aki 365 élvonalbeli meccsen játszott, 119 gólt rúgott két évtizedes pályafutása során (1940–1960). Középcsatár volt, a médiában Varga I-nek hívták.

Szekér Tamás úgy emlékszik, több fővárosi klub is megkörmöyezte, de nem tudták elcsábítani, igazi lokálpatrióta volt.

Nem messze innen Bárdosi János néprajzkutató (1933–1983) sírhelye, aki a Savaria Múzeum munkatársa volt 1958-tól haláláig. A néprajzi osztályt vezette, szenvedélyes gyűjtőként a múzeum néprajzi tárgyi gyűjteményét több ezer darabbal gyarapította, szorgalmazta a múzeumi fotózást. Az ő irányításával hozták létre a Vasi Múzeumfalut, amely a 19–20. századi paraszti életformát is bemutatja a megye különböző tájegységeiről származó épületekben és környezetük kialakításában. Az Őrségből, a Hegyhátról, a Kemenesaljáról, a Rába völgyéből, Kőszeg-hegyljáról és a Vendvidékről is került ház a múzeumfaluba megőrzés végett. De az is Bárdosi munkájának köszönhető, hogy a helyén hagyottan, helyreállítva híres és vigyázott lett az Őrségi Népi Műemlékegyüttes Szalafő–Pityerszeren, a cáki pincesor – ezek már a Vas Megyei Értéktárnak is elemei –, illetve a hegyhátszentpéteri tájház.

Itt, a B parcella harmadik sorában van eltemetve a zalaegerszegi származású Sarlay Géza (1895–1956) a győri születésű pap is, aki Innsbruckban tanult teológiát, jól beszélt németül és franciául, 1919-ben szentelték fel. Hitoktató volt Szombathelyen, majd káplán Kőszegen és Zalaegerszegen. Később püspöki tanácsos lett, Kámon első plébánosa, aki Herényben is misézett. Mielőtt azonban idehelyezték, fontos küldetést töltött be a Franciaországban élő magyaroknál. Mint szombathelyi egyházmegyes papot 1927-ben gróf Mikes János püspök küldte ki a párizsi magyar nagykövetség kérése nyomán. Egyre több volt ugyanis a kivándorló magyar, akik a munka és a jobb megélhetés reményében a francia és belga határ vidékén lévő textiliparban kerestek elhelyezkedést. A franciák azt tapasztalták, hogy a magyarok körében a baloldali eszmék terjednek, ezt hitéleti hiányosságnak tulajdonították, ezért papot kértek és kaptak a szombathelyi egyházmegyétől (mivel az elvándorlók jelentős része innen származott). Mikes püspök Sarlay Géza kiküldésével erkölcsi támogatást adott a kint élőknek. A lelkész legfőbb feladata a kivándorolt munkások lelki gondozása és a magyar lelkészség felállítása volt. Tevékenységét a magyar kormány is figyelemmel kísérte, a párizsi követség pedig támogatta. A Párizsi Magyar Katolikus Misszió 1928-ban kezdett működni, és hamarosan jelentős hitéleti, politikai és kulturális központja lett a Franciaországban élő közel hatvanezer magyar emigránsnak.

Sarlay 1930-ban hazajött. Mikes püspök akaratának és a megfelelő zsinati határozatoknak köszönhetően ekkor váltak önállóvá a szombathelyi plébánia korábbi filiái, a szöllői, valamint a kámoni és herényi (ideiglenesen egyesítve), Sarlay-t idehelyezték, a két falu plébánosának. A kámoni hívek a herényi templomba jártak szentmisére, mert Kámonban még nem volt templom. Az 1913-as építész iskolában arra volt lehetőség, hogy két osztályt összenyissanak, és abban misézzen a pap. 1949-ben Sarlay plébános megkezdte a kámoni templom építésének előkészületeit. Az épületet 1950-ben szentelték fel, de torony nélkül, mert azt a hatóságok az építési engedély ellenére nem engedték felépíteni. Hogy a torony tégláit megmentsék, a templom padlójátába rakták le azokat. A kámoni és herényi plébánia első papja, Sarlay Géza

1956-ban hunyt el. Földi maradványait a Gothard-jubileum évében, 1982-ben hozták át ide a herényi temetőbe.

A Sarlay-sír utáni sor második sírjában nyugszik a régi temető rész leghosszabb életet – 102 esztendő – élt herényi lakosa, Sággy Józsefné szül. Németh Franciska (1893–1995). Férje, Sággy József (1887–1952) a falu mintagazdálkodója volt, valamint az önkéntes tűzoltó egyesület parancsnoka.

Kissé hátrébb, jobbra az A parcellában található Bozzay Győző kántortanító (1875–1929) sírja. A herényi plébánia iratai között megtalálható Gaál Sándor iskolaszéki elnök által kiállított kéziratos bizonyítvány, amely igazolja, hogy 1901. október 1-től kántortanító a herényi római katolikus iskolában. (Pungor Ferenc nyugdíjazása után került oda.) 1907-es az a kimutatás, amely „Herény község népoktatási állapotáról” szól, ehhez kapcsolódik a Bozzay Győző kántortanító és Gaál Sándor iskolaszéki elnök által aláírt „Bizonyítvány”, amely tanúsítja, hogy Herényben a római katolikus iskolán kívül nincs más iskola. Ugyanebből az évből való a kántortanító tankönyv jegyzéke: milyen könyveket használt milyen szerzőktől, és ezeknek mennyi az ára. Fennmaradt egy levele 1908-ból, amit a közigazgatási bizottságnak írt. Ebben sérelmezi az iskolaszék döntését, amely a második tanítói lakást és tantermet a jelenlegi tanítói lakás udvarába építené, ahol ő lakik, így a kiskertje elveszne, és sem az iskola, sem a saját részére szállított tűzifát nem tudná megfelelően elhelyezni. Ezért kéri, hogy a bizottság utasítsa az iskolaszéket terve megváltoztatására. 1909-ből való az iskolai számadás, amely rávilágít, hogy az oktatáson és a kántori teendőkön kívül még milyen feladatai voltak: kertjavítás, kályhatisztogatás, kéménysöpítés, harangozás, fűnyírás, az iskola fűtése, tisztogatása, a tűzifa beszerzése, külön díjtételként szerepel a „hitoktatási fuvar”. Bozzay Győző az iskolaszék jegyzőjeként írta alá azt az 1913-as szerződést, amely az építendő új iskoláról szól, és magába foglalja, hogy az építési munkákat kiadják Varga József, valamint Weisz és Günsberger vállalkozóknak. A Szombathelyi Főplébánia iratai között is megtalálható egy levele 1917-ből arról, hogy az iskolaszék tudtával és engedelmével Budapestre utazott gyógykezelésre, és erre a négy napra a diákjainak szabadságot adott...

Megyünk tovább a temetőben, Székér Tamás és Teri néni útmutatásai alapján, megállunk balra a Motz család síremlékénél. Motz Mátyás még Csehországban született 1856-ban. A kertészetet Alsó-Ausztriában tanulta. 1903-ban önálló lett, herényi kertészetének vezetésében sógora, Szigety Géza segített. A kertész fia, dr. Motz Atanáz Hermán (1890–1926) ciszterci rendi, főgimnáziumi paptanár lett, német irodalomtörténetet tanított. Könyvét a Szent István Társulat adta ki abban a szelvényben, amely „a katolikus híveket vallásos és világnézeti meggyőződésükben a tudás és a műveltség eszközeivel kívánta megerősíteni”. A Vas megyei Besenyőmajorban született, 1909-ben lépett be a rendbe, 1915-ben tett fogadalmat, majd pappá szentelték. Latin–német szakos tanári diplomát szerzett, Budapesten volt gyakorló tanár, tanított Székesfehérváron, Zircen, aztán 1918-tól ismét Budapesten; 1926-ban Szombathelyen hunyt el.

A herényi születésű Bánovits István (1901–1981) malomtulajdonosról azt meséli Szombathelyen élő fia, Bánovits Tamás, hogy az édesapja harmadik generációként birtokolta a kámoni arborétum területén álló malmot két fiú és három lánytestvérével együtt. Apjuktól, Bánovits Jánostól (1873–1938) örökölték, akinek az édesapja építette – egy még meglévő gerenda tanúsága szerint – 1778-ban. Ő állította elő a lisztet, a felesége családja pedig kenyeret, kiflit, zsemlét süített belőle. Mellette nyugszik a neje, akit Schlamadinger Erzsébetnek (1908–1995) hívtak. Az Új Vasvármegye egy 1946-os cikkéből kiderül, hogy a Faludi Ferenc utcai péküzemet Schlamadinger József, Erzsébet nagyapja alapította 1863-ban. Később a leszármazottak üzemeltették. 1952-ig volt a családé a malom, akkor államosították, a család földjével, erdejével együtt, elvették a házukat is. A pékség szintén államosításra került. Bánovits István kereskedelmi érettségivel sem kapott a környéken munkát, ezért az ország egy másik vidékére költöztek, Mohács közelében, a Duna mellett, Tason éltek néhány évig 1941-ben született lány, és 1949-ben született fiúgyermekükkel. 1956-ban jöttek vissza, Szentkirályon telepedtek le, ott volt egy vízerőműként üzemelő malom, Bánovits István abban dolgozott. Szekér Tamás a Herényiek Háza – amely idén megkapta a Vas Megyei Érték Díjat – falutörténeti állandó kiállításában meg tudja mutatni a kámoni Bánovits-malom turbinája beépítési tervének hosszszetszeti rajzát 1919-ből.

Az első A és a második B parcella között futó kis úthoz közel, balra a német gyökerű Sümegh család síremlékénél is megállunk egy pillanatra, aztán kissé hátrébb felfedezünk egy picike sírkertet: drótkerítéssel vettek körül három síremléket. Akik itt nyugszanak, a herényi születésű dr. Széll Kálmán neves orvosprofesszor, Szombathely díszpolgára, a Markusovszky Kórház nyugalmazott osztályvezető főorvosa ősei: a nagyszülei és az édesapja. A síremlékre kiírták: „dukai és szentgyörgyvölgyi” Széll, ez a történelmi, nemesi család megnevezéséhez hozzátartozik. Dr. Széll Ödön (1873–1929) és felesége, bessenyei Horváth Ilona Laura a professzor nagyszülei. Dr. Széll Kálmán családtörténeti kutatásaiból tudhatunk róluk: a Vasi Szemlében tette közzé levelezésüket, amelyből boldog szerelmi kapcsolat rajzolódik ki. Széll Ödön Vas megye millenniumi nemesi bandériumának tagja volt, ő birtokolta az első autót Vas vármegyében, többször díjat nyert úrkocsi-hajtásban. Széll Elemér (1896–1965) a professzor édesapja, az első világháború idején önként jelentkezett hadi érettségivel a 11-es huszárezredbe, majd a második világháború után plakátragasztóként próbált megélni. Holott az apja, Széll Ödön még több ezer holdas nagybirtokos volt, több kastélyt birtokolt, a herényi mellett Bucsuban is volt egy. (Herényben öt kastély volt: a Gothard, a Bubla, a Lelovics, a gróf Széchenyi Miklós győri, majd nagyváradi püspöké, valamint a Széll családé. E kastélyok még most is állnak.)

A Széll-sírok kerítése mögött egy temetőben szokatlan cseréptető síremléket látunk, amelyet családi címer is díszít: röjtöki Bauer Mihály nyughelye. Ő volt az utolsó tulajdonosa a Béke téri Gothard-kastélynak, mielőtt államosították. Gothard Sándor az első világháború alatt a birtok egy részét hadikölcsönökbé fektette, emiatt a birtokkal együtt a kastély is elűszott, 1918 után el kellett adni. (Gothard ekkor

vette meg Lelovits Lajos kastélyát, ahol haláláig lakott, ebben működik ma az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatóriuma.) Bauer Mihály egyébként nem közvetlenül a Gothard családtól vette meg a kastélyt, már kétszer gazdát cserélt, mígnem hozzájutott.

Az 1861-es születésű Bauer Mihály (1861–1928) az édesapjától örökölte a Sopron megyei röjtöki birtokot. Gazdálkodását a király is elismerte, 1903-ban nemesítő címet kapott az öccsével, Antallal együtt. Mihály a röjtöki kastélyukat eladta, és megvette a herényi Gothard-kastélyt, nem sokkal Olga nevű lánya 1919-es esküvője előtt. Ezen kívül még számos más ingatlana, kúriája volt a földbirtokos Bauer családnak.

Bauer Olga az esküvőjekor már itt lakott Herényben. Nem más vette el őt, mint a nemes felvidéki család sarja, nagyrákói és kelemenfalvi Rakovszky Tibor Valér Vilmos dr., aki akkor vármegyei közigazgatási gyakornok volt. Tibor a jogi végzettségével a közigazgatásban dolgozott előbb főispáni, majd miniszteri titkárként. Később vállalatigazgató lett, és országgyűlési képviselő. Olga esküvői tanúja a testvére, ifj. Bauer Mihály volt, aki szintén Herényben lakott. A vőlegényé pedig Dr. báró Bergh Miksa, aki a Bauer családtól 1910-ben a röjtöki kastélyt megvette.

Nem tudni, mennyi ideig laktak az ifjú házaspár Herényben, de egyetlen lányuk, Rakovszky Mária Sopronban született 1920-ban. Bauer Olga 1944-ben elhunyt. Rakovszky Tibor 1947-ben újránősült, Szűcs Zsuzsannát vette feleségül, akitől 1950-ben még egy lánya született, ő Rakovszky Zsuzsa, a Kossuth-díjas író, költő, műfordító.

Megyünk tovább: az A és B parcella között haladó sétaút bal oldalán áll id. Gothard Istvánnak (1811–1882), a neves Gothard-fivérek édesapjának és családtagjainak – Teri néni elmondása szerint – villámsújtotta fekete márvány síremléke. Ő volt az, aki a falunak új templomot építtetett 1856-ban a 14. századi romtemplom helyén. Három fia közül a legfiatalabb, az orvosként dolgozó és nem melleleg festőművész tehetségű István 1904-ben festette a templom védőszentjének, Szent Györgynek az oltárképét, és a tabernákulum két oldalán látható, a szent legendájának jeleneteit ábrázoló kisebb képeket. (Az ifjabb Gothard Istvánt (1869–1948) a szombathelyi ferences kriptában temették el.)

A herényi temetőben az idősebb Gothard István mellett nyugszik a felesége, a három fiú édesanyja, Brunner Erzsébet (1837–1911), valamint a középső fiú, Gothard Sándor (1859–1939) országgyűlési képviselő, a Ferenc József rend lovagja, aki finanszírozta Jenő csillagászatát. Nagyon komolyan foglalkozott a mezőgazdasáttal, megvette Szombathely város szemetét, komposztálta, és ezzel frissítette a földjeit. Ő volt a Mezőgazdasági Takaré- és Hitelbank első elnöke, 1889-től 1895-ig a Vas megyei Gazdasági Egyesület igazgatója, 1894-ben megalapította a Magyar Gazdák Lapját. Mellé temették második, nála 25 évvel fiatalabb feleségét, Gothard Sándornét (1884–1967).

A villámjelölte fekete márványkő mögött két sorral a harmadik, legidősebb fiú, Gothard Jenő (1857–1909) mérnök csillagász rózsaszín márvány emlékköve, előtte közvetlenül egy ciprusféle áll, takarja a feliratot. Herény kiemelkedő szülőtte tuda-

mányos kísérleteivel szerzett hírnevet. Elsőként fényképezett hullócsillagokat, üstökösöket a csóvájukkal együtt. Meteorológiai megfigyeléseket végzett, az adatgyűjtésben István testvére is segített. A röntgensugarak orvosi alkalmazhatóságának felfedezése után néhány héttel már ő is röntgenfelvételeket készített. Istvánnak, a kisebbik öccsének, aki festőművész, végzett orvos is volt, neki volt először röntgenkészüléke Magyarországon. Művészi hajlamait a festegetés mellett művészeti íróként is kamatoztatta. Jenő a nagyobbik öccsével, Sándorral együtt kezdett csillagászkodni, családi kastélyukban közösen alakították ki azt a fizikai és műszaki labort, ahol finommechanikai – főleg csillagászati – műszereket hoztak létre, közösen végezték vizsgálataikat, amelyek közül kiemelkedik a Mars és a Jupiter megfigyelése.

Jenőt aztán a csillagvizsgáló és asztrofizikai műhelyében az égitestek fényképezése terén végzett munkája elismeréséül az MTA levelező tagjává választották, külföldön is elismert lett. Neki – és testvérei segítségével – köszönhetően jött létre Magyarországon az első hosszú távú telefonösszeköttetés 1881-ben, először Herény és Pápa, majd a felvidéki Ógyalla (Konkoly Thege Miklóssal) között. Jenő közreműködött a Vasmegyei Elektromos Művek létrehozásában, melynek első ügyvezetője lett.

A fiúk érdeklődése a természettudományok és a technika iránt valószínűleg a nagyapjuktól, Gothard Ferenc országos hírű botanikustól eredt, aki már az 1730-as években botanikai kísérleteket végzett birtokán, herbáriumát szívesen lapozgatták.

Herénybe gyakran kilátogatott Kuncz Alajos szombathelyi paptanár, hogy Jenővel együtt a csillagokat figyeljék. Együtt ismételték meg a szombathelyi Székesegyház kupolája alatt Foucault párizsi kísérletét, amely a Föld forgását bizonyítja. Jenő mint gépészmérnök részt vett az ikervári – Magyarországon a legelső – vízerőmű tervezésében és megépítésében. Egyedi, akkor világszínvonalú egyenáramú rendszert dolgozott ki. A korabeli sajtó úgy reptette fel a hírt, hogy Budapesten kevesek ismerik a villanyt, Herényben viszont nemcsak a kastélyban, a templomban világítanak villannyal, de a házaknál villannyal is vasalnak. Gothard Jenő készítette a szikratávíró és a zivatarjelző őset, amit aztán Popov orosz tudós fejlesztett tovább, és meteorológiai adatok gyűjtésére használta.

Tervezik az eddig lakóépületként használt, Béke téren álló, barokk stílusú Gothard-kastély – amelynek kupolatornyát csillagvizsgálás céljával maga Gothard Jenő tervezte – felújítását és átalakítását: az elképzelés szerint a Fizika Palotája lenne belőle, amely a fizikai jelenségeket közérthető formában mutatná be.

Tovább lépkedünk a sírok között, jobbra Pungor Ferenc (1840–1903) kántortanító síremléke, akinek személyes iratai közül sok bekerült az Egyházmegyei Levéltárba, az elsárgult lapok betekintést engednek a hétköznapjaiba, és utalnak a falu életére is. Egy 1893-as jegyzőkönyv tanúskodik a nyugdíjba számítható tanítói javadalmairól. A fizetés mellé évente újra megállapítandó „természetbeni szolgálmányokat” is kapott, úgy, mint 14 mérő búzát és 10 mérő rozst. Egyik tanítói díjleveléből kitűnik, hogy a törzsfizetését Gothard Sándor is kiegészítette pénzbeli járandósággal, valamint litániáiért búzával. Pénzt kapott a temető fűvének lekasálásáért, a harangozá-

sért, a kántori teendőkért, a község tűzifa átalányt fizetett neki, hogy fűtse szolgálati lakását, külön keretet kapott az iskola fűtéséhez. Ságbi József bíró írta alá azt az 1899-es jegyzőkönyvet, amely az iskolafönntartó által biztosított, negyedévente fizetett korpótlétkáról szól. 1901-es, minisztériumhoz címzett kérvényének indoklását a szolgálati bizonyítványára építi, ebből kiderül: 2 évig volt Vépen segédtanító, majd Herényben működött 40 éven át, mint a római katolikus elemi iskola kántortanítója. Felesége, négy gyermeke van. A 42 év szolgálati időre hivatkozva kéri nyugalomba helyezését, s hogy nyugdíját a Szombathelyi Királyi Adóhivatal folyósítsa.

Véletlen egybeesés a sétatutunk során, ahogy Pungor Ferenc sírjától a közeli papi sírhoz lépünk: a kántortanító halálának évében jött világra Schuller Géza (1903–1950) hitoktató és kórházi lelkész. Herényben született, Schuller Géza kultúrmérnöki iskolaigazgató és Pungor Mária fiaként, 1927-ben szentelték fel. Először Zalaegerszegen dolgozott, majd 1932-től Vas vármegye és Szombathely város köz-kórházának lelkésze volt. Zalaegerszegen a 60. Csányi, Szombathelyen az 57. Haladás cserkészcsapatot vezette. Németül és szláv nyelveken beszélt, zalai lapokban publikált. Zalaegerszegen Leányegyesületet és Egyházi Ének- és Zenegyűjtőket is működtetett.

Nem messze Bozzay Annuska sírja 1911-ből, mindössze egy hónapot élt. A falubeliek mesélik, Bozzay Győző kántortanító gyermeke volt. A sírfelirat: „Felszálltál a mennybe anyagnak, de emléked élni fog köztünk! Isten veled!”

Jobb oldalt egészen a sövény mellett nyugszik Mészáros István (1884–1958), mellette fia, a neves festőművész, Mészáros József (1925–1979), kinek sírkövére kiírták: „művészete múlhatatlan”. (Ő a nagybátyja a kortársként köztünk élő Mészáros Szabolcs festőművésznek.)

Mészáros István Nagygyencsen született szegény földműves szülőktől, vízvezeték-szerelőként és kövezőmunkásként dolgozott, római katolikus ifjúsági egyletet szervezett, aminek ügyvezető elnöki posztját is betöltötte. Szívén viselte a földművesek minden ügyét, ezért Vasvármegye mezőgazdasági bizottságának tagja lett, majd a Felső-Dunántúli Mezőgazdasági Kamara tagságába választották. Onnan került az Országos Mezőgazdasági Kamarába, amely pedig delegálta a „felsőház rendes tagjának”.

Fia, Mészáros József sírkövét egy festett feszület díszíti, ugyanilyet festett oltárképként a templom számára, ez annak kicsinyített mása. Mészáros József a budapesti Szépművészeti Líceumban tanult, majd a Képzőművészeti Főiskolán. Életműve a magyar festészeti hagyományban gyökerezett, abból építkezett. Hangvétele realiztikus, de mindig impressziókat keresett, élményeket festett közérthető módon, hogy mindenki értse. Kedvelt témája volt szülőfaluja, Herény, az épületek, az utcák, a környező szép táj, a falusi élet, az itt élő egyszerű emberek mindennapjai, tevékenysége. Fontos volt számára, hogy a földije ismerték, szerették őt, festményeivel számukra is akart egy „emlékgyűjteményt” hagyni, amint a fiatalok számára is, azzal a céllal, hogy megismerhessék, milyen volt a falujuk régen. Teri néni emlékei szerint Herény és Gencsapáti között az út mentén valamikor állt egy kegyképet magában foglaló kis építmény

(kőkép), amelynek szentképét a fiatal Mészáros József újíttotta fel. A festőről utcát is neveztek el Herényben ott, ahol a családja lakott, ahol édesapja földet kapott földosztáskor.

A régi temető felől az új rész felé tartunk, az elején nyugszik egy különös sírszobor tövében dr. Pusztai Gyula (1945–2005), Vas megye politikai életének egyik meghatározó alakja, országgyűlési képviselője, aki a parlamentben is „vasi” volt, az MSZP politikusa, a rendszerváltás utáni első közgyűlés elnöke (1990–1998). Jogi tanulmányai végeztével telepedett le Szombathelyen, a Vas megyei ügyészségen dolgozott, majd 1971-től a közigazgatásban. A korszerűsítési folyamatok irányítása érdekelte hivatali munkája mellett, nemcsak törődött a megyében élők problémáival, de igyekezett hatékony segítséget nyújtani a megoldásokban is. Nevéhez fűződik a hatékonyabb ügyfélszolgálati rendszer kiépítése, az új városháza működésbe hozása, a kistérségi igazgatás megszervezése, az informatika bevezetése. Sportvezető is volt: a 80-as évektől 1990-ig a Sabaria SE társadalmi elnöki pozícióját töltötte be. Tevékenykedett az Burgenlanddal és Győr-Moson-Sopron megyével közös összefogásban, az eurorégió létrehozásában. Úgy vélte, hogy a határmenti együttműködések előrevetítik, milyen hatásai lesznek Magyarország uniós csatlakozásának, amikor megindulhat a pénz- és munkaerőáramlás. Az akkori önkormányzati sajtó szerint ars poeticája volt „a megye menedzselése”, jelentős szerepe volt abban, hogy Vas megye tagja lett az Alpok–Adria Közösségnek, az Európai Régiók Gyűlésének. 1998-ban megkapta a Szlovén Köztársaság elnöke kitüntetését, a Szabadság Érdemrendet a jószomszédi kapcsolatok erősítéséért, a muravidéki magyarsággal való együttműködésért, és a szlovén önállóság kivívása terén kifejtett tevékenységéért, amelynek lényeges pontja volt, hogy az első külföldi vezetőként ismerte el a Szlovén Köztársaság függetlenségét 1991-ben.

Továbbhaladva a legújabb temetőrész felé, illetve a bejárattól előre egyenesen nézve, a fasortól balra hátul találjuk Szarka Zoltán (1942–2016) olimpiai bajnok labdarúgó, kapus, edző, válogatott kerettag, Szombathely és Répcelak díszpolgára nyughelyét. Hosszan tartó, súlyos betegség után hunyt el 74 éves korában. Szarka Zoltán 1961 és 1980 között 244 első osztályú bajnoki mérkőzésen védett a Haladásban, meghatározó egyénisége volt az 1975-ben a Magyar Népköztársaság Kupa döntőjébe bejutott csapatnak. Az olimpiai válogatottban kétszer lépett pályára, tagja volt az 1968-as mexikói olimpián aranyérmet nyert együttesnek. 1979-ben a 245. mérkőzésével búcsúzott az élvonaltól. 1983-tól még játszott a Sabaria SE-ben, majd a burgenlandi tartományi bajnokságban szereplő SC Fülcs (Nikitsch) csapatában 51 évesen fejezte be az aktív sportot. Ezután a Haladás utánpótlás- és kapusedzőjeként dolgozott 2015-ig. Fekete márványtáblákból alkotott síremlékét – amelyen a portréja is látható: kapusként, melegítőben, hálóval a háttérben, focilabdával ábrázolja – 2017 tavaszán avatták, Molnár Szabolcs plébános áldotta meg.

Teri nénivel visszatérünk a régi temetőrészbe, hogy a Herényre nagyon jellemző foglalkozású, kertészek sírjait felkeressük. A falu egykori gazdaságának meghatározó alakjai voltak, sokat hoztattak a 19–20. századi Szombathelyi kertkultúrájához. A

Motz család síremlékénél megemlékezünk Motz Mátyás (1855–1941) kertészről, a gimnáziumi pap-tanár Atanáz édesapjáról. Itt nyugszik Farkas József (1884–1951), akinek a fia, ifj. Farkas József (1932–2005) is kertész lett, de kertész volt Mészáros József (1825–1979) festőművész édesapja, Mészáros István (1884–1958) is, akinek a sírjánál a sétánk elején már jártunk. Hátramegyünk Hoós István (1909–1970) kertész és családjának sírjához. Két neves herényi kertész, az itt nyugvó Domonkos Ferenc (1877–1951) kereskedelmi műkertész és a nem itt eltemetett Hergovits János főkertész tagja volt az 1885-ben megalakult Országos Magyar Kertészeti Egyesületnek is. Kaczmarsky Béla (szül: 1874) főkertész sem itt tért örök nyugovóra, hanem a Jáki úton, de a neve Herény kertészettörténetében fontos: 1925-től ő volt a főkertésze a Prenor illetve Kertészeti és Parképítő Vállalat elődjének, a háború előtt működött Ungváry László Rt-nek. Ugyanitt volt főkertész a Herényben eltemetett, a Szekér-sír mögött néhány sorral családi kriptában nyugvó Hauzer Ferenc (1891–1969) is.

A neves Kummer kertész dinasztia Kámonban kapott iparendélyt, kámoninak vallotta magát, egyikük mégis a herényi temetőben pihen: Kummer Kálmán (1892–1978), aki itt is született Herényben. Könnyen megtaláljuk a családi sírt. A Vasvármegyei Kertészeti Egyesület vezetőségi tagja volt, konyha- és virágkertészettel foglalkozott, miután apjától eltanulta a mesterséget, 1932-től önállóan. A Gyöngyösből táplált ársztásos öntözést folytatott, csatornát húzott az ágyások közé, az öntözőszerkezetet lóval hajtotta, a lovat pedig gyerekek hajtották. Híres tehénszájú paprikájába belefért egy korsó sör. Termékeit főleg a szombathelyi piacon értékesítette. Adott munkát napszámosoknak, de a feladatokat főleg családi összefogással végezték. Nemcsak az édesapja, de nyolc testvéréből négy kertész volt, és a fia is kertész lett.

A falu kertészeti hagyományát – amelynek 18. századi gyökere talán a birtokán botanikai kísérleteket végző Gothard nagyapától ered – ténylegesen a faluban ma is működő húsz kertészet, szimbolikusan a Herényi virágút elnevezésű program örzi: minden évben egy kilométer hosszú kiállításon és vásáron mutatkoznak be a herényi és a kámoni kertészetek. 2017 tavaszán már tizenötödször várták csodaszép növényekkel a látogatókat a Herényi Kulturális és Sportegyesület szervezésében. A Herényi virágút 2012-ben elnyerte a Nyugat-Dunántúl Kiemelt Kulturális és Örökségturisztikai Rendezvény címet.

*

A falubeliek azt mondják, szombathelyiek is szívesen választják temetkezési helyül a herényi temetőt, mert a Jáki úti temető túl nagy, az időseknek problémát jelent a közlekedés, nehezen érik el hozzátartozóik nyughelyét a távolságok miatt, ezért megnőtt az érdeklődés a kisebb méretű, rövidebb gyaloglással bejárható, ugyanakkor szépen rendezett és parkosított herényi temető után.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Takács Ferenc: „Az örök vadászmezők.” Szombathely és Vas megye temetőiről – Szombathely, 2003.
- Ódor Edit: Herény és Kámon gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai 1918–1950 között – BDTF szakdolgozat, Szombathely, 1987. Témavezető: dr. Zielbauer György
Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest 2004.
- Vas megyei fejek, szerk. és kiad.: Halász Imre, Szombathely – Tóth Alajos, Sopron, 1930.
- A herényi plébánia iratai – tanítók személyes iratai – 20. doboz – Egyházmegyei Levéltár, Szombathely.
- A Szombathelyi Főplébánia iratai – egyes iratok – 7. doboz – Egyházmegyei Levéltár, Szombathely.
- Volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve. A történeti részt írta: vitéz Doromby József ny. áll. őrnagy. Budapest, 1934
- Dr. Varjas Győző: Tudósvilág egy vasi plébánián – Gothárd Jenő csillagász tevékenységéről, életéről In: Katolikus Szó. – 26. évf. 16. sz. (1982. augusztus 8–15.) p. 2.
- Bakó Balázs: Gróf Mikes János, a Szombathelyi Egyházmegye püspöke – doktori disszertáció – ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Vezetője: Erdődy Gábor, Budapest, 2013
- Egyházi építészetünk 1945 után – Kámon Krisztus király templom <https://egyhazi-epiteszet.wordpress.com/2015/03/10/kamon-krisztus-kiraly-templom/> (megtekintés: 2017. március 29-én)
- Dr. Motz Atanáz: A német irodalom története, Budapest, 1925. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék kiadója
- Dr. Széll Kálmán: Szerelmes levelek üzenetei a XIX. századból In: Vasi Szemle 2007/1. p. 2.
- Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. 3. kötet Történeti névtár, Szombathely, 1935
- Tóth Csaba: Az ismert formavilágon belül is lehet korszerűt teremteni. Gondolatok Mészáros József életművéről In: Vasi Szemle 2015/6.
<http://www.szombathely.hu/onkormanyzat/onkormanyzati-hirek/varoshaza/elhunyt-szarka-zoltan-szombathely-diszpolgara.6625/> (Megtekintés: 2017. 04. 08-án)
- <http://www.szombathely.hu/onkormanyzat/onkormanyzati-hirek/dr-puskas-tivadar/siremlek-szarka-zoltannak.10331/> (Megtekintés: 2017. 04. 24-én)
- Herényiek Háza – falutörténeti állandó kiállítás. (Megtekintés 2017. március)
- Sül a kenyér. Látogatás Szombathely legrégebbi sütőüzemében. In: Új Vasvármegye 1946. 61. sz. p. 5.

- Merklin Tímea: Határ a csillagos ég. Gothard-évfordulók. In: Vas Népe, 2014. szept. 20. 11. p. [Dr. Balogh Lajos, Herényben felnőtt természetkutató, Szekér István bíró unokája mesél, sorsának kapcsolódásai folytán.]
- Szenkovits Péter: Sorstársaság. Magánkiadás, Szombathely, 2005. p. 142–148.
- Erős D. Zoltán: Együttműködés a Muravidékkel. In: Vas Népe 1998. február 17. p. 1–3.
- Györe Zoltán: Megyei elnökök. In: Önkormányzat, 1995. május 5. sz.
- Dr. Pusztai Gyula nekrológja Szombathely MJV Önkormányzat aláírással In: Savaria Fórum, 2005. április 16. p. 7.
- Tímár Virgil: Eurorégiót alakít Győr, Vas és Burgenland. In: Vas Népe, 1998. február 5. p. 1–3.
- Bánovits Tamás szóbeli közlése, Szombathely, 2017. április 12-én – kérdésre válaszolva
- Egy Rakovszky Herényben – Nagyrákói és kelemenfalvi Rakovszky Tibor – Az interneten található adatok és fotók alapján összeállította: Dr. Márczi Zsuzsanna, Szombathely, 2017
- Dr. Tóth József – Somkuthy Ferenc: Szombathely város kertkultúrája a XIX–XX. században, Szombathely, 2009.
- Somkuthy Ferenc–dr. Tóth József: A Vasvármegyei (szombathelyi) Kertészeti Egyesület története (1912–1949), Pro Natura Könyvek, 2004

